

249256
Рік X.

Р. 1901 кн. III.

Т. XLI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

X Jahrgang.

1901, III B.

B. XLI.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під варядом К. Беднарского.

Вийшло 1 (14). III. 1901.

Рік X.

Р. 1901 кн. III.

Т. XLI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

X Jahrgang.

1901, III B.

B. XLI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Боднарського.

Вийшло 1 (14). III. 1901.

НБ ПНУС

249256

Зміст XLI тому.

1. Хронологія подій Галицько-волинської літописи, розвідка Михайла Грушевського с. 1—72
 2. Студії на полі Карпаторуського письменства XVII—XVIII в., I. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкриті Тибету, написав Др. Іван Франко . . . с. 1—50
 3. Miscellanea: а) Нові причинки до історії вірші на Україні, I—III, подав Др. І. Франко; б) Сербський опис Єрусалима з XVIII в., подав Др. М. Пачовський; в) Питомець-агітатор, подав Ю. Кміт . . с. 1—11
 4. Наукова Хроніка: Огляд часописей за 1900 р. — часописи українсько-руські, написав С. Томашівський с. 1—9
 5. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 46) . с. 1—47
-

Inhalt des XLI Bandes.

1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von Michael Hruševskýj S. 1—72
2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johann, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. Ivan Franko S. 1—50

4. Miscellanea.	S. 1—11
4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj	S. 1 - 9
5. Bibliographie	S. 1—47

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

ПАМ'ЯТИ МОГО БАТЬКА

(† 27/I (9/II) 1901).

ХРОНОЛЬОГІЯ ПОДІЙ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.

Розвідка **М. Грушевського.**

ВСТУП.

Галицько-волинська літопись належить до найважніших джерел до історії України-Руси, а також й її сусідів — Литви, Польщі й Угорщини. Для декотрих партий історії України, Литви, Угорщини XIII в. вона служить майже самотнім, або й зовсім самотнім джерелом, джерелом тим важнішим, що відомости її йдуть від сучасників, переважно добре освідомлених, і часто писані по гарячим слідам подій. Тим прикрийшу перешкоду робить в користанню з сього дорогоцінного джерела брак хронології в ній.

Як відомо, галицький літописець писав без років і не в'язався порядком літ, змагаючи до того, аби дати можливо прагматичне оповідання, подібно до грецьких хронографів: „хронографу же нужда есть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же воступати в задняя“.¹⁾ При тім він надіявся розставити роки по скінченню праці (вся же літа спішемь росчетше во задняя), але обіцянки сієї не сповнив, і його літопись так і зістала ся без років, а його приклад вплинув і на його наступників, що доповнили його літопись і продовжили до 1290 р. — вся Галицько-волинська літопись, з незначними ви-

¹⁾ Іпат. с. 544; цитую Галицько-волинську літопись по вид. 1871 р.

їмками,¹⁾ зістала ся без років, і в такім виді була прилучена до Київської літописи. Аж по тім як вона була прилучена до літописи Київської, якийсь книжник,²⁾ незадоволений тим, що хронологія, переходячи через Найдавнішу й Київську літописи уривала ся на році 1200, постановив се направити, і поділив Галицько-волинську літопись на роки.³⁾ Але зробив він то зовсім по дурному, то значить — валив роки навіть без огляду на зміст, розриваючи частини одної події на кілька років, або кладучи під оден рік події багатьох років (нпр. під р. 1233). При тім

¹⁾ Так, по словам видавців, в кодексі Хлебніковськiм і Погодiнськiм оповiдання про похiд Тройдена на Польщу має число 86 (пс?), що i вказує на р. 6786 (на жаль згадки видавцiв про се дуже короткi i побiжнi — П. С. Р. Л. II с. 207, вид. 1871 с. 578); всi кодекси мають у тексті рік 6797 при смерті Володимира Васильовича (с. 604), а кодекси Хлебн., Погод. і Ермол. ще й дату 6797 р. і при звiстцi про настановання Мстислава (с. 613), що очевидно теж належить до архетипа.

²⁾ З того, що ми маємо кодекси, де Галицько-волинська літопись злучена з Київською, а хронології не має, видно, що хронологізував її ані той хто прилучав її до Київської літописи, ані остатній редактор Галицько-волинської літописи. Ані той ані другий, знаючи, що Галицько-волинська літопись була зовсім осiбною цiлiстю від Київської й не стояла з нею в нiякiм зв'язку, не впаав би на гадку вести хронологію Київської літописи безпосередно через Галицьку, почавши від р. 1201. Піднiшу се з огляду на те, що в літературі висловляли ся гадки, нiби хронологізував Галицько-волинську літопись той, хто „пришив“ її до Київської, нпр. Бестужевъ-Рюминъ О составъ рус. лiтописей с. 153.

В зв'язку з сим пришиваннем стоїть часто повторювана гадка нiби Галицько-волинську літопись ми маємо без початку. Деякi дослідники (нпр. Соловйов Історія Росiї вид. стереотипове I с. 793, Костомаров Лекції по руской історіі с. 47 й т. и.) бачаг навіть у волинських звiстках Київської літописи з XII в. останки „першої половини“ Галицько-волинської літописи. Але на се нема нiякої пiдстави. Нiщо не вказує на те, аби Галицько-волинська літопись що небудь стратила на своiм початку. Страшений перiод („По смерті (же) великого князя Романа“ etc. аж до „срѣтоша и (Рюрика) бояре галичкыи и володимерьстии“), розширений рiзними вставками (такою вставкою можна навіть уважати цiлу тiраду від „одолювша всимъ поганскимъ языкомъ“ аж до „тщаше ся погубити иноплеменники“, але й вона не з'явила ся мабуть зразу в цiлості, а наросла кiлькама наворотами), — служить вповнi природним (як на стиль літописи) вступом до Галицької літописи, і вськi припущення про якiсь утраченi вступнi частини зовсiм довiльнi — на них у літописи не знаходимо нiяких вказiвок. З рештою се й зовсiм раціональна вихiдна точка для літописця, що заберав ся описати історію Данила — почати від смерті його батька й тих замiшань, якi з того виникли. Нiчого, що вказувало б на Галицьку літопись, з її характерним риторичним стилем, ми не знаходимо в Київській літописи.

роки почав класти він не від 1205, від котрого починаєть ся оповідання Галицької літописи, а від 1200 р., котрим кінчить ся Київська літопись, і „ничтоже сумняше ся“ поставив роки від 1201 на подіях пізнійших літ. Окрім тих кількох років, які він знайшов готові в Волинській літописи, здаєть ся самотніми датами, які він зачерпнув з інших джерел, були дати кількох русько-татарських подій, звістних добре з північних літописних компіляцій (з ними сей книжник, видко, був ознаємлений) — битва на Калці (1224), прихід Бату (1237), облога Києва (1240). Ними орієнтовані події сусідніх років, з рештою ж роки розложено зовсім довільно, а тим самим і хронологія ся зовсім нічого не варта, і основою всяких студій над літописею повинний бути не хронологізований Іпатський кодекс (з опублікованих дотепер він тільки й має хронологію), а інші (як Хлебніковський і Погодінський), що хоч пізнійші о столітє, ближе стоять до архетипа, бо не мають ані хронології ані тих стилістичних змін, які поробив хронологізатор, вставляючи роки (він викидав при тім такі переходи як: „въ та же лѣта“, „въ то же время“, „въ то же лѣто“, „зимѣ же бывши“ „времени минувши“, і т. и. — нераз дуже цінні для установа порядку подій).¹⁾

Супроти такої повної довільности хронології Іпатського кодекса вона зовсім не може служити до ужитку. Ніяка редукція не допоможе на неї: треба дату кожної події викомбінувати на власну руку, хронологію ж іпатську попросту ігнорувати.²⁾ На жаль, се переконання досі не було загально прийняте в науці. Що правда, повну неужиточність іпатської хронології заперітив уже Карамзін, що перший віднайшов Галицько-волинську літопись і рішучо признав її хронологію невірною.³⁾ Одначе його осуд, дуже категоричний, не був від-

¹⁾ При тім усім і Хлебніковський та Погодінський кодекси не віддають нам вповні архетипа й мають деякі пізнійші вставки, нпр. вступ на с. 501: „Начнемъ же сказати бесчисленныя рати“ etc. Таким же пізнійшим додатком треба уважати титул і на с. 508: „По семь скажемъ многий мятежъ“ і т. д.

²⁾ В теперішніх виданнях літописи, що в основу кладуть Іпатський кодекс, його хронологія й звязані з нею зміни первісного тексту збивають читача непримітно. Очевидно, в основу видання її мусять лягти кодекси не хронологізовані, відчищені від пізнійших змін і похибок.

³⁾ Карамзін писав (т. III прим. 113): „Хоч у Іпатських кодексахъ й означені роки, але, певно, не авторомъ, а копістомъ, і на здогад, бо його хронологія в усіхъ звістнихъ намъ випадкахъ хибна“.

повідно оцінений пізнійшими дослідниками. Погодін, Соловйов, Костомаров, Бестужев-Рюмін, пишучи про Галицько-волинську літопись, збувають її хронологію невиразними увагами, що вона „перебита“, „неповна“, „незручно зроблена“, або зовсім промовчують.¹⁾ Соловйов, пишучи свою історію, хоч подекуди нотує похибки в хронології Галицько-волинської літописи, але переважно бере її дати без застережень. Костомаров у своїй розвідці „Черты народной южнорусской истории“ (1862) без скрупулів датує події її роками, навіть найбільше неможливими. Тільки Зубрицький в III т. своєї Історії (1855), спеціально займаючи ся подіями Галицько-волинської літописи, полишає на Соці іпатську хронологію й пробує, особливо в подіях початку XIII в., самостійно датувати факти, на підставі інших джерел (що правда — заборгато при тім кладучи ваги на Густинську компіляцію й її хронологію). Але його погляд на іпатську хронологію далеко не так радикальний, як у Карамзіна; признаючи в ній „анахронізми“, він одначе не цураєть ся гадки про можливість редукції (с. 82), а в пізнійших подіях часто живцем бере іпатські дати.²⁾

На початку сімдесятих років майже разом вийшли дві незалежно від себе написані розвідки, що ближше займали ся хронологією Галицько-волинської літописи: розвідка проф. Шараневича про Іпатську літопись (*Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte*, 1872) і проф. Дашкевича про Данила (Княженіє Данила Галицького по рускимъ и иностраннымъ извѣстіямъ, 1873). Проф. Шараневич дав досить місця й уваги хронології подій Галицько-волинської літописи (с. 6—7 спеціально і в IV—V гл. *passim*), і зібравши досить значний матеріал з польських, угорських і німецьких джерел, на підставі його поправляв часом дуже добре хронологію Іпатського кодекса. Але й його становище супроти сеї хронології дуже здержливе: він уважав її роботою самого редактора літописи і хоч признавав в ній помилки, („від одного до чотирох років наперед або назад“), але старав ся витолкувати декотрі похибки переводом дат з січневого числення на вересневе (*sic*) і зма-

¹⁾ Погодинъ Изслѣдованія IV с. 61 (в своїй хронологічній таблиці, с. 101—103, він лишив Галицько-волинську літопись зовсім на боці). Соловьевъ I с. 793. Костомаровъ Лекціи по рус. исторіи с. 49. Бестужевъ-Рюминъ О составѣ с. 153.

²⁾ За Зубрицьким ішов у хронології подекуди й Шараневич в своїй Історії Гал.-Волод.-Руси.

ганнем літописця до прагматизма, а також уважав можливою редукцію сих дат (с. 7).

Далеко більш рішучо й основно виступив у сій справі проф. Дашкевич — тоді ще молодий студент Київського університета. Він признав роки Іпатського кодекса роботою копіста, „не вартого найменшого довіря“, і для датовання подій Галицько-волинської літописи уважав одинокою дорогою: відшукування хронологічних вказівок у тексті літописи та порівняння їх з иньшими джерелами (с. 6—7). В своїх безконечних нотках, що робили майже неудобочтотою сю з рештою цінну книгу, він дійсно дав чимало дат, переважно добре виведених і часто умотивованих, хоч ніде спеціально над хронологією не застановляв ся.

Не вважаючи одначе на появу сих праць історична робота таки не вийшла на битий шлях в сій справі. Кількадесят дат, принагідно поданих у працях Зубрицького, Шараневича, Дашкевича, часто зовсім добрих, але не завжди умотивованих, часом не згідних з собою, а головно роскиданих в нотках, принагідно трактованих, так що й відшукати їх в потребі було не легко, не могли заступити хронологічного підручника, якого треба було для Галицько-волинської літописи. Самий навіть принцип повного ігнорування хронології Іпатського кодекса і самостійного комбінування літописних подій не знайшов собі повного горожанства в науці. Такий авторитет в українській історії як проф. Антонович в своїй Історії Литви (виданій 1878) уживає дат Іпатського кодекса. Иньші знов дослідники не кидали гадки про можливість редукції його дат.¹⁾ А хоч не бракувало праць, де хронологія подій Галицько-волинської літописи робила ся самостійно, або на підставі зроблених попередніми дослідниками комбінацій²⁾, хоч появляли ся праці, де певні партії Галицько-волинської літописи, спеціально студіювали ся й хронологізували (нпр. Дроби Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami, 1881, Лятковского Mendog, 1892), але се все заступити такого підручника не могло, тим більше що й не всі дослідники розпоряджали відповідним для того апаратом. Була заповіджена

¹⁾ Сей погляд бачимо і в новішій, дуже старанно зробленій Genealogi-i Piastów проф. Бальцера — нпр. с. 265.

²⁾ Нпр. в працях Іловайского (Історія Росції, I ч. II), Андріяшева (Очеркь історії Волин. земли) подекуди бачимо проби раціонального датовання.

в Rozpraw-ах краківської академії¹⁾ спеціальна студія про хронологію Галицько-волинської літописи пок. Дроби, але надрукована не була; зрештою, судячи по його друкованій праці, його хронологічні аналізи ледви чи відповідали б науковим вимогам. Таким чином кожному досліднику, що заглядав до Галицько-волинської літописи, приходилося далі спотикатися на хронологічній справі і коли не хотів він збути її вказівкою, що ця літопись говорить те й те „під тим і тим роком“, ²⁾ то мусів вертувати різні праці, шукаючи в них хронологічних вказівок, а не знайшовши, чого потребував, — сам комбінувати дату, стягаючи до того матеріяли, які міг і знав, а виходили й даліше праці, що в цілости або переважно йшли за іпатською хронологією.³⁾

Мавши не раз до діла з Галицько-волинською літописею, я часто мав нагоду на собі дізнавати сю приємність. Тож коли мині прийшлося останніми часами для історії Галичини (в III т. Історії України-Руси) переробити Галицько-волинську літопись від а до з, постановив я не скінчити на кількох хронологічних екскурсах, а зладити на підставі зібраного матеріяла підручник, який міг би бути придатним і для дальших дослідників, і по скінченню III т. своєї Історії зараз до нього забрався.

Сей підручник зложився в формі таблиці з коментарем, де кожда дата була б докладно виведена, бо без такого коментаря не мала б ніякої сили переконання й сама таблиця. В природнім порядку роботи подаю наперед виводи дат, а в кінці таблицю, як їх результат. Полеміки з відмінними хронологічними висновками оминаю, обмежуючи їх короткими вказівками: з рештою моя аргументація служить і аргументацією contra відмінних висновків.⁴⁾ По загальнійше освітленню подій відсилаю до своєї Історії України-Руси т. III. В виводі дат старався я довести датвання до можливої докладности, але подекуди се було неможливо, й приходиться се обмежити тільки приблизним

¹⁾ Rozprawy wyd. hist.-filozof. XIII c. 429.

²⁾ І се було о стільки не вірно, що хронологія не належить до самої літописи, а з'явила ся, як ми бачили, інтерполяцією одного з кодексів її; але за браком иншого способу цитування літописи, мусить сей спосіб і далі віставати ся як *malum necessarium*.

³⁾ Нпр. Іванова Істор. судьбы Волынской земли, 1895.

⁴⁾ З притиском підношу, що свою хронологізаційну роботу переработив я зновні самостійно від дат попередників і вказівки на них вибрав уже по скінченню роботи.

означенням, з ваганнями до одного року. Ріжні степені докладності й певності дат означено на таблиці ріжним письмом і значками. Коментар до кожної дати можна знайти по поданих в хронологічній таблиці сторонах Галицько-волинської літописи вид. 1871 р., і ще легше — по поданій стороні того коментаря.

Матеріал, яким я розпоряджав при виводі дат, значно більший, ніж мали мої попередники, але ідеально-повним, певно, і він не буде. Всякі вказівки в сім напрямі я приймаю радо. Так само не вважаю остаточними свої виводи дат, особливо де вони опираються на комбінаціях, виведених з текста літописи. Я б дуже тішився, коли б мої виводи викликали серед дослідників, що ближче займалися сими справами, детальнішу річеву критику, яка б причинилася до більшої докладності сеї хронології й дала б вкінці дослідникам нашої старовини певну провідну нитку при користуванні з Галицько-волинської історії.

Хронологічна аналіза Галицько-волинської літописи.¹⁾

Іпат. 480 (1202). Перший похід Рюрика на Галичину. Вихідною точкою служить дата смерті Романа, 19/VI. 1205, дана нам польськими джерелами — див. *Monumenta Poloniae historica* II. 836, 876, III. 70, 162—3, 171, 353; в Лаврен. л. дата смерті Романа під 1206 р., бо вона о рік спішиться тут, в Воскр. добра — 1205. Оповідання Суздальської літописи, дуже докладне (оповідання Галицько-волинської чимало поплутало в порядку подій і проминуло другий похід зовсім), дає розуміти, що похід Ольговичів стався на перші вісти про смерть Романа. Супроти того однак, що сю кампанію в Галичині випередив з'їзд в Сяноці Романової княгині з угорським королем і прихід угорського війська в Галич, треба мабуть покласти її на осінь 1205 р., не скорше.

Іпат. 481 (1202). Ігоревичі в Галичу. Другий похід Рюрика на Галич в Галицько-волинській літописі пропущено зовсім, згадано тільки про прихід Ігоревичів на галицькі столи. Порядок подій докладно оповідає Суздальська літопись і дає опору для

¹⁾ Нижче на початку кожного екскурса даю сторону Галицько-волинської літописи з вид. 1871 р., а в скобках коло неї — дату Іпатського кодекса.

їх хронології в даті приїзду Ярослава в Суздаль — 22/IX 1206. З її оповідання виходить, що похід стався в новім — 1206 році¹⁾, організовався дуже поважно і зайняв досить часу. Потім наступив прихід Угрів, переговори з Поляками, посольство до Ярослава Всеволодича, котрого чекали два тижні, й аж тоді Ігоревичі сіли в Галичі. Коли Ярослав вернувся з під Галича в Переяслав, і звідти вигнав його Всеволод Ольгович, засівши в Києві, — він поспів в Суздаль 22/IX. Звідси очевидно, що Ігоревичі мусіли сісти в Галичині не пізнійше літа 1206 р., а Романовичі мусіли утікати з Галича в Володимир, випередивши похід, деся прикінці весни найдалше. Похід же Ольговичів мусів розпочати ся деся на весну, дуже рано.

Для дальшої партії подій, р. 1207—1211, провідником у хронології служать дати Воскресенської літописи. Ми вже бачили її добрі дати для подій 1205 і 1206 р. і дальше побачимо, що її хронологія знаходить собі потвердження в інших джерелах. З огляду, що вона дає тут не тільки хронологію, зовсім самостійну, але й серію галицьких подій, з інших літописей, незвістних, треба здогадувати ся, що в ній маємо останки якоїсь української літописи, дуже доброго джерела.

Іпат. с. 481—2 (1202—3). Святослав Ігоревич у Володимирі. Усобиця Ігоревичів. Опору для хронологізації дає Воскресенська літ., де під р. 1208 читаємо: „Угри тогда прогнаша Володимира Игоревича изъ Галича, а брата его Романа посадиша въ немъ“ — се відповідає Іпат. 482¹⁰: „Романъ же ѣха во Угры и поемъ Угры би ся съ братомъ, и побѣдивъ взя Галичъ, а Володимеръ бѣжа во Путивль.“ Дата потверджується запискою Лавр. під 1207 р., з котрої видно, що весною-літом 1207 р. Володимир сидів ще в Галичі, і не мав клопотів, бо ходив походом у Київщину, в поміч Всеволоду Святославичу. Очевидно, „мятеж“ межі Ігоревичами стався пізнійше, а відносини з Угорщиною, звідки треба було бояти ся оружною обороною прав Романовичів, мабуть були поладжені перед тим походом у Київщину. Галицька літопись також каже, що „мятеж“ стався „долгу времени минувшю“ по утечі Романовичів до Польщі і викликаних нею дипломатичних переговорах. Для дуже довгого часу місця тут нема, але мусіло скількись часу

¹⁾ Суздальська літопись тут вирівнює свою хронологію, бо дає два рази 1206 рік. Воскресенська має знову добрий рік — 1206.

таки минути. Супроти того посольство Володимира Ігоревича до володимирських бояр і утечу Романовичів до Польщі мусимо класти на кінець 1206 — початок 1207 р.¹⁾ Подоріж малого Данила на Угорщину з Лешковими послами й посольство Володимира Ігоревича до угорського короля мабуть стало ся не пізнійше як у першій половині 1207 р.²⁾, а усьобиця галицька могла розвинути ся десть з кінцем 1207, але головню в 1208 р., коли Роман накликав Угрів.³⁾

Іпат. с. 482—3 (1204—5). Волинські події. Літописець оповідає про волинські події як вставку, *intra parenthesim* серед галицьких, поза хронологічним порядком. Орієнтують нас в їх хронології тільки галицькі події, і то приближно. Переходячи від оповідання про галицьку усьобицю Ігоревичів до вигнання Святослава, літописець каже: „въ то же верема“, отже Святослава вигнано під час галицької усьобиці. Се потверджуєть ся й тим, що від галицьких Ігоревичів Святослав не дістав ніякої помочи, коли його виганяли. Отже галицька усьобиця, рік 1208 — се вихідна точка. Знову *terminum non post* дає згадка низше (Іпат. 485), що під час війни 1211 р. (див. низше) Василько княжив уже в Белзі. Між сими двома датами маємо розмістити такі події: Олександр, вигнавши Святослава, сів у Володимирі; Інгвар виросив Володимир від Лешка, й Олександр мусів уступити ся звідти; бояре володимирські не були задоволені з Інгвара, й Олександр випросив собі Володимир назад від Лешка.⁴⁾ Яких небудь ближших вказівок для хронологічного орієнтування літопись не дає, а в додатку має ще тут і виразні пропуски.⁵⁾ Тому можемо лише приближно датувати: вигнання Святослава 1208, перехід Інгвара до Володимира 1209 роком,

¹⁾ Володимир Ігоревич сів у Галичу ще літом 1206 р., як ми бачили, але його посольство до Володимирців стало ся мабуть трохи згодом, судячи по тому, що оповідання Суздальської літописи, таке докладне, про утечу Романовичів з Володимира не каже.

²⁾ Літописець, сказавши про утечу Романої вдови до Лешка, каже далі: „Въ таже літа Данила посла Лестько...“ Можна б було з тої стилізації подумати, що то стало ся гень з часом, а в дійсности, як бачимо — стало ся воно таки слідом зараз. Се таке саме, як і „долгу времени минувшу“ — воно показує, що літописець, пишучи значно пізнійше, потратив подекуди перспективу (пор. Історию України-Руси III с. 126—7 і 530).

³⁾ Зубрицький приймає тут дату Густин. л. — 1209 (III с. 43).

⁴⁾ Див. Історию України-Руси т. III с. 127 - 8.

⁵⁾ Ibidem с. 531.

друге князювання Олександра 1210, вважаючи, що єї зміни мусіли мати якийсь час для свого приготування. Під час князювання в Володимирі Інівара, як виходило б з контекста літописи (не так дуже й ясного), дістав Василько з матерію Бересте. Під час другого князювання Олександра в Володимирі (тут текст літописи зовсім ясний) дістав Василько Белз, і тоді ж стався сильний напад (чи кілька нападів) Литви й Ятвягів на околиці Турійська й Червна.

Іпат. 483—486 (1205—8). Галицькі події: угорська окупация, Ігоревичі знову в Галичині, боярська різня й упадок Ігоревичів, Данило в Галичі. Опорною точкою для хронології цих подій служить записка Воскресен. л. під р. 1211: Тогоже літа Галичане привелоша къ собі отай черезъ горы и изъимаша князи своя Игоревичи 3, Романа съ братома, и бивше ихъ повѣсиша ихъ.¹⁾ На potwierдження сеї дати можна сказати, що угорський воєвода Пот, висланий на Галич під час сеї кампанії був палатином („великий дворський“ — Іпат. 484) в рр. 1290—11 (див. індекси до *Codex diplomaticus Hungariae* і *Codex Arpadianus continuatus*), так що пізнійше як на 1211 р. класти сю кампанію і з цього погляда ризиковно. Перед нею сталися такі події: угорська окупация Галичини, котру випередили „безаконне галицьке і мятєж“; Галичане кличуть Мстислава пересопницького; довідавшися про утечу Романа, закликають Ігоревичів назад, і ті вигоняють Угрів. Отже се маємо класти між р. 1208 і 1211.

Ближше орієнтувати нас може записка Воскресенської літоп.: „Въ лѣто 6718 Ростиславъ Рюриковичъ сѣде въ Галичи, а Романа Игоревича вигнаша; осени тояже вигнаша изъ Галича Ростислава Рюриковича, а Романа Игоревича посадиша съ братомъ.“ Трудність тільки в тім, що Галицько-волинська літопись мовчить зовсім про сей епізод; але вона промовчує не одно. Очевидно, сей епізод входив як складовий елемент у те „безаконне галицьке і мятєж“, що захопили кор. Андрія до окупации Галичини. Помітувати сею звісткою Воскр. л. і її датою не можна, бо вона входить в ту серію галицьких звісток сеї компіляції, про авторитетність котрих я сказав трохи вище (с. 8). Отже супроти неї угорську окупацію не можемо класти скорше як на

¹⁾ Дату 1211 р. приймав уже Карамзін, потім (за Густинською компіляцією) Зубрицький і Шараневич, але Дроба (с. 389—91) хибно вивів уже р. 1209.

сам кінець 1210 р. і початки 1211 (дуже короткою вона не могла бути, коли Угри встигли так сильно наприкрити ся Галичанам).¹⁾ Значить на всі дальші події: похід Мстислава пересопницького, похід Ігоревичів, посольство Володимира Ігоревича до угорського короля, боярську різню, угорський похід і облогу Звенигорода лишається з яких пір року. Єсть в сім трудність, що так багато подій скуплюється в такім короткім часі, але й абсолютно неможливого в тім нема, а поки хронологія Воскресенської літ. нічим не зкомпромітована, не можемо її ігнорувати. Отже прихід Ігоревичів припадав би більше менше на весну, боярська різня на літо, а в вересні 1211 р. повішено Ігоревичів.

Іпат. 484 (1206—7). Єлисавета-Кінга, наречена Данила. Епізодом в оповіджених подіях оповідає літописець про замір угорського короля дати за Данила свою доньку Єлисавету й зробити його, за браком сина, своїм спадкоємцем; сей замір не прийшов до кінця тому, що Андрієва жінка кор. Гертруда видала Єлисавету за Людовика гесенського. Епізод сей містить в собі багато баламуцтв, як виказав уже проф. Шараневич, що ширше аналізував його.²⁾ Не входячи в його аналіз, зазначу тільки (сього досі не зауважено), що сей епізод оповіджено тут в тіснім хронологічнім звязку: по виведеному вище рахунку він стоїть між подіями 1211 р.; Єлисавета родила ся р. 1207 (*Monum. Germ. Scr. XIX* с. 700), а старе життє її каже, що вона була заручена за Людовика тірінського ще нім була відлучена а вивезена на тірінський двір в р. 1211, коли мала чотири роки (себто четвертий) (диви витяг у Шараневича с. 119); очевидно, з нагоди відїзду Єлисавети з Угорщини, що став ся чи більше-менше, чи й як раз тоді як Данило був на Угорщині в 1211 р., — літописець і оповідає сей епізод. Умерла ся Єлисавета 1231 р. (*Mon. Germ. XIX* с. 547 і 699). Убийство римського короля Филипа, згадане тут, стало ся в липні 1208 р.

Іпат. с. 486—7 (1208—9). Галичане проганяють Данилову мати. Король угорський приводить її назад. „Минувшю же времени“, каже літописець, по вересневих подіях 1211 р.,

¹⁾ Дроба, взагалі спізнюючись в сих роках в хронології, клав угорську окупацию на р. 1207—8 — с. 385. Дашкевич поворот Ігоревичів клав на р. 1209 (с. 48).

²⁾ *Die Nyratios-Chronik* с. 43 і далі, пор. Дашкевича Княженіє Данила с. 48; див. ще Історію України-Руси III с. 532.

вигнано Данилову мати. Вона виїхала в Белз, але король, почувши (мабуть — діставши посольство від неї) „зимѣ бывши“ пішов на Галич і арештував противних її бояр.

Котрого року се була зима? ми маємо тут що найменше два роки до розпорядження: 1211/2 і 1212/3. Ніщо не перешкоджає взяти ближший: значить, бояре вигнали б Данилову мати слідом за посадженням його в Галичі. Се вповні можливо, бо Данило їм потрібний був тільки, аби позбутися Ігоревичів.¹⁾ Але се дата тільки гіпотетична.

Іпат. с. 487—8 (1209—10). Данилова мати з Данилом тікають на Угорщину. Володислав „вокняжив ся“ в Галичу. Олександр відібрав Белз від Володимира. Датованне сих справ залежить від дати смерті королеви угорської Тертруди, забитої під час сього походу. Є тут вагання між р. 1213 і 1214²⁾, але дата 1213 р., супроти згідних звісток німецьких джерел,³⁾ може уважатися певною. Ближше означення дає хроніка домініканів віденських, а то 4 kalendas Octobris, себто 28 вересня.⁴⁾ Тому похід угорського короля і вокняження Володислава мусимо датувати початком осені р. 1213. Перед тим — значить р. 1212 бояре кличуть на Данила Мстислава пересопницького в Галич, Данилова мати з Данилом тікає в Угорщину, а Мстислав засідає в Галичу: між сим фактом і походом короля мусіло минути трохи більше часу, бо король „спѣшеть рать велику“. Після того як Данилова мати утікла з Галича, відібрав Олександр Белз від Василька (бо мати посилає з Галича Василька в Белз, і він уже потім переїздить в Камінець, отже Белз відібрано десь саме коло часу Андрієвого походу, в р. 1213. Пізнійше, коли вияснило ся, що від Угорщини не буде помочи, але завсіди, можливо — ще в тім же — 1213 році, Данилова мати поїхала з Угорщини до Лешка і відти до Василька в Камінець — отже се буде 1213 або початок 1214 р.

¹⁾ Див. Історію Укр.-Руси III с. 131—2.

²⁾ Див. Історії України-Руси III с. 534.

³⁾ *Continuatio Cosmae* — *Monum. Germ. hist. Scr.* IX с. 170, *annales Mellicenses* — *ib.* 507 (пор. *ibid. continuatio Garstensis* с. 595), *ann. Gotwicenses* — *ib.* с. 603, *cont. Admuntensis* *ib.* с. 592, *cont. praedicatorum vindobonensium* *ib.* с. 726, *ann. s. Rudberti salisburgensis* с. 780.

⁴⁾ Дату 1213 р. приймав вже Карамзін (III пр. 176), і потім сеї дати тримали ся й інші, хто писав про галицькі події сих часів.

Іпат. с. 488—9 (1211). Володислав і Лешко пробують вигнати Володислава з Галича. Спішська умова. Кольоман у Галичу. Романовичі дістають Володимир. Вихідною точкою служить дата посадження Кольомана в Галичі в Воскресен. (і Ніконов.) л. — 1214 р.: „Король угорський посади сына своего въ Галичи, а епископа и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе латыньскія на службу.“ Дата ся варта повного довіря: її потверджують угорські документи в справі коронації Кольомана, що була наслідком Спішської умови; з них бачимо, що між сею умовою й смертю папи Інокентія III († 1216) минуло досить часу: кор. Андрій просив від папи дозволу на коронацію Кольомана, потім, діставши відповідь на се, знову просив корони; серед сих переговорів Кольомана обложено в Галичу, й Андрій ходив йому в поміч.¹⁾ Полагодивши галицькі справи, вибрав ся він в хрестоносний похід 1217 р. З сього видко, що між Спішською умовою й 1216 р. проминуло досить часу, і се вповні відповідає даті 1214 р. Ми б мали й зовсім докладне потвердження її, як би були певні, що перший лист кор. Андрія до папи дійсно належить до 1214 р. (XVII рік папства), як його датує Тейнер; але в тексті нема дати, і не знати, чи дату — XVII рік Тейнер опер на папських реєстрах, чи ви-комбінував тільки з підручників угорської історії. У всякім разі отже дата 1214 р. для посадження Кольомана в Галичу певна. Сим роком можемо датувати і з'їзд Андрія з Лешком в Спішу. Перед тим, на р. 1213—4 мусимо покласти війну Лешка і Мстислава з Володиславом і надання Романовичам Тихомля і Перемиля. Володимир Романовичі, очевидно, дістали також в звязку з Спішською умовою, могло се стати ся ще 1214 р., але могло наступити й пізнійше трохи — 1215 нпр.²⁾

Іпат. с. 489 (1212). Кор. Андрій відбирає Перемишль від Лешка. Лешко закликає Мстислава, і той осідає в Галичу. В кількох рядках літописець звів тут до купи події з кількох років, при тім для галицької історії дуже важні.³⁾ Починає він се оповідання стереотиповим: „въ та же лѣта времени минувши“, а й далі не дає ніяких хронологічних вказівок, тож мусимо оглянути ся за іншими джерелами.

¹⁾ Theiner Monumenta Hungariae I ч. 1, Codex Arpadianus VI ч. 237, див. ширше Історію України-Руси III с. 133—4.

²⁾ Див. Історію України-Руси III с. 537—8.

³⁾ Див. про них Історію України-Руси III с. 135 і далі.

Насамперед що до розриву між кор. Андрієм і Лешком, то ми чуємо про нього уже в згаданім листі короля до пани Інокентія про Кольоманову корону, не датованім, але писанім очевидно 1215 або 1216 р.¹⁾ Дальше як на 1216 р. відібране Перемишля відсувати не можна тому, що вибираючи ся в хрестоносний похід (1217 р.) Андрій, певно, не розірвав відносин з Лешком саме в переддень сього походу. З другого боку не скорше як 1216 р. Лешко звернувся до Мстислава: в 1215 р. Мстислав, покинувши Новгород, робив собі різні пляни і як оповідає Воскресен. л. — хотів „просити Галич“ від угорського короля; як би під час сеї неприсутности своєї з Новгорода він був би дістав записини від Лешка, то не мав би чого вертати ся в Новгород (він вернувся туди на початку 1216 р.).²⁾ З значною правдоподібністю можна думати, що як раз славна кампанія його з Ярославом Всеволодичом (весна 1216 р.) піддала Лешкові гадку всадити Мстислава на Угрів. З другого боку коротку подорож Мстислава на Україну (1 Новг. 204) в початках 1217 р. можна уважати наслідком Лешкового запрошення, отже 1216 рік для нього дуже правдоподібний.

Відїзд Мстислава з Новгорода з замірами „здобувати Галич“ 1 Новг. записує під 1218 р., на початках. Се дата зовсім не підозріла. Потім під 1219 р. маємо в ній записку (повторену і в Воскресен. л.) про похід Мстислава на Галич; тут одначе маємо таку трудність, що Мстислав при тім бере в неволю угорського королевича, а се в дійсности стало ся не в перший, а в третій похід Мстислава на Галич. Супроти того можуть насувати ся непевности, чи й дата 1219 р. належить до першого походу? Але ці непевности усувають ся: по перше, ми маємо для дальших походів Мстислава в Суздаль. і Воскресен. л. дати 1220 і 1221 р., а в них непримітно приспінення, ані в 1 Нов-

¹⁾ Codex Arpadianus VI ч. 227.

²⁾ Гадка декотрих дослідників, що Мстислав в сім часі — 1215 р. опанував був Галич, виключена з огляду на короткий час неприсутности Мстислава з Новгорода, див. ширший розбір сеї справи в Історії України-Руси III с. 540. Тут зазначу тільки, що 1219 роком датував перший похід Мстислава на Галич уже Карамзін (III пр. 90 — вигнання його він клав на р. 1220, другий похід на 1220, а третій на 1220 або 1221), Зубрицький уже вагав ся між 1218 і 1219 (III. 67), тим часом як інші, почавши від Соловйова, — між ними Шараневич, Дроба, і автор спеціальної розвідки — д. Бузескул — приймали дату 1215 р. Дашкевич при маєть ся правильної дати — 1219 р.

городський — спізнення. По друге, літописець Новгородець скорше міг би проминути пізнійші походи Мстислава, ніж перший, слідом по виході Мстислава з Новгорода. Можна б хіба припустити, що похід відбув ся в 1218 р., а до літописця чутки дійшли пізнійше, і він записав сю подію під 1219 р., але й се не дуже правдоподібно з огляду на Воскресенську літоп.¹⁾ Тут одначе Воскресен. л. виставляє нас на тяжку пробу — своєю запискою під тимже 1219 р. про вигнання Мстислава з Галича.

Іпат. с. 489—491 (1213). Данило женить ся з Анною Мстиславною й відбирає від Поляків Бересте. Угри виганяють Мстислава з Галича. Як в попередній серії звісток галицький літописець зібгав події кількох років у коротеньку згадку, так тут він широко описує події кількох, що найбільше — кільканадцяти місяців, роблячи вражіння довгого часу своїми кількома „времени минувшю“.²⁾ Вагання може бути о рік, в звязку з тим, чи прийемо ми дату Воскресен. л. для вигнання Мстислава з Галича. В ній читаємо під 1219 р. — „тояже зимы Угри выгнаша Мстислава Мстиславича изъ Галича, а королевичъ сѣде въ Галичѣ.“ Мстислава вигнано з Галича в жовтні, як то видно з Галицької літоп., тож вираз „зимы“ Воскр. л. ще можливий хоч частійше „зима“ в літописях значить грудень-січень. Питання — чи вигнано Мстислава того ж самого року, в котрім він сів у Галичі, чи на другий рік?

Для розв'язання сього питання пригляньмо ся оповіданню Галицької літописи з хронологічного погляду. Припустім, що Мстислав сів у Галичу на самім початку року. „Въ та же лѣта времени минувшю“ Данило оженив ся з його донькою, і знову „времени минувшю“ звернув ся до Мстислава, представляючи йому свій намір відібрати від Лешка волинські волости. По тім Данило пішов і відібрав їх від Лешка, а той „въсѣнѣ же бывши“ відповів нападом на Побуже. Лешко входить в переговори з кор. Андрієм і наслідком їх розпочинаєть ся угорсько-польська кам-

¹⁾ З огляду на серію самостійних звісток Воскрес. л. і дальші записки про другий і третій походи Мстислава, а особливо на записку під 1219 про вигнання Мстислава з Галича (її нема ні в 1 Новг. ні в Суздаль. л.) насуваєть ся здогад, що в Воскресенській була під р. 1219 инакша записка, але пізнійший редактор переробив її, використавши записку з Новгородської л. Але се припущення можливе тільки в тім разі коли дата 1219 р. вірна, бо однакові помилки в двох джерелах неважливо від себе, трудно припустити.

²⁾ Про події сї див. Історію України-Руси III с. 137—9.

панія, що кінчить ся (в жовтні) уступленнем Данила з Галичини. Як бачимо, подій буде дуже напхано в тих кількох місяцях, але знову нема нічого неможливого, що вони таки відбули ся в сім році, як виходить з Воскресенської л. В Тверській комп. ми, правда, маємо вигнання Мстислава під р. 1220, але на початку його, з тоюж заміткою „зимѣ“, так що редактор міг сам на підставі сього означення перенести сю записку під дальший рік (так само записка про другий похід Мстислава на Галич, що стоїть в Воскр. л. в кінці 1220 р. з заміткою: „тоя же зимы“, в Твер. перенесена під 1221 р.). Отже кінець кінцем ніщо не дає нам права відкинути і тут хронологію Воскресенської літоп., котра стільки разів уже видержала чесно нашу критику. Отже приймаємо і тут її хронологію: Мстислав засідає в Галичу на поч. 1219 р., дуже скоро потому Данило женить ся з його донькою (зносини між ними могли бути ще скорше); десь в марті нпр. міг Данило вибрати ся на Поляків, і Лешко відповів йому по тому нападом.¹⁾ Зістаєть ся ціле літо для переговорів Лешка з Андрієм, а що похід на Галич був досить наглий, потверджує й те, що Мстислава він застав неприготованим, поза Галичиною („Мстиславъ бо бѣ со всеми князьями рускими и черниговскими“).

Іпат. с. 491 (1215). Литовське посольство до Данила. Данило насилає Литву на Поляків. „Данилу же приѣхавшю въ Володимерь, въ то же время божииѣмъ повелениѣмъ прислаша князи литовскіи...“ — отже безпосередно по приході Данила з війни, значить при кінці 1219 р. або найдальше на початку 1220 р.²⁾ Як скоро по тому Данило всадив на Поляків (себто на Лешка) Литву, літопись не каже; се мало місце або перед третім походом Мстислава на Галич (під час самого похода Лешко мав очевидно вільні руки), отже десь в рр. 1220, або хиба по поході. Дійсно, під 1220 р. ми маємо замітку в чеськім продовженню Косьми (Monum. Germ. hist. Scr. IX, с. 170) і мабуть відти в літописи т. зв. Красіньских (Monumenta Poloniae III. 132) про побіду над Поляками Прусів і Руси, але се ще не рішає справи.³⁾ До датовання сього факту ми ще мусимо вернути ся.

¹⁾ Шараневич (с. 44 і 46), Дроба (с. 410), відповідно до свого датовання Мстиславового походу на Галич, для сих подій приймають р. 1216.

²⁾ Так датував уже Зубрицький (III—76—7), натомість Дроба (с. 419) приймав уже р. 1217.

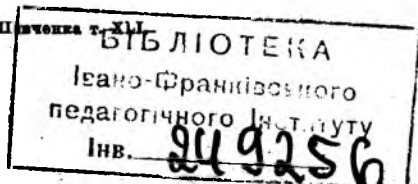
³⁾ З сею звісткою звязує „литовське воевання“ Галицької літописи Лятковський (с. 317); Дроба (с. 417) його клав на р. 1219.

Іпат. с. 492 (1217—9). (Другий похід Мстислава на Галич). Похід Філі на Волинь. Третій похід Мстислава на Галич. Другий похід Мстислава на Галич в Галицькій літописи пропущено зовсім, ми знаємо про нього тільки з Воскресен. л. й інших збірників — Твер., Нікон. Воскресен. літопись датує його, як згадано, 1220 р., зимою — отже се кінець 1220 — початок 1221 р., і потім під 1221 р. маємо в ній новий — третій похід Мстислава на Галич, але записка про сей остатній буквально повторена з Суздальської літописи, де вона також датована 1221 р. Протилежній хронології нічого не можна сказати. Дату 1221 р. потверджують і угорські джерела о стільки, що по них вже 1222 р. прийшло до згоди між Мстиславом і кор. Андрієм: уложено умову, на підставі котрої Кольомана пущено, а Мстислав обіцяв видати доньку за меньшого королевича Андрія й дати йому Галичину: в 25/I. 1223 р. маємо вже лист папи, писаний у відповідь на лист кор. Андрія, а в тім листі Андрій, доносячи папі про свою умову з Мстиславом, шукав увільнення від даної йому присяги¹⁾ — отже тоді мусів уже Мстислав сповнити свої приречення — випустити Кольомана.

Прийнявши дату 1221 р. для третього походу Мстислава на Галич як вповні певну, ми не можемо нічого сказати і про дату зими 1220/1 для другого походу Мстислава на Галич. Відповіддю на сей похід був, очевидно, похід Філі на Волинь, що, правдоподібно, мав на меті стероризувати Данила й відвести його від дальшого союзу з Мстиславом: в сій напрямі хотів вплинути на Данила Лешко, разом з походом Філі приступивши на волинські границі, а посередничити мав між ним Конрад мазовецький. Серед сеї ситуації наспів Мстислав з Половцями і змусив Філю перейти до дефензиви. Битва Мстислава з Філею стала ся „на кануні святої Богородиці“ — мабуть Успенія (найпопулярнійше з свят Богородиці), в такім разі похід Філі ми мусіли б покласти десь на липень, а Мстиславову кампанію на серпень; Галич вято слідом по битві.

Іпат. с. 494 (1221—1223). Данило помирился з Лешком і спустошив Белзьку землю. Волинські єпископи. Як я вже сказав, Галицька літопись пропустила зовсім згоду Мстислава з Уграми й справу шлюбу Мстиславни, що була її змістом, вона порушує пізнійше (Мстиславъ же по совѣтѣ лѣтвиыхъ

¹⁾ Theiner Monumenta Hungariae I ч. 65. Про сї події див. Історию України-Руси III с. 139—40.

боярь і т. и. — Іпат. 499), нічим не натякаючи, що вона була звязана з тією умовою. Натомість говорить вона про згоду Данила з Лешком, з нагоди спустошення Белзької землі, що служить головною темою сього відділа (вступною фразою „Въ тоже время отступилъ бѣ Александръ...“ вона нагадує сказане вище — Іпат. 492: Олександру же отступившю от Данила — факт сей належить до р. 1221). Ця угода з Лешком, очевидно, стояла в звязку з угодою Мстислава з Уграми; з значною правдоподібністю ми могли б класти її на р. 1222 або коло того: вона стала ся, як каже літописець „по побѣдѣ Мъстислави (очев. 1221 р.) и по литовьскомъ воеваньи на Ляхы“. „Литовське воеванне“ — мабуть те, про яке говорило ся на с. 492, і котре ми по контексту клали на р. 1220 або пізнійше. Як би можна було покласти ся на стилістичний порядок подій в сім місці, то мусіли б ми прийняти, що „воеванне“ мало місце по Мстиславовім поході, отже 1221 або може навіть 1222 р., але на сей порядок покладати ся не можна.

Наслідком згоди Мстислава з Уграми а Данила з Лешком Олександр белзький, союзник Філі й Лешка, зістав ся ізольованим, і Данило пімстив ся над своїм несловним свояком, страшно спустошивши Белзьку землю. Сей факт супроти вище сказаного ми могли б класти на р. 1222 або 1223. Але тут мусимо розглянути ся ще в одній обставині.

Відділ про битву на Калці починаєть ся словами: „въ то же лѣто приде неслыханная рать“..... До чого належать сі слова „въ то же лѣто“? Перед тим маємо оповідання про волинських єпископів, що виглядає на якусь вставку: „Въ лѣта же Данила и Василька Романовичю бѣаху володимьрьскыи пискунѣ...“ Найпростійше думати, що се пізнійша вставка, і в таким разі слова „въ то же лѣто“ належать до спустошення Белзької землі, тоді б мали ми для нього 1223 р.

Але насуваєть ся сумнів: що за причина сеї вставки? Змістом вона не звязана ні з попереднім ні з дальшим, отже звязана хіба хронологічно? Але каталогі володимирських єпископів і хронологічно не може бути звязаний, бо обіймає кількадесять літ. Одиноке, що можна принустити — що хронологічний звязок має з сим оповіданням поставленне єп. Івана на холмську катедру. Каталогі володимирських єпископів в таким разі міг би бути вступом, до річи оповідженим, а властива звістка — се, що Данило, перенівши катедру з Угровська до Холма (деградація Асафа, що стала ся безпосередно перед сим перенесенням — се

знову вставка для пояснення), поставив туди єпископом Івана. Сей факт в таким разі — коли припустити хронологічний зв'язок — мав би належати до р. 1222—3, і при таким розумінню сей цілий відділ не потребує вже бути пізнішою вставкою, а може належати до первісного текста. Тоді слова „въ то же лѣто“ можуть вказувати на рік поставлення єп. Івана, себто. датувати його 1223 р.

Зі сторони текстуальної се все дуже буде добре, тільки питання — чи можливо воно зі сторони річевої, себто — чи можливо, щоб уже 1223 р. катедра була перенесена з Угровська до Холма?

Справа ся мусить обертати ся коло питання про початок Холма, бо про нього галицька літопись не дає виразної звістки, а тільки неясні й суперечні натяки. З порівняння вказівок Іпат. с. 516, 517 і 531 виходило б, як то звичайно й приймають, що Холм Данило заснував дець в 30-х рр. (коло р. 1237)¹⁾; літописець говорить про се кілька разів, зовсім категорично, і попросту виключає можливість здогаду, що Холм був перед тим. Значить перенесення єпископської катедри до Холма в 1223 р. неможливе. Супроти того не маємо иньшого виходу як прийняти, що історія єпископів — се пізнійша вставка, зроблена без ніякого зв'язку з текстом, отже похід Романовичів на Белзьку землю став ся в рік битви на Калці.²⁾

Іпат. с. 495 (1224). **Битва на Калці** — датуєть ся зовсім безпечно 31/V 1223 р. (хронологізатор дав 1224, значить знав літописні збірники новгородської версії).

Іпат. с. 497—501 (1225—6). **Війна Мстислава з Данилом. Королевич Андрій дістає Перемишль. Угорський похід на Галич.** В сих подіях орієнтуємо ся двома датами: 1223 р., битви на Калці (31/V), й угорського походу на Галич — 1227: сю дату дають нам німецькі джерела³⁾. Між сими роками маємо умістити: Мстислав за намовою Олександра йде на Данила, але Данило взявши від Лешка поміч, примушує Мстислава вернути ся в Галич, а Данило воює Галицьку й Белзьку землю. Мстислав стягає нові сили для похода на Данила, але на з'їзді князів вияснюєть ся

¹⁾ Див. Історію України-Руси т. III с. 18 і 484.

²⁾ І тут на добру дату — 1223 р. трапив уже Зубрицький (III. 87), хоч і зовсім випадково, бо битву на Калці датував роком 1224.

³⁾ Monumenta Germaniae Scr. т. IX с. 627, 636 — див. Історію України-Руси т. III с. 542.

Олександрова неправда, й Мстислав мирить ся з Данилом; з'їзд князів у Перемилі, де вони „утвердиша миръ“. „Потомъ же“ — оповідаєть ся нова інтрига Жирослава на Мстислава (легковірність Мстислава, що попадає в різні трудні ситуації й помилки через різні інтриги й намовлення, служить провідною й гадкою й звязком сих кількох епізодів), що кінчить ся вигнанням Жирослава. Потім („Мы же на преднее возвратихом ся“ додано через відступлення: риторичну характеристику Жирослава, події ж мусіли наступати по собі: по інтризі Жирослава — похід угорський, наслідком інтриги боярина Семюнка Чормного) королевич Андрій, що дістав перед тим (на означенне часу літопись не дає ніяких вказівок) від Мстислава Перемишль, утікши на Угорщину, наводить на Мстислава свого батька: сей похід дієть ся „бывши же зимѣ“, значить кінець 1226 або ще скорше — початок 1227 р., бо королеве військо приходить під Галич (похід іде на Перемишль і Звенигород) „Днѣстру наводнившю ся“, правдоподібно — се вже весення вода. При повороті короля з Галичини доганяє угорське військо Жирослав з кн. Ізяславом, до котрого він був утік. Потім остатній епізод з інтригами: бояре намовляють Мстислава помирити ся з королевичом Андрієм, таки видати за нього доньку й віддати йому цілу Галичину. Мстислав іде з Галичини в Торческ.

Події сї¹⁾, очевидно, можна датувати тільки приблизно: коло р. 1224 похід Мстислава, коло р. 1225 його заходи до нової боротьби й мирення з Данилом, 1226 — конспірація Жирослава,²⁾ кінець 1226 і початок 1227 — утеча Андрія й угорський похід на Галичину. Про дату абдікації Мстислава поговоримо низше, в звязку з пізнійшими фактами.

Іпат. с. 501—2 (1226—7). Луцька спадщина. Справа про Черторийськ. Смерть Мстислава. Вихідною точкою для нас служить дата смерти Мстислава, переказана Суздальською літ. — 1228 р. Між сим роком і початком 1227 р. — угорською кампанією маємо такі факти: 1) абдікацію Мстислава, 2) Данило звертаєть ся до нього з запитанням, яка його гадка про черторийську справу, 3) похід Данила на Черторийськ. Рівнобіжно з сим хронологічним рядом літописець оповідає другий ряд подій: а) Мстислав Німий поручив (в оригіналі недокладний

¹⁾ Про них див. Історію України Руси т. III с. 141—3.

²⁾ Тут таким чином іпатський хронологізатор перший раз принадеково трапляє на добру дату.

вираз: давшу) перед смертю свого сина Івана й свою Луцьку волость опіці Данила; б) по смерті Івана Луцьку волость забрав Ярослав, а Черторийськ (очевидно — з волостей Мстислава Німого) пинські князі; в) Данило ухопив Ярослава й забрав Луцьку волость собі; г) Ятвяги воевали Берестейщину. Сі дві серії звісток треба оглядати кожду осібно.

По угорським поході мусіло минути де що часу, поки боярам удало ся прихилити Мстислава до згоди з його нареченим зятем Андрієм, що показав ся таким невдячним супроти нього. З другого боку Мстислав не зараз по абдікації вмер: так виходить з оповідання. Супроти сього його абдікацію можна бкласти десь при кінці 1227 р. Дійсно, в записці про смерть Мстислава у Длутюша (II. 207) сказано, що він умер на другий рік по своїй абдікації; ся записка має деякі подробиці, яких ми не знаходимо в теперішніх літописах (похорони Мстислава в київській церкві св. Хреста), а не могли вони бути й видумані; супроти того й се хронологічне означінне, дуже можливо, зачерпнене з якогось затраченого руського джерела, тому має значну вагу. Отже абдікацію можемо класти з правдоподібністю на кінець 1227 р.; можна припускати а ргіорі й початок 1228 р., бо дата 1228 р. для смерті Мстислава може означати також і початок 1229 р. нашого числення, але се не дуже правдоподібно супроти дальшого. Похід Данила на Черторийськ став ся на великдень 1228 р., себто при кінці марта. Перед тим — себто на початках 1228 р. мусів він мати зносини з Мстиславом в сій справі; не посилав він мабуть до нього гінця наздогін, як Мстислав їхав з Галича до Торчеська, тож абдікацію не треба пересувати в 1228 р. „По томъ же“ — по тім поході Данила Мстислав помер — десь в середині або в другій половині 1228 р.¹⁾

Перейдім тепер до другої серії звісток. Насамперед смерть Мстислава Німого пересопницького: він брав іще участь в поході на Калку (Іпат. с. 497), отже вмер у всякім разі не скорше як у другій половині 1223 р., а мабуть і пізнійше, десь коло р. 1225.²⁾ Його син Іван мусів умерти десь в р. 1227, бо Данило не пізнійше як при кінці 1227 р. відібрав назад Луцьк і забрав ся до черторийської справи: задавнювати сю справу ледви чи було в його інтересах, а він, з виїмком помочи Мстиславу

¹⁾ З попередніх дослідників абдікацію Мстислава 1227 р. датував Зубрицький, натомість Дроба й тут співзюють ся, приймаючи 1226 р. (с. 425).

²⁾ Зубрицький приймав 1226 р. (III с. 102).

під час війни з Уграми на початку 1227 р. (можливо, що під той час умер Іван і так захопили його спадщину Ярослав і князі пинські), мав тоді вільні руки. Між походом Данила на Луцьк і походом на Черторийськ мусів стати ся, судячи з контексту, набіг Ятвягів на Бересте, де їх бив і сам Данило — мб. на початку 1228 р. Тому літописець переходячи до зносин Данила з Мстиславом і каже: „мы же на преднее возвратимся“. В теперішнім тексті ся історія спадщини Мстислава Німого окрім екскурсів самого літописця перебита ще абсурдною вставкою якогось книжника: „Начнем же сказати бесчисленныя рати“ і т. и. — маємо її у всіх кодексах літописи.

Іпат. с. 502—3 (1228). **Коаліція князів на Данила.** Згадавши про смерть Мстислава галицького, літописець докінчує історію з Луцьком: „И потомъ пустиста Ярослава и даста ему Перемиль, и потомъ Межибожие.“ По тім читаємо: „Въ то же лѣто бѣ Куриль митрополитъ... приѣхаль...“ До чого належить се „въ то же лѣто“? Думаю, що як би сї кінцеві записки про Ярослава й не належали до одного року з попередніми, то се „въ то же лѣто“ таки мусіло б належати не до сих дрібних записок, а до важніших фактів — до смерті Мстислава, 1228 р. Але ніщо не перешкоджає й записку про увільнення Ярослава положити на той же 1228 рік. Отже ми маємо цілий ряд „по том же“, що належать до одного року, й припечатані вказівкою „въ то же лѣто“ тягнуть ся й далі: „потомъ же Ростислав пинський не престаяше клеветца...“ Все се дуже легко можемо покласти на другу половину 1228 р., по смерті Мстислава, й початки 1229. Переговори Данила з противною коаліцією (пинські князі, київський Володимир, Ольговичі, угорське правительство Галичини), похід союзників на Камінець, заходи Данила, що наслав на Галичину Половців, а сам з Поляками ударив на Київщину, й тим усім змусив противників до згоди¹⁾ — все се можемо вигідно уложити на кінець 1228 і першу половину 1229 р.: дальше розганяти ся не дозволяють нам дальші події.

Іпат. с. 503 (1229). **Похід Данила під Каліш.** „Въ та же лѣта Льстыко убьенъ бысть“ — в дійсности він умер в падолисті 1227 р.²⁾ Коли перед тим описані події належали до 1228 і початків 1229 р., то таке означення „въ та же лѣта“ буде ви-

¹⁾ Про сї події див. Історію України-Руси III с. 144—5.

²⁾ Зубрицький тут нещасливо звів ся іпатєвській хронології й прийняв 1229 р. (III. 108).

глядати зовсім природно. „По смерті“ його Конрад „прия в великую любовь“ Романовичів і просить їх допомогти йому на Володислава „Старого“; Романовичі ідуть в Польщу аж під Каліш. Похід сей можемо з усякою правдоподібністю покласти на 1229 рік — на середину або осінь (з оповідання видно, що то не була зима); про весну 1230 р. не можемо думати, бо вернувши ся з сього походу Василько „времени минувшу“ їде в Суздаль на весіле свого шурина, що відбуло ся в цьвітні 1230 р. (Лавр. 431).

Під час сього походу, очевидно, приходила Литва на Польщу, й коло Берестя її побито (Іпат. 503).

Іпат. с. 505—8 (1229). Данило здобуває Галич. Похід Белі. Час Данилового походу на Галич літопись означає дуже докладно, сказавши, що се стало ся під час, коли Василько був у Суздалі на весілю свого шурина, а весіле було в цьвітні 1230 р. (Лавр. 431)¹. З оповідання видно, що Данило був під Галичом ранню весною: тоді саме рушив лід на Дністрі. Отже се діяло ся мабуть в марті ще. Королевич Андрій, пущений на Угорщину, радив батькови йти на Данила скорше, не даючи йому часу „укріпити ся“. Супроти сього похід мусів стати ся мабуть таки тогож року, іще перед зимою (великі дощі).²

Іпат. с. 508—513 (1230—3). Галицькі замішання. Угри виганяють Данила з Галича й пробують здобути Волинь. Данило знову здобуває Галич. В сих подіях приходить ся нам орієнтувати ся тільки двома крайніми датами: попереднім угорським походом на Данила 1230 р. і походом Данила з Галича в поміч Володимиру київському при самім кінці 1234 р. (про сю дату в дальшій відділі). Між сими границями нам треба розложити такі події: конспірації галицьких бояр з Олександром белзьким; Данило, довідавши ся про них, нападає на Олександра Василька, і той забирає Белз, а Олександр тікає в Перемишль; Данило їде походом на Перемишль; Олександр тікає на Угорщину; Судислав понуджує короля до похода; Угри зайняли Ярослава і Галич і пішли на Володимир, Мирослав уложив з ними угоду і відступив Белз і Червен Олександрю; король вертає; Данило під той час воював околиці Бужська, по відході короля

¹) Дроба й тут спізнив ся, датуючи похід Данила на Галич 1228 роком (с. 429). Шараневич прийняв для нього і для похода Белі р. 1229 (с. 49). Добра дата у Дашкевича с. 55—6.

²) Про події сі Історія України-Руси III с. 145—6.

іде в поміч Володимиру київському. Всі отсі події¹⁾ літописець оповідає душком, без найменших хронологічних означень. Аж тут приходить: „По тѣхъ же лѣтѣхъ двнже рать Андрѣй королевичъ“..., — ніби довша перерва, але приглядаючи ся оповіданню, бачимо, що в сїм місці не могло бути ніякої значнішої перерви, бо Данило був іще в Київщині, коли Андрій рушив своєю „рать“ на нього; очевидно, нове оповідання розпочинається ся звісткою про посольство Володимира до Данила. В нїм, по оповіданню про сей похід Андрія, стрічаємо хронологічну вказівку, що се діяло ся перед великоднем. Тому що потім ми маємо ще одну весну перед новим роком 1235, очевидно, що тут ми маємо весну 1233, і таким чином всі вичислені події обмежують ся часом від кінця чи від осені 1230 р. (від похода Угрів на Галич) до весни 1233 р. (великдень був 3/IV). Очевидно, вони наступали по собі досить скоро. Конспірації бояр і похід Василька на Белз можуть припадати на кінець 1230 і першу половину 1231 р.; похід Данила на Перемишль — 1231;²⁾ новий угорський похід, Угри під Володимиром, Данило воює Галичину — 1232 р.; Данило іде в Київщину, Андрій рушає походом на Волинь — зима 1232/3 р., битва під Шумськом — март 1233.

В велику суботу 2/IV. 1233 Данило був у Торчеві під Шумськом і готовив ся до дальшої боротьби. Зараз по тїм прислав до нього Олександр, просячи прийняти його в союз. „Травѣ же бывши“ (май?) Романовичі з ним попустошили околиці Плієніська. Королевич відповів новим походом на Волинь, против нього Данило стягнув Половців і князїв Володимира київського й Ізяслава Мстиславича. Від Перемиля Угри вернули ся в Галичину, але Романовичі пішли слідом і прийшовши під Галич, 9 тижнів чекали льоду, аби Дністер перейти. Отже кампанію під Перемилем можна би класти десь на серпень-вересень, похід Андрія — на літо 1233 р. З угорських джерел знаємо, що король Андрій був вибрав ся тоді в Галичину в поміч сину: з кінця серпня маємо грамоту, видану в Березі, в дорозі,³⁾ але мабуть він вернув ся з дороги, бо літопись про нього нічого не згадує. Коли Данило перейшов Дністер — Галичане виїхали до нього, „малу же времени минувшу“ королевич умер, і галицькі

¹⁾ Про них див. Історію України-Руси III с. 146 і далі.

²⁾ Правильно датує сї події Шараневич с. 49.

³⁾ Fejer Codex dipl. Hungariae III. 2 с. 324—6, див. Історію України-Руси III с. 545.

бояре піддали ся — мб. початок 1234 р.¹⁾ „Веснѣ же бывши“ Олександр, що під Галичем зрадив Данилу, подав ся в Київщину (мб. зачувши, що Данило йде на нього), але Данило зловив його в Хоморськім лузі.

Іпат. с. 514—6 (1234). Похід Данила в Чернигівщину. Повстання галицьких бояр. Данило виходить з Галича. Похід Данила в Київщину, на заклик Володимира Рюриковича, і відти під Чернигів, датує 1 Новгородська л. 1235 роком.²⁾ Близші означення дає Галицька літопись, кажучи, що Данило воював Чернигівщину „отъ крещенія до вознесенія“, значить заклик Володимира і похід Данила треба класти на остатні місяці 1234 р. Коло вознесенія (17/V) Данило вийшов з Чернигівщини (в Галицькій літоп. він „створи миръ“ з Михайлом чернигівським, по Новгородській — Михайло змусив Данила забрати ся, „створивъ прелестъ“ і побивши багато Галичан). На Київщину прийшли Половці, й Данило, хотівши з початку забрати ся відразу з Київщини до дому, потім рішив допомогти Володимирі, і під Торчеськом попав у таку біду, що стратив решту війська й мусів тікати в Галич — се було би десь в маю—червні. Се дає початок боярській ворохобні; вивабивши Василька з залогою з Галича, бояре змушують Данила забрати ся звідти.³⁾ Данило подав ся на Угорщину, а вернувши звідти пустошить Галичину разом з братом „зимѣ приспѣвши“ — отже в остатніх місяцях 1235 р.; супроти того вихід Данила з Галича мусів би мати місце десь в осени 1235 р. Дійсно, угорські літописи кажуть, що Данило брав участь в церемонії інтронізації Белі 14/X. 1235, по смерті його батька кор. Андрія.⁴⁾

Іпат. с. 516—7 (1235). Боротьба за Галич. Похід Данила на „крижевників“. На спустошення Романовичів (при кінці 1235 р.) галицькі бояре відповіли походом в околиці Случи з болоховськими князями; їх побито під Камінцем, а болоховських князів забрано в неволю, „лѣту же наставшу“ союзники галицьких бояр Михайло й Ізяслав почали жадати від Данила,

¹⁾ Сю дату приймав уже Шараневич с. 49—50, перед ним Зубрицький (с. 117) приймав р. 1233.

²⁾ Її використав уже Зубрицький (с. 120).

³⁾ Так оповідає літопись; про се див. Історію України-Руси III с. 149.

⁴⁾ Chronicon Marci (в Scriptores hist. hungaricae т. II) с. 223 див. Історію України-Руси III с. 545—6.

аби пустив тих невідьників; значить, похід бояр треба класти на першу половину 1236 р. (весна?).

Потім (хронологічний порядок очевидний) Михайло й Ізяслав стягають на Романовичів руські сили, Конрада мазовецького й Половців; Романовичі розбивають сі сили, не даючи їм злучити ся і відтягають Половців; Михайло вертає. „Лѣту же наставшу“ Романовичі самі йдуть на Галич, але заставши Михайла з великими силами вертають. „Тое же осени умириста ся“. Отже сей похід діяв ся літом 1237 р., а для попередньої кампанії маємо час від осені 1236 до весни 1237 (судячи по тому, що військо Конрада топить ся в Венрі, тікаючи, можна думати, що се не була зима); в осені 1237 наступило коротке помиренне. „Веснѣ же бывши“ (отже весна 1238 р.) Романовичі йдуть на Ятвягів, але з огляду на те, що ріки дуже розлили ся, в Берестю змінюють план і постановляють напасти на „крижевників, Тепличів, рекомих Соломоничів“ і відібрати від них свою отчину (проф. Дашкевич виказав з повною правдоподібністю, що тут іде мова про Дорогичин, відданий в попереднім 1237 р. хрестоносним рицарям¹⁾). „В силѣ тяжцѣ“ Романовичі йдуть на місто й здобувають його „мѣсяца марта“ — 1238 р.

Іпат. с. 517—8 (1235). Дальша боротьба за Галич. „В томъ же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, але Михайло з Ростиславом дали йому Перемишль і на тім стала згода; тоді Данило „по том же лѣтѣ“ укарав Конрада, напустивши на нього Литву, самого ж його в тім часі не було на Руси: він був в Угорщині з братом, запрошений королем: причиною було, що Данило з Васильком виборали ся були в поміч австрійському герцогу на цїсаря Фридриха, але угорський король їм відрадив, а тепер запросив їх „на честь“. Тут і низше ми маємо кілька вставок для пояснення, що переривають хронологічний порядок оповідання, який ми бачили.

І так в попереднім відділі ми бачили, що в осені 1237 р. прийшло було до згоди між Данилом і Михайлом, тепер же читаємо без всяких пояснень нового розрива, що „въ томъ же лѣтѣ“ Данило пішов на Галич, і се привело до уступлення йому Перемишля. Я думаю, се треба розуміти так, що тут іде мова про туж осінню згоду 1237 р. — літописець повторяє давнішу звістку, доповняючи її подробицею про Пе-

¹⁾ Княжепіє Данила с. 18, тільки він помилкою вважає нагробну напись з Дорогичина доказом *terminus non post* Данилового похода.

ремишль, аби описати дальші стадії боротьби за Галич. „В томъ же лѣтѣ“ зовеім зрозуміле при мартівськім численню: Романовичі ішли на Ятвягів іще в кінці 1236 мартівського року¹⁾. „По томъ же лѣтѣ“ — „на другий рік“ (се навіть трудно витолкувати, прийнявши, що тут був іще оден похід на Галич, закінчений передачею Перемишля), себто в мартівськім 1238 р., Данило забрав ся до Конрада — напустив на нього Литву; на се маємо весну 1238 р. (евентуально й пізнійше, але, як побачимо, вистане на се й весна).²⁾ Данило з Васильком сам тоді був на Угорщині; їх похід в поміч австрійському герцогу мав би місце в 1237 р. (судячи по австрійським подіям найвідповіднішим часом була б рання весна 1237 р., бо цісар рушив на герцога при самім кінці 1236 р., а в цвітні 1237 р. вже вийшов з Австрії, вибираючи ся походом на Італію, і сю весну Романовичі могли мати свободну³⁾). „Королеви же возбранившу има, возвратиста ся во землю свою“. Очевидно, аж пізнійше запросив їх Беля „на честь“, і вони були у нього десь весною 1238 р. Як бачимо, наш хронологічний рахунок витримує сі всі проби.

„И по томъ приде Ярославъ суждальскый и взя Киевъ подъ Володимеромъ“... З 1 Новгор. видко, що се стало ся ще в 1236 р.; літописне „и потомъ“ належить не до сього факта, а до того, до чого він веде властиво свою мову: до відібрання Перемишля від Данила, що привело до нового похода на Галич; його оповідання про Київ служить тільки вступом, а „и по томъ“ не на місці всадження переходом: Ярослав забрав Київ від Володимира (се треба звязати з оповіданням про київські події 1235 р. і з згадкою про Володимирову поміч Данилови в кампанії 1236/7 р. — Іпат. с. 515 і 516), але незадовго уступив ся (весна 1238 р.), і Київ забрав Михайло (весна ж таки 1238 р.?), а в Галичі лишив Ростислава, — аж по сім властиве оповідання, до котрого належить те „по томъ“: „и отъяша отъ Данила Перемишль“. Се могло мати місце, судячи по попереднім датам

¹⁾ До річи зауважу, я приймаю кінець мартівського року о два місяці пізнійшим від відповідного січневого (се справа суперечна, і звичайно рахують противно).

²⁾ Лятковский (с. 325) приймав тут р. 1236, здасть ся не без впливу Густинської літ.

³⁾ Хронологію сих подій див. в Geschichte Oesterreichs Губера І с. 414—5. Zubрицький датував сю подоріж Данила 1236 р., але Шараневич прийняв уже р. 1237, хоч так само як і Zubрицький і він хибно звязував сю подоріж з оповіданням угорських джерел про участь Данила в коронації Белі (с. 103).

літом або в другій половині 1238 р. „Бывшую же межу има овогда миру овогда рати“, Данило, використавши похід Ростислава на Литву, несподіваним нападом захопив Галич — се могло стати ся вже в осени 1238 р., але могло наступити й пізнійше, в 1239 р., бо ми маємо цілий майже 1239 р. ще до розпорядження. Ростислав наспів під Галич слідом за Данилом, але довідавши ся, що стало ся, пустив ся на Угорщину.¹⁾

Іпат. с. 519—2 (1237). **Похід Бату.** „В таже времена“ — починає літописець своє оповіданє про погром 1238—9 р., і се як бачимо, зовсім відповідає хронології оповіджених ним галицьких подій. Оповіданне починаєть ся нападом на Рязанську землю, що став ся в грудні 1237 р., потім напад на Суздальщину — на Володимир (лютий 1238 р.), потім, проминувши битву на р. Сити і похід на Новгород, літописець оповідає облогу Козельська, що мала місце весною 1238 р. Потім похід в землю Половецьку, напади на Переяслав і Чернігів і прихід „Меньгукана“ під Київ; з тих звісток, які ми маємо про похід Бату, виходить, що війна з Половцями зайняла десь решту 1238 р., а ті походи на українські землі — осінь 1239 і найдалше початок 1240 р.²⁾ З дальшого побачимо, що прихід Менке під Київ не міг стати ся пізнійше як на початку 1240 р., а правдоподібнійше, що став ся він не пізнійше осени 1239 р.

Іпат. с. 521—2 (1238). **Галицько-волинські події перед і під час походу Бату.** Після приходу Менке („потомъ же“) Михайло утік, слідом за сином, на Угорщину. Опорожнений Київ зайняв Ростислав Мстиславич, але Данило пішов на Київ, нагнав Ростислава, взяв його собі й посадив від себе намісника, а від Ярослава Інгваровича відібрав свою сестру — Михайлову жінку, що Ярослав був узяв у неволю під час Михайлової втічки. Тим часом Михайло з Ростиславом, не знайшовши привіта у Белі, помандрували в Польщу (правдоподібно — надіяли ся там знайти союзників для боротьби з Данилом, але дарма). Відти Михайло розпочинає зносини з Данилом, і вони кінчать ся згодою; Михайло з Ростиславом приїздить до Данила, й тут приходять до умови, що Михайло візьме Київ, Ростислав Луцьк, але Михайло „за страхъ татарський“ не відважаєть ся йти в Київ (думаю, з сього виходить, що тоді ще Татари не розпочали свого походу

¹⁾ Тут співзвучать ся і Зубрицький і Шараневич, що датують се роком 1236 і 1234. Про події ці див. Історію України-Руси III с. 151.

²⁾ Див. Історію України-Руси II с. 299.

на Київ, бо се було б реальніше від простого „страху татарського“, а підношу се тому, що між походом Татар на Київ і його облогою минув певний час, бо Татари стояли над Дніпром, чекаючи, аж замерзне).¹⁾ Михайло лишив ся в гостях у Данила, і Романовичі дозволяють йому „ходити по їх землях“ і дають йому великі запаси всякої поживи (очевидно, він гостював не дуже коротко). Аж тепер приходить вість про київське взятє — значить десь середина грудня, і Михайло, настрашивши ся, тікає на Шлезк, а відти десь коло часу Ліницької битви (9/IV 1241) іде до Конрада.

Як бачимо, одинокою опорною точкою для хронології сих подій служить вість про київське взятє. Орієнтуючи ся нею, мусимо покласти переговори Михайла з Данилом і переїзд його до нього десь на весну-літо 1240 р. найдалше, а може й скорше. З Угорщини до Польщі Михайло з Ростиславом мали б мандрувати зимою 1239/40, найдалше під весну 1240 р., супроти того втікачку Михайла з Києва правдоподібніше буде класти на осінь 1239 р.

Іпат. с. 522—4 (1240). Бату здобуває Київ, похід його на Угорщину через Русь. Мандрівка Данила й поворот його на Русь. Дату київського взятя дає Суздальська літопись — 6/XII. 1240. Дальший похід Татар через Волинь і Галичину хронологізуєть ся датою приходу Татар в Угорщину: в середніх днях марта 1241 р. були вони вже там, отже марш через Волинь і Галичину й знищення тутешніх міст припадають головно на січень і лютий 1240 р. На Угорщині, по словам літописця, Татари „стояша три лѣта“; тут, як звичайно, літописець рахує рік початку й рік кінця: в дійсности Татари пробули на Угорщині трошки довше як два роки і десь в цьвітні 1242 р. Бату рушив звідти назад.

Перше ніж в Галичину дійшла вість про похід Татар на Київ (прихода поганыхъ Татаръ на Кыевъ), але очевидно, не довго перед тим, як виходить з текста, — Данило виїхав був на Угорщину, значить в осени 1240 р. (бо, як сказано, Татари рушили на Київ десь пізнею осінню 1240 р.). Відти Данило поїхав назад у Галичину, очевидно — ще не маючи відомости про київське взятє, але стрів ватаги утікачів з Руси й очевидно — від них довідавши ся про татарський погром

¹⁾ Matthei Parisii Hist. Anglorum — див. Історію України-Руси III с. 583.

і загальну паніку, постановив іти в Польщу — се була мабуть друга половина грудня 1240 р. В Польщі Данило зістаєть ся, доки не дійшла до нього вість, що Татари вже вийшли з Руси — значить деь середина або друга половина марта 1241 р. — і тоді він пішов на Дорогичин, де його не пустили до міста, а відти на Бересте й Холм. Більше менше разом з тим виїхав з Угорщини Лев та з'їхав ся в Володаві з батьком, і Михайло через Володимир і Пинськ поїхав до Київа, отже все рання весна 1241 р.

Іпат. с. 525 (1240). **Боярська анархія.** Хоч характеристика боярської самоволі має загальний характер, але вона, очевидно, привязана до конкретних фактів: посольства Якова до Доброслава і арештовання Доброслава й Григорія; се арештовання мало місце перед походом Ростислава на Бакоту (Курило, що прогнав його з Пониззя, мабуть був посланий „исписати грабительства нечестивыхъ бояръ“ уже наслідком того арештовання), отже найдалше в осени 1241 р. Боярська самоволя в найбільше драстичних формах мусіла проявляти ся під час мандрівки Данила 1240—1 рр.

Іпат. с. 528—9 (1245). **Походи Ростислава на Галичину. Шлюб Ростислава з королівною. Смерть Михайла Всеволодича.** Опорною точкою служить нам похід Татар з Угорщини, що мав місце весною 1242 р. Коло неї ігруппують ся події так: Ростислав з Болоховцями і галицькими боярами іде під Бакоту; печатник Курило виступив против нього, і Ростислав вернув ся „за Днѣпръ“. Данило зараз пішов на Болоховців і знищив їх землю. Ростислав, „собравъ вои“ іде новим походом на Галичину і заїдає Галич, а в Перемишль висилає Константина Рязанського. Данило з Васильком „скоро“ ідуть на Галич, і Ростислав тікає; тут приходить вість, що Татари рушили з Угорщини, й вона змушує Данила кинути нагінку за Ростиславом. Данило висилає на Перемишль дворського, сам іде на Пониззє, а звідти до Холма, і в Холм приходить до нього вість, що Батий „воротилъ ся есть изъ Угоръ“ (очевидно — на галицьку Русь) і післяв своє військо — ухопити Данила. Отже се було деь при кінці весни 1242 р. (не маючи докладніших відомостей і хронологічних дат про похід Бату з Угорщини, ближе не можемо означити сього моменту).

Супроти того всього похід Ростислава на Галич і Данила на Ростислава треба класти на весну 1242 р. Похід Ростислава на Бакоту і Данила на Болоховців мусів мати місце не пізнійше

як осіню-зимою 1241 р. (Ростислав звідти вернув за Дніпро, отже новим походом не міг вибрати ся дуже скоро). Ростислав стрів ся з Татарами і втік на Угорщину також не дальше як при кінці весни 1242 р.

Час шлюбу Ростислава з королівною можна означити тільки з досить далеким приближенням: Михайло наложив головою у Бату в 1246 р., в вересні. Перед тим він їздив на Угорщину, почувши про весіле сина, але що йому там Беля й Ростислав „чести не створиста“, тож він вернув ся в Чернігів, і потім поїхав в Орду. Супроти того шлюб Ростислава треба б класти на р. 1243—4; супроти дальших вказівок правдоподібніший рік 1243.

Дату смерті Михайла — 1246 20/IX дає Суздальська літопись, його житие (давнійша версія у Макарія Історія рус. церкви, V с. 421) натомість дає 1245 р. (під сим же роком уміщено його житие в 1 Новгор.). Уважаю певнішою дату Суздальської літописи, а властиво те, що тут смерть Михайла поставлена під одним роком з смертю Ярослава, котра дійсно стала ся 1246 р., як видно з оповідання Карпіні (*Recueil des voyages* IV с. 761); докладне оповідання про смерть Михайла (с. 621), яке маємо у сього подорожника, теж завдячуємо, очевидно, тій обставині, що Михайла забито під час побуту Карпіні в Орді.

Іпат. с. 529 — 31 (1245—8). Походи Романовичів на Люблин. Похід Ростислава на Перемишль. Литовські напади. *Terminus non ante* служить нам похід Татар з Угорщини й татарське воювання „до Володавы“ — весна 1242 р., *terminus non post* — 1245 р. (Ярославська битва). В оповіданні про війну Романовичів в околиці Люблина літописець не каже про те, що вони опанували саме місто: вони тільки змушують Люблинців бути нейтральними; можливо, що вони аж пізнійше опанували його, але можливо, що наша літопись тільки в більш м'якій формі сю анексію представила. Польські хроніки датують її 1243 або 1244 р. (*Monumenta Poloniae hist.* II. 804, III. 307). Супроти сього всього походи Романовичів на Люблин треба класти коло р. 1243. На той же рік, себто — евентуально й на початок дальшого, до 1/III — очевидно кладе літописець похід Ростислава на Перемишль і („в то же лѣто“) набіг Литви в околиці Пересопниці. При тім сей похід Ростислава став ся вже по його шлюбі.

„Потомъ же минувшимъ лѣтомъ“ став ся набіг Литви в околиці Мельниці. Сказати напевно, коли се стало ся — ще перед

Ярославською битвою (тоді треба б се класти десь на 1245 р.), чи пізнійше, трудно, бо літописець тут збирає історії литовських набігів з різних часів. Тому й ближшу дату не будемо старати ся означити. Оповідвши про сей напад, літописець пригадує, як були побиті Ятвяги „преже войны черниговское“, себ то кампанії зимою 1234/5 р., „сѣдѣшу (Данилу) в Галичѣ“; Данило тоді в Галичу засів, по нашому рахунку, при кінці 1233 р., значить той набіг Ятвягів став ся в 1234 р.

[пат. с. 531—5 (1249). **Битва під Ярославом.** „Потомъ же“ починає своє оповідання літописець: сі слова належать або до набіга Литви в околиці Пересопниці (означеного словами „въ то же лѣто“), або до набіга їх в околиці Мельниці (означеного словами „минувшимъ лѣтомъ“), отже се означення не дає нам опори. На щастє, не потребуємо тим дуже журити ся, бо можемо вивести дату ех post: з подорожі Данила в Орду, що стала ся в осени 1245 р.¹⁾ Супроти того для Ярославської битви можна би вагати ся тільки між 1244 і 1245 р. Але що літописець від оповідання про Ярославську битву переходить зараз до подорожі в Орду, без всяких переходових фраз, се вказувало б на самий короткий час між битвою й подорожею²⁾; сьому відповідають і хронологічні дати: битва стала ся в серпні, Данило поїхав десь в жовтні. Все се промовляє за 1245 р. Битва стала ся „на канунъ в. мученику Фрола и Лавра“, значить 17 серпня. Битву випередили: похід Ростислава „в Лядскую землю“, за помочию; облога (недовга) Ярослава; Данило й Василько посилають наперед під Ярослав Андрія; все се одначе не забрало багато часу, як видко з оповідання літописця, так що похід Ростислава з Угорщини не потребуємо класти скорше як на літо 1245 р. (липень?).

¹⁾ У перше використав сю підставу і вивів дату 1245 р. для Ярославської битви Дашкевич (с. 57). Перед тим приймали іпатську дату — 1249 (Зубрицький III. 145, Шараневич с. 40), і з того виходили різні баламуцтва і в дальшій хронології; Зубрицький нпр. подоріж Данила в Орду датує 1250 роком. З старших письменників ширше застановляв ся над датою Ярославської битви Катона (*Historia critica regum Hungariae* VI, 1782 с. 82 і далі) і виводив першу пол. 1246 р. (з огляду на те, що Беля в своїй грамоті про сю битву (Fejér IV. 3 с. 197—8) називає Данила королем, а Данилову коронацію Катона клав на р. 1246.

²⁾ Такий перехід мали ми в оповіданню про походи Романовичів в околиці Люблина, але там був екскурс: про смерть Михайла, і по нім було трудно навязати хронологічний порядок.

Іпат. с. 535—7 (1250). Подоріж Данила в Орду. Дуже докладну хронологію подорожи Данила в Орду дає комбінація літописного оповідання з записками Пляно-Карпінї: приїхавши на початку 1246 р. (в січні), він не застав Данила, бо той був ще в Орді (*Recueil des voyages* IV с. 736). По словам же літописця, Данило по дорозі в Орду приїхав у Київ „на праздникъ святаго Дмитрѣя“, себто 26 жовтня. Таким чином поїхав він з дому мабуть в середині жовтня. Подоріж сю випередило посольство „Могучія“, як його зве літопись (Маучі, Карпінї його зве Маусі)¹⁾, до Данила, коли він з Васильком були в Дороговську, по Ярославській уже битві очевидно, значить десь у вересні менше-більше. У Бату Данило пробув по словам літописця 25 днів. В середині десь марта 1246 р. стрів його Карпінї над Доном, коли Данило вертав ся вже (*Recueil* с. 770).²⁾ Пляно-Карпінї їхав від Києва до Бату рівно два місяці; Данило міг би зробити сю подоріж де що скорше, але з поданих дат того не видно; побут його у Бату треба класти десь на грудень-січень 1245/6 р.

Іпат. с. 537 (1250). Похід на Ятвягів. Переговори з королем і шлюб Льва. „Тое же зимы“ як Данило подорожував в Орду, Конрад закликав Василька в похід на Ятвягів, се значить зима 1245/6, скорше початок 1246 р. Зауважу, що ся записка — вставка, що розбиває оповідання про поворот Данила з Орди („Бысть же вѣдомо странамъ приходъ его“ — себто Данила, тим часом як літописець говорив про Василька).

„Въ то же лѣто“, себто 1246 р. угорський король, почувши про поворот Данила з Орди, навіязує з ним зносини (значить, найраніше — літом 1246 р.). Данило не хоче сам вести з ним переговори, але поручає своєму номінату на митрополита Курилу їхати через Угорщину до Царгороду, аби мати нагоду переговорити з королем. Курило по дорозі бачить ся з королем і вертає до Данила, аби переказати йому королівські поручення про союз і шлюб Льва. Данило з Львом і Курилом їдуть на Угорщину, укладають союз і женять Льва. Се остатнє мусіло мати місце вже мабуть в 1247 р., бо Данило не хапав ся тепер з сею угодою, а й подоріж Курила (мб. осінь-зима 1246 р.) мусіла теж зайняти дещо часу. З другого боку угорський король, інтересуючи ся союзом з Данилом, певно, не протягав

¹⁾ Див. Історію України-Руси II с. 370.

²⁾ Див. Історію України-Руси III с. 549.

уже з шлюбом Льва. Тому відкладати його на 1248 р. нема причини.¹⁾

Іпат. с. 537—40 (1251). Похід Романовичів на Ятвягів. „Въ та же лѣта“ вмер Конрад мазовецький; дійсно, він умер в 1247, в другій половині, мабуть 31 серпня (див. Balzer Genealogia Piastów с. 268). „Потом же“ умер його син Болеслав; дати його смерті докладної не маємо, але з документів виходить, що се стало ся мабуть між мартом і груднем 1248 р. (Balzer op. с. с. 287). „Въ та же лѣта сѣде Сомовить“ — сей перехід вказував би, на мій погляд, що дальша історія не стала ся безпосередно по тім, як Земовит дістав спадщину по браті. Похід на Ятвягів треба класти на кінець 1248 року або на сам початок 1249: дальше відсувати не можна, бо з литовською усобицею Ятвяги стали потрібні Данилови як союзники на Мендовга (Іпат. с. 541).²⁾

Іпат. с. 540 (1252). Данило ходив у поміч королеви угорському. „Въ та же лѣта“ — починає своє оповідання літописець. Такий перехід уживає він часом, коли перериває хронологічний порядок, і тут дійсно уже ятвязький похід вийшов з хронологічного порядку: літописець оповів про нього, звязавши з династичними перемінами на Мазовшу (смерть Конрада, потім смерть Болеслава) для праїматизма, бо сей ятвязький похід стояв у звязку з тими відносинами до Романовичів, в які став новий мазовецький князь Земовит. Оповівши про нього літописець вертаєть ся до справи ранійшої — походу на Угорщину.

Сей остатній можемо датувати досить докладно: коли Данило прибув до Белі, „бѣ царь обьдержа Ведень, землю Ракушьску (Австрийську) и Штирьску.“ Се пояснення вказує на час не пізнійший першої половини 1249 р., бо в другій половині сього року Відень був уже в руках Гертруди й її чоловіка Германа баденського (Huber Geschichte Oesterreichs I. 523); з другого боку не було се скорше 1247 р., коли (на початку року) цісар опанував Австрію; але як би се був р. 1247, літописець оповів би про се зараз по переговорах про шлюб Льва. Для Данилового походу на Угорщину отже можна думати тільки

¹⁾ Зубрицький і Шараневич датували його р. 1250 — наслідком хибної дати Ярославської битви. Зубрицький навіть смерть Конрада датував 1251 р. (с. 159).

²⁾ Дату 1248 для походу на Ятвягів справедливо вивів уже Дашкевич (с. 115).

про р. 1248 або початок 1249. Супроти литовських подій, котрі слідом оповідає літописець, 1248 рік правдоподібніший.¹⁾

Іпат. с. 541—4 (1252—3). Участь Романовичів в литовських усобицях. „Въ то же лѣто“ — отже в р. 1248—9, а правдоподібніше — в 1248, стала ся усобиця в Литві; иньшої хронологічної опори сі литовські події не мають окрім дати *post quem*: кореспонденції Мендовга з папою, по його охрещенню, літом 1251 р. (Theiner Monumenta Poloniae I ч. 102). Охрещення Мендовга мусіло стати ся не пізнійше початку 1251 р. Перед сим фактом стали ся: переговори Мендовга з Данилом, переговори Романовичів з Поляками й місія Вікинта в Литву й Рігу, похід Романовичів на Новгородок, новий похід Товтивила за помочию Романовичів („многое воевание“), переговори Мендовга з ливонськими рицарями против Товтивила, і тоді вже охрещення Мендовга. Ся маса подій промовляє за тим, що утеча Мендовгових братаничів стала ся ще 1248 р. (а значить сього року мав місце й похід Данила на Угорщину). Приготовлення Романовичів до кампанії, а може й самий похід на Новгородок — 1249, похід Товтивила й переговори Мендовга з Ливонією — 1250. 1251 р. — по охрещенню Мендовга — війна Мендовга з німецькою помочию против Вікинта. „Потомъ же“ Товтивил закликав Данила до походу на Новгородок; під час сього походу „снѣзи велицѣ быша“, отже се треба класти на зиму 1251/2 р. „Потомъ же“ Данило посилав військо на Городец, „потомъ же“ нове воеваннє литовських волостей — за нього Мендовг платить набігом в околиці Турійська, — і „того же лѣта“ Мендовг розпочинає переговори з Данилом, а Товтивил прибігає до Данила. Для сих подій маємо 1252 рік. Підчас Данилового походу на Шлезк в 1253 р. (літо?) в його війську був і Товтивил (Іпат. 545), отже супроти сього дальше початків 1253 р. сих литовських подій не можемо перетягати.²⁾ Але уважаючи на те, що при кінці 1252 р., як побачимо низше, мав місце, здаєть ся, новий похід Данила на Новгородок (Іпат. с. 549), безпечнійше закінчити їх осению 1252 р.

Іпат. с. 544—8 (1254). Участь Данила в боротьбі за австрійську спадщину. Похід на Шлезк. Посольство від папи. „Въ та же лѣта времени минувшу“ починає літописець опові-

¹⁾ Дашкевич приймав 1249 р. (с. 48), Шараневич 1250 (с. 56—7).

²⁾ Так датує сі події й Лятковскій — оп. с. с. 346—51.

данне — і сей вступ дійсно зовсім годився б для історії походу Данила на Шлезк, що стався після тієї литовської кампанії, але літописець хоче перед тим оповістити про боротьбу за австрійську спадщину, і тому мабуть перепрошує читача за свій екскурс, виправдуючи ся прагматизмом „хронографа.“ Він починає від смерті герцога австрійського Фридриха, що мала місце 15/VI. 1246 (Huber op. c. c. 514), далі оповідає про шлюб Романа з Гертрудою Бабенберґ. Шлюб сей стався десь весною 1252 р., як видно з булі друкованої у Фішера Merkwürdige Schicksalle d. Stiftes und d. Stadt von Kloster-Neuburg ч. 60: вона датована 27/VI. 1252 і говорить про сей шлюб як факт уже довершений (див. Історію України-Руси т. III с. 551); з другого боку виносити поза 1252 рік сей шлюб нема причини: сим роком датують його німецькі літописи — Monum. Germ. Scr. IX с. 599, 612, 727. Див. про се зрештою ще Історію I l. c.

„Потомъ же“ Беля закликає Данила до походу Данила на Шлезк, і тим часом як сам Беля іде на Мораву (що мало місце літом 1253 р., див. Cont. Cosmae — Monum. Germaniae Scr. IX. 174), Данило мабуть також коло тогож часу, отже найскорше літом (рік — 1253 — ми знаємо напевно — Monumenta Poloniae II. 805) іде на Шлезк з польськими князями. Похід, судячи по його докладній описи в нашій літописи, не був довгий. Вертаючи ся, Данило стрічає в Кракові папських послів і не згоджується прийняти від них корони, правдоподібно — се осінь 1253 р. До сього момента, очевидно, належать переказані низше намовляння Болеслава, аби Данило прийняв корону.

Іпат. с. 548 (1255). **Коронація Данила.** Оповідання про похід на Шлезк кінчить ся тим, що Данило вертає в Холм. „Въ то же время“ приходять до Данила папські послы. Очевидно, се ті послы, з котрими бачив ся він дорогою в Кракові — вони слідом прибули до нього в Холм. Отже се могло стати ся дуже скоро, ще в осени 1253 р.¹⁾ Після того Данило коронується в Дорогичині, під час походу на Ятвягів. Польський — т. зв. „річник Красінських“ дає дату коронації 1253 р. (Monumenta Poloniae III. 132), і вона потверджується листом

¹⁾ На сім пункті робить похибку Лятковский (op. c. c. 368): безпотрібно припускаючи значний час між шлезьким походом і коронацією, він кладе її на р. 1254. Шараневич клав її на р. 1254 або 1255 (с. 55), Зубрицький на 1255 (с. 171). Р. 1253 добре дав Дашкевич; р. 1253 а б о 1254 приймав зрештою уже Карамзін (IV с. 33).

пруського віцемагістра 24/XI. 1254 р., де той зве Данила першим королем руським (Codex diplom. Poloniae III. 63). Як бачимо, се вповні відповідає й хронології попередніх подій нашої літописи. Отже коронація стала ся мб. в осени 1253 р. При тім літописець згадує, що папа „древле того“ прислав легата з королівським вінцем. Се могло стати ся, судячи по наших звістках про зносини Данила з папою, найскорше в р. 1247—8, бо по тім наступає перерва в сих зносинах, і вони були відновлені за посередництвом угорського короля тільки в 1252 р.¹⁾ По коронації Данило ходив походом на Ятвягів — мб. кінець 1253 р.

Іпат. с.549—51 (1255). Похід Куремси. Ізяслав опановує Галич. Згода з Литвою. „Въ та же лѣта, или преже или потомъ“ — зачинає літописець своє оповідання, і вже самий сей початок для хронології не обіцяє нічого доброго: його треба розуміти, очевидно, так, що декотрі з дальше описаних подій стали ся перед що йно оповідженими подіями, декотрі по них. Попробуємо зміркувати.²⁾

Події такі: Татари прийшли на Понизє й опанували Бакоту, але Лев взяв Бакоту назад і арештував її старшину Милія. Се діяло ся під час похода Данила на Новгородок. Але Милія слідом випущено, й він, вернувши ся в Бакоту, знову приступив до Татар. „Потом же“ Куремса пішов на Волинь; під час сього похода Ізяслав Мстиславич задумав захопити Галич і намовляв Куремсу пустити в Галичину своє військо, але Куремса помочи не дав, й Ізяслав сам наглим нападом захопив Галич. Данило вислав на нього Романа, і той відібрав Галич. При тім довідусмо ся, що Льва перед тим Данило вислав на Угорщину, і той перехопив при тім Ізяславове посольство. „Потом же“ уложена була згода з Литвою.

Приглядаючи ся до сього ряду подій, не тяжко відшукати те місце, відки починаєть ся властиве оповідання, і що́ додано до нього з ранішших подій: таким додатком з попередніх подій, очевидно, треба уважати оповідання про Бакоту, властиве ж оповідання починаєть ся походом Куремси на Волинь. Супроти того бакотський епізод треба покласти перед Даниловою коронацією й походом на Ятвягів, а похід на Волинь по них. Тут насуваєть ся питання, чи згаданий тут похід Данила на Новгородок якийсь новий, перед тим не оповіджений, чи може звістний

¹⁾ Див. Історію України-Руси т. III с. 163.

²⁾ Про сі події див. Історію України-Руси III с. 172 і далі.

уже нам похід 1251/2 р.? Се питання не так легко розв'язати, але більше правдоподібності за тим, що маємо тут особний похід, по переговорах Мендовга про згоду 1252 р. Ті переговори, очевидно, не прийшли були до кінця, коли аж тут знову говорить ся про уложення згоди з Литвою, отже такий новий похід Данила на Новгородок можливий. Він став ся на початку зими, „бывшую роскалью“ (сніг ще не впав), і здасть ся, що Данило вернув ся з дороги (так виглядає се досить неясне оповідання), тим часом під час похода 1251/2 були „снѣзи велицѣ“. Промовляло б до певної міри за особністю сього похода й те, що літописець скорше б сказав про сей похід Куремси при оповіданню про ту литовську кампанію 1250—2 рр., як би він став ся під час неї. Все се прихилиє мене до того, аби уважати сей Данилів похід за особний, а з тим — похід Куремси на Познє класти по переговорах Мендовга 1252 р. В такім разі се мусіло стати ся при кінці 1252 р. (при другій евентуальности — при кінці 1251 р.). Сьому відповідає й та обставина, що в початках 1253 р. Данило мабуть писав до папи про Татар, і папа видав в маю булю про хрестоносний похід на Татар (*Historica Russiae monumenta* I ч. 88): дуже можливо, що то було наслідком Куремсиного похода на Познє.

Новий похід Куремси на Волинь і дальші події можемо класти безпечно на 1254 р. — по коронації й поході на Ятвягів. В оповіданню про згоду з Мендовгом інтересна подробиця, що Войшелк дав свої волости Роману Даниловичу: отже се діяло ся вже по повороті Романа з його австрійської авантури. До сеї вказівки ми ще вернемося.

Іпат. с. 551—4 (1256—7). Похід на Ятвягів. Ятвяжська дань. Оповідання починаєть ся словом „потомъ“, і ми дійсно можемо переконати ся, що се діяло ся „потом“: Роман, що дістав при згоді з Мендовгом між иньшим Новгородок, в сїм оповіданню виступає вже перед нами на сій своїй новій волости. Похід став ся зимою (бѣ бо ледъ ползокъ — Іпат. с. 552). Ніщо не перешкоджає нам прийняти зиму 1254/5 р.¹⁾ По сїм Данило збираєть ся знову йти на Ятвягів, але вони висилають послів, заявляючи свою покору; Данило висилає свого даньщика зібрати з них дань і частину зібраної дани посилає в Польщу „послушства ради“. Се мало б місце в 1255 р. від-

¹⁾ Дашкевич приймає р. 1254 — с. 115; на кінець 1254 р. кладе він і похід Куремси на Волинь — с. 57.

повідно до нашого рахунку. Така хронологія знаходить собі potwierdzenie в дипломатичнім акті, в нашій літописи не згаданім: при кінці 1254 р. Данило уложив трактат з пруськими рицарями, де ті признавали йому й його союзнику Земовиту мазовецькому права на третину Ятвязької землі: отже в сім часі Данило заходив ся коло того, аби закріпити свою власть над Ятвязькою землею (згадка про „рубленне городів“ в Ятвязькій землі — с. 553), і післана в Польщу дань, як я мав нагоду зазначити (Істория Укр.-Руси III с. 170), була не так чемністю, як застереженням своїх прав на сю територію супроти Польщі.

Іпат. с. 554—5 (1257). **Кінець австрійської справи.** Згадавши про Романа в останніх епізодах, літописець для пояснення, як Роман з'явив ся знову на Русі („си же преже сказахомъ, яко Вышелкъ бѣ далъ Новгородокъ Романови“), уважає потрібним доказати історію його участі в боротьбі за австрійську спадщину, недокінчену на с. 545. Оповідання її зістаєть ся унікатом: в німецьких джерелах не маємо ніяких подробиць про Романа, вони тільки побіжно згадують його шлюб і заразом утечу, як епізод ефемерний, другорядного значіння. З сього можна здогадувати ся, що побут Романа в Австрії не був надто довгий; але з оповідання нашої літописи видно, що не був він і надто короткий, трівав принаймні з який рік (часто же приходящу на нь герцюкови — отже Роман видержав кілька нападів Огокара). Під час коли Данило мирив ся Мендовгом (1254), Роман, як ми бачили, був уже на Русі. З другого боку під час походу Данила на Шлезк (мб. літо 1253) Роман мусів бути ще в Австрії (судячи з оповідання на с. 545). Його поворот супроти того можна класти на кінець 1253 — початки 1254 р.¹⁾

Іпат. с. 555—6 (1257—8). **Війна з „татарськими людьми“.** Литовський напад в околиці Луцька. „По рати Кремянецкой Куремсинѣ“ Данило відповів на його напад походом на підвласні Татарам землі: ряд походів на Межибоже, на Болоховців, на Побоже. Все се могло мати місце ще при кінці 1254 р. та зимою 1254/5, бо дальша кампанія переходить уже на весну — мабуть 1255 р.: „веснѣ же бывши“ Данилове військо воює

¹⁾ Шараневич клав побут Романа в Австрії на р. 1252—3 (с. 71), Дашкевич (с. 101) поворот Романа датує р. 1253, Зубрицький датував весь епізод 1251 роком.

землі по Случи й Тетереву.¹⁾ Потім Данило збираєть ся до походу на Київ, але сей похід кінчить ся на зруйнованню Возвягля. Литовське помічне військо, що наспіло слідом по зруйнованню Возвягля, задумало винагородити себе грабованням Волини, але їх побито під Луцьком; з подробиць сього останнього епізода видко, що то не було зимою (Литвини тонуть в озері). Таким чином похід Данила на Возвягль треба класти на осінь 1255 р. Відкладати на 1256 рік його нема причини, бо літописець нічим не натякає, аби між весенною кампанією й сим походом минув цілий рік.

Іпат. с. 558—560 (1259—60). **Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма.** „Потомъ же“ став ся похід Куремси на Волинь. Він очевидно був відповідею на війну Данила з татарськими людьми. Зроблений був нагло, й очевидно — не трівав довго, бо обчислений був на несподіванку; з подробиць видко, що було се десь при кінці року, коли вже зайшла зима, але ріки ще не замерзли: „зимѣ бывъши и водѣ велицѣ“ (с. 557). Можливо, що се діяло ся ще тогож 1255 р., при кінці; хоч можна думати й про пізнійший час, але ніщо виразно не вказує на нього, — противно, дальша хронологія промовляє скорше за 1255 р.²⁾

Пожежа Холма, як виразно каже літописець, стала ся під час сього Куремсиного похода. Відбудовував його Данило тоді, як „бѣ грады зиждай противу безбожнѣмъ татарамъ“, значить перед руйнуванням міст (осінь 1259 р.) — отже 1256—9 р.

Іпат. с. 560—1 (1260). **Бурандай** приходить на місце Куремси. Похід його на Литву. Дату похода Бурандая на Литву дає Воскр. л. — 1258 р. (Того же лѣта взяша Татарове всю землю Литовскую, а самихъ избиша); супроти того, що скажемо низше, з більшою правдоподібністю мабуть треба думати про першу половину року³⁾. Як дуже обережний політик (таким показує його літописне сповідання), Бурандай, певно, не зараз кинув ся на Русь (похід на Литву, певно, був лише поводом до відновлення залежності Романовичів), тож прийшов він на місце Куремси дещо ранійше — десь мабуть в р. 1256/7.

¹⁾ Дашкевич (с. 62) обмежив ся загальним означенням - що се діяло ся між р. 1254 і 1258. Зубрицький приймав літописну дату — 1257—8 р. (с. 183 і далі).

²⁾ Зубрицький приймав і тут іпатську дату — 1259 р.

³⁾ Latkowski (op. с. с. 377) твердить, що похід був зимою 1258/9 р., але се на нічим не оперто.

А се знову стало ся по поході Куремси „времени минувшу“, так що Куремсу, видко, не зараз забрали по його остатній компротіації з волинським походом — може шануючи його амбіцію, а може й наслідком важніших справ, що займали тоді Орду: коло р. 1255 мав умерти Бату.¹⁾

При нагоді сього похода на Литву довідуємо ся, що між Романовичами і Мендовгом став ся розрив: Войшелк ухопив Романа, і волости його забрано. Остатній раз бачили ми Мендовга союзником Данила в 1255 р., отже розрив став ся між 1255 і 1258 рр. Але що Романовичі аж тепер взяли ся шукати Романа, і то в такий не конче відповідний час — під час татарського походу (Данило все ухилив ся від Татар, а тепер сам поїхав на Литву, ризикуючи наїхати на них), то з сього треба здогадувати ся, що Романа ухоплено як раз тоді, й тепер шукали за ним по горячим слідам. Супроти того, що причиною розрива Мендовга літопись нижше (с. 565) уважає участь руських князів у поході Бурандая на Литву, можна з значною правдоподібністю думати, що поводом до арештовання Романа і відібрання його волостей була ся участь, отже стало ся се на першу вість про похід руських князів разом з Бурандаєм на Литву (Лятковский думає, що причиною розрива було знищення литовського війська під Луцьком 1255 р., але що литовське військо дало само повід до того, то я не думаю, аби се могло послужити поводом, зрештою дивно було б, що аж тепер, в 1258 р. Романовичі взяли ся до Литви).

Іпат. с. 561—5 (1261). Другий похід Бурандая. Докладну дату його можна вивести з польських джерел: спустошення Польщі Бурандаєм вони згідно датують 1259 роком (*Monumenta Poloniae hist.* II с. 585, 807, III с. 73, 307, річник Красінських дає р. 1260, *ib.* с. 133, але се мабуть тому, що татарська руїна, як побачимо, перетягнула ся і в 1260 р.). Вагання є тільки в даті місяця: пізнійша папська була, 1295 р. датує зруйнування Сендомира 2 лютим (*in festo purificationis b. Marie*), Великопольська Хроніка (т. зв. *Bołухвала*) — місяцем падолістом (*ante festum Andreae apostoli*). Не підлягає сумніву, що остатня дата певнійша: наша літопись, дуже детально описуючи татарський похід, каже, що Татари перебрали Вислу під Завихостом, ідучи під Сендомир. Супроти того й прихід Бурандая на Волинь треба класти десь в початках падоліста

¹⁾ Hammer-Purgstall *Geschichte d. Goldenen Horde* с. 142.

1259 р. Се потверджуєть й тим, що в Володимирі було весіле Васильківни з Андрієм Всеволодичом, коли прийшла вість про прихід Бурандая, отже десь перед запустами Пилипівки. Річник Красінських каже (l. c.), що Татари пустошили Польщу протягом двох місяців, отже вийшли б з неї десь в січні-лютім.

На вступі сього оповідання маємо трудність: вступна фраза читаєть ся в Іпатській кодексі: „По семъ же минувшему лѣту бысть тишина по всей землѣ“, в Хлебніковській і Погодінській натовість: „минушими двумя лѣтома“. Вибрати між сими двома варіантами не легко: можна припустити навіть поправку самого автора. Коли прийняти, що перший прихід Бурандая став ся в першій половині року, то в стилі літописи обидва означення можливі, бо рахували, як ми знаємо вже, і рік вступний, отже можна було рахувати або що минув ся цілий рік, або що напад Бурандая став ся по двох (неповних) роках. Там де в гру входить хронологія, я маю більше довіря до Хлебніковського кодекса, і тому волів би два роки.

Іпат. с. 565 (1262). Литовські напади на Польщу й Волинь. Описаний тут напад Литви на Польщу, виїмково, зовсім добре датований в Іпатській кодексі: смерть Земовита під час литовського нападу польські джерела згідно датують 1262 роком (Monumenta Pol. hist. II. 807, 839, 878 й инь.). Але не можна думати, щоб іпатський хронологізатор опер ся тут на якійсь хронологічній традиції (польській): на справедливу дату трапив він випадково тому, що датувавши Бурандаїв похід 1261 роком (замість 1259) і не підозріваючи перерви, положив над литовською війною безпосередно дальший — 1262 рік. День смерті Земовита і в польських джерелах (l. c.) маємо той самий, що в Галицькій літописи — 23 червня, канун Івана, „на самая купалья“. Таким чином литовський похід на Польщу датуєть ся зовсім докладно — червнем 1262 р. Коли стали ся напади Литви на Волинь, літописець не каже виразно, але ціле його оповідання дає розуміти, що по нападі на Польщу. Було їх два, оден кілька день по другім (тое же недѣлѣ). Їх супроти того треба класти на другу половину 1262 р., почавши від липня. Значного часу між литовським нападом на Польщу й волинськими набігами нема причини припускати: літописець нічим на се не натякає, противно, з подробиць битви з Литвою коло Мельниці виходить, що се не була ще зима (озеро не замерзло), отже мабуть не пізнійше як осінь 1262 р. Теж саме виходить і з дати дальшого епізода (з'їзд в Тернаві).

Вислані з трофеями післанці нагнали Данила коло Телича (Тилича, в Карпатах?), коли він їх на Угорщину. Значить, його подоріж мала місце в другій половині 1262 р.

Іпат. с. 567 (1262—4). З'їзд в Тернаві. По словам літописця з'їзд в Тернаві стався рік перед смертю Мендовга, отже 1262 р., а що сей з'їзд був по литовських набігах і по повороті Данила з Литви, то значить не скорше як при самім кінці 1262 р.

Іпат. с. 567—9 (1262—4). Смерть Мендовга. Литовські замішання. Войшелк починає княжити. Весіле в Брянську. Дату смерті Мендовга дає згідно 1 Новгород. л. і краківська Капітульна (Mon. Pol. h. II. 807) — 1263 р., і вона має всяку певність. Галицька літопись каже, що се сталося в осени. Намогильна напись Мендовга, про котру переховав звістку Нарбут, мала мати дату 12/IX. 1263; але ся традиция не дуже певна.

Тепер треба, орієнтуючи ся датою смерті Мендовга, розібрати ся в иньших подіях сього епізода. Насамперед — істория Войшелка. Вона, очевидно, описана вже иньшим пером, ніж та що на с. 551. Порівнюючи їх, бачимо, що Войшелк поїхав „до Галича к Данилови князю и Василкови“ десть в 1254. Тоді мав він хрестити Юрія Львовича. Потім він пробув „3 літа“, то значить два до три роки, в Полонині, отже 1254—6, можливо — 1255—7, і тоді хотів їхати на Атос, але вернув ся з дороги й перебував в монастирі коло Новгородка, та вже в 1258 р., як ми знаємо, відібрав собі Новгородок від Романа.

„Въ то же веремя“ умерла Мендовгова жінка, означенне таке загальне, що нічого не варте, бо перед тим говорить ся про житє Войшелка в монастирі. Судячи по оповіданню, не повинно воно було стати ся дуже довго перед смертю Мендовга; можна припустити й кінець 1262 — початок 1263, як робить Лятковский (ор. с. с. 423), хоч се й буде дещо довільно.

Похід на Романа Брянського став ся перед самим убийством Мендовга; як би вірити тій даті смерті Мендовга — 12 вересня, то похід треба б класти десть на кінець серпня, або початок вересня; але й тримаючи ся літописи мусимо ми класти його на початок осени. Тоді було й весіле у Романа в Брянську.

По словам 1 Новгород. літон. Товтивил загинув ще того ж року, значить — найдалше до кінця лютого 1264 р. Дійсно, згадана літопись краківської капітули дає смерть Стройна (Треняти) під 1264 (Monumenta Pol. h. II. 808, пор.

III. 133). Таким чином князюванню Треняти треба класти на р. 1263/4, поворот Войшелка на 1264.

Хронологізатор Іпатського код. і тут трапляє на вірні дати, але треба тільки глянути на сю хронологізацію, аби переконати в її припадковості (шлюб в Брянську опинився під 1264).

Іпат. с. 570 (1264—7). Смерть Данила і Василькової княгині. Комета. „Мятежь въ Татарѣхъ“. Така важна подія в історії Галицько-волинської держави як смерть Данила не має безпосередньої дати, й вона мусить бути викомбінована з інших дат. Що правда, ми маємо в деяких польських літописях (R. Traski — Monum. Pol. h. II. 840, R. Franciszkański krakowski — III. 48, R. Małopolski — ib. 141) дату — р. 1266, але ця дата нездала, як побачимо нижче, й мусить операти на непорозумінню — нижче поспробуємо вяснити, як вона могла з'явитися.¹⁾

Літописець каже, що коли Войшелк став княжити на Литві, він віддав ся під протекцію Василька, а Данило тоді захорував смертельно й умер. Як ми бачили, Войшелк почав княжити в р. 1264, отже се *terminus non ante quem* для Данилової смерті. З другого боку записаний в польських літописях під р. 1266 нещасливий напад Шварна на Польщу стався вже значно по Данилової смерті, як побачимо нижче. Тому можна вагати ся між р. 1264 і 1265. Більше правдоподібності для 1264 р., а то от чому. По перше — Данило захорував деє коло того часу, як Войшелк почав княжити: він мусів шукати протекції Романовичів зараз, а Данила вже тоді мабуть не було на світі, або був в остатній агонії. По друге — комета записана в нашій літописі, очевидно, та сама, що записана під р. 1264 в інших літописях (Monum. Germ. Scr. XIX с. 529 — ann. Wratislavienses, Pez Scr. rer. austr. I. 464 — Chr. Claustro-neuburg. Monum. P. h. II. 808) — вона була видна в серпні й вересні 1264 р. (від 28/VII до 2/X). Літописець каже про неї, що вона з'явилася „въ та же лѣта“. Се означає у літописця, як знаємо, одночасність приблизну. Перед тим він оповідав про боротьбу Войшелка за помочю Василька і Шварна з противними партіями в Литві — те що в 1 Нов-

¹⁾ В літературі сю дату приймав з давніших Карамзін (IV с. 70), з новіших Шараневич (с. 39); Зубрицький датував 1264 (с. 201—2), а Дашкевич часом між осенню 1263 і осенню 1264 р. (с. 10).

городській стоїть під 1265 р. і дійсно до 1264—5 рр. належить: війни Войшелка в Литві, міркуючи, що сталося ще перед тим, не могли розпочатися скорше як при кінці 1264 р. Очевидно, тут літописець забіг трохи наперед, і вертаючи назад з переходом „въ та же лѣта“ (не „въ то же лѣто“), згадує про комету. З того б виходило, що комета появилася більше-менше одночасно з союзом Войшелка і руських князів і — смертю Данила, але мабуть трохи по ній. Отже смерть Данила можна класти найправдоподібніше на літо 1264 р.

Тепер вернімось до польської дати 1266 р. для смерті Данила. Сей рік — рік побіди Поляків над Шварном. По всякій правдоподібності ці два факти — смерть Данила й Шварна були звязані з собою в архетипі, то значить первісна звістка звучала більше-менше в тім роді: „по смерті Данила напав син його Шварно на Польщу“ (Шварно міг представляти ся наступником Данила й його похід тому звязувався з смертю Данила). Потім ці дві події мусіли розлучити ся в дві особні записки. В річнику Францішканським вони бодай ідуть в сїм порядку: смерть Данила, потім похід Шварна. В річнику Траски й Малопольським похід Шварна хибно датований р. 1265, і таким чином смерть Данила опинила ся по поході.

В оден рік з кометою — 1264 р. — умерла Олена, жінка Василька. „Тогда же“ був „мятежь въ Татарѣхъ“ — літописець очевидно розуміє тут якийсь з епізодів боротьби Берке з Гулагу, що тягла ся в р. 1262—6 (Hammer Geschichte der Goldenen Horde с. 166 і д.).

Иат. с. 571—2 (1268). Війни з Польщею. Ориентує в сих подіях дата побіди Поляків над Шварном — 19 червня 1266 р. (Monum. Pol. h. II с. 808, III с. 48, 206, 363, тільки в річнику Траски й Малопольським, як уже згадано, сю подію уміщено під р. 1265¹⁾), а в річнику Краківським — 1267 — II. 839, III. 171). Тепер, ідучи від сеї дати назад, попробуємо розібрати ся в описаних літописцем подіях.

Насамперед, *terminus non ante quem* — се кінець 1264 р., коли Шварно став помічником Войшелка в Литві: літописець виразно каже, що війна з Польщею почала ся вже за його пановання в Литві. Потім маємо тут: набіг Литви в околиці Скаришева, дещо згодом (бо Болеслав під час набігу був дуже

¹⁾ Чи не вплинув туди р. 1205, наслідком того, що сю побіду над Шварном влучено тут з побідою над Романом 1205 р.?

хорій і тільки виздоровівши взяв ся до сеї справи) Болеслав (краківський, Соромливий) післав своє посольство до Шварна, закидаючи йому участь в тім литовським нападі, і виповів війну. Тим почала ся війна: маємо напад Ляхів в околиці Холма, „по сямъ же“ — пустошення Шварна і його союзників в околицях Люблина. „Пришедшимъ же имъ домовъ и по сямъ“ — на тім же тижні — Ляхи воюють околиці Червня. Потім Болеслав присилає пробоща, закликаючи руських князів на з'їзд. Під час дороги на з'їзд руські князі довідують ся, що Поляки воюють коло Белза, і проганяють Поляків. Наздогін Василько посилає Шварна й Володимира, й тут Поляки, 17 червня 1266 р., побивають Русинів.

Переглядаючи сей ряд подій, бачимо, що обосторонні набіги, які випередили побіду над Шварном, ішли по собі дуже скоро, отже ся погранична війна містигь ся в першій половині 1266 р. зовсім безпечно; певний час мусів минути тільки між нападом Поляків в околиці Холма і руським походом в околиці Люблина, бо руські князі збирали сили, не йшли на борзї, — та ще перед заповідженням зі сторони Болеслава з'їздом. Супроти того польський похід під Холм можемо класти на початках 1266 р., пустошення околиць Люблина і напад під Червень — на весну. Значнійший час минув між сею війною й литовським нападом під Скаришів, отже сей напад треба класти на р. 1265

„По сямъ же“ — по побіді над Русію — „умириша ся Ляхове с Русью“. Сгилізація не вказує, аби минув по тій побіді значнійший час, отже могло се стати ся ще в 1266. Що правда, пізнійше (с. 574) ми стрічаємо згадку про згоду з Поляками ніби уложену вже по смерті Василька, але тут (с. 572) виразно сказано, що ся згода уложена була ще за життя Василька й Шварна. Дальше 1267 р. її в усякім разі нема по що відсувати.

Іпат. с. 573 (1268). Абдікація й смерть Войшелка. Смерть Шварна. 1 Новгородська літопись (с. 284), описуючи діяльність Войшелка по смерті батька, каже, що Войшелк кинув монастир на 3 роки (обѣща ся Богу на 3 лѣта како прияти ризы своя): очевидно, що ся Войшелкова обітниця піддана йому *ex post*, і його діяльність на в. князівстві мала трівати три роки, отже десь до р. 1267. Сьому відповідає й те, що літописець про абдікацію Войшелка і його смерть (судячи по оповіданню, між його абдікацією й смертю не минуло багато часу) говорить безпосередно по війні Шварна з Польщею й згоді їх — „по

семъ же". Войшелка вбито по великодніх сьвятах, отже се можна класти навіть і на р. 1267, а перед тим — на 1266/7 — абдікацію його. Дуже протягати сих подій не можна з огляду на те, що Шварно, наступивши по Войшелку на литовським князівстві: „княживъ лѣтъ не много“, умер ще майже разом з Васильком (може перед ним, тільки незадовго), як низше дає розуміти літопись (Въ то же время престави ся... Василько... а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ, по братѣ по своемъ Шварнѣ — с. 574). Смерть Шварна треба супроти того класти не пізнійше 1269 р., а що він „по Войшелкѣ“ княжив „лѣтъ не много“, але завсѣгди, видко, більше як рік, тож для абдікації й смерті Войшелка можна вагати ся хіба о рік — то значить між 1266/7 і 1267/8 для абдікації й 1267 і 1268 — для смерті Войшелка. Мині одначе більш правдоподібними здають ся ранійші роки — 1266/7 для абдікації і 1267 для смерті.

Іпат. с. 574 (1270). Князюванне Тройдена въ Литві. „По семъ же“ — по смерті Шварна — „нача княжити въ Литвѣ Тройденъ“. Дальші слова літописця: „живъ же лѣтъ 12 и тако престави ся“ треба, очевидно, розуміти як число літ його князювання (жив від часу, коли став ся в. князем). Коли Тройден став в. князем десь в р. 1270/1 (можлива якась перерва по смерті Шварна, але можливий і р. 1269/70), то значило б се, що він умер десь в р. 1281/2 (або й 1280/1). Літописець низше кілька разів згадує про нього, додаючи „Тройденови е ще княжашу въ Литовской землѣ“ (Іпат. 575 і 579); остатня згадка про нього — в подіях 1278 р., і потім не говорить ся нічого ані про нього ані про литовських династій взагалі.

Іпат. с. 574 (1271—2). Смерть Василька. Літописець, оповівши про смерть Шварна й князюванне Тройдена каже, що „въ то же время“ умер і Василько. Далі кажучи, що по Васильку наступив Володимир, додає: „а Левъ нача княжити въ Галичѣ и въ Холмѣ по братѣ по своемъ по Шварнѣ“. Се все очевидно вказує на близьку одночасність смерті Шварна й Василька, хоч виглядає так, що перше умер Шварно, а потім Василько, бо оповівши смерть Шварна попереду, і навіть забігши наперед з Тройденом літописець нігде не натякає, що він вертаєть ся потім в часи перед смертю Шварна — щоб оповісти про смерть Василька. *Terminus non post quem* для смерті Василька — се весна 1271 р.: в грамоті виданій угорським королем Стефаном в липні 1271 р. він вичисляє сучасних га-

лицько-волинських князів: Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem, Mitizlaum fratrem eiusdem et Wazulem filium Wazule duces Ruthenorum (Theiner Monumenta Hungariae I с. 303). Нема сумніву, що сей Wazule f. Wazule означає Володимира Васильковича, і Василька тоді на сьвітї не було (інакше, певно, його б названо на першій місці як старшого між галицько-волинськими князями). З другого боку волинський літописець каже, що Володимир Василькович „княживъ по отци 20 лѣтъ“ (с. 604). Умер Володимир в грудні 1288 р., тож значить Василько мав умерти в р. 1269. Нема причин відкидати сьвідощтва літописця, так добре обзайомленого з усім, що належало до його героя — Володимира, тим більше що ніщо такий датї смерти Василька не противить ся. Супроти того його смерть мусимо класти на р. 1269.¹⁾

Іпат. с. 574 (1273). Походи в Польщу й на Ятвягів. „По семъ же“ — по смерті Шварна й Василька князі — наступники їх — „умириша ся съ Ляхы“. Перед тим про помиренне з Ляхами говорило ся по побіді над Шварном (с. 572), виразно сказано було, що то діяло ся ще за життя Василька й Шварна, і по тім нічого не згадувало ся про якісь нові конфлікти з Польщею. Чи мали б ми тут нову угоду з Польщею? Чи се треба розуміти як вставну згадку про ту давнійшу угоду, а „по семъ же“ належить до дальшого оповідання? Стилізація оповідання не дає місця для сього остатнього пояснення. А що про помиренне на ново нема підстави думати, тож мабуть треба розуміти се як дипломатичне відновлення давньої угоди з нагоди змін в політичній ситуації Руси. „Болеславъ же ся тогда заратилъ съ вортъславськимъ княземъ“ — дату сеї війни дають нам польські літописи — 1273 р. (Monum. Pol. hist. II. 842), отже се відновлення угоди треба класти десь на р. 1272/3. Лев і Мстислав ходили в поміч Болеславу й самі на Шлезк, а Володимир тоді воював з Ятвягами — все 1273 р. „По семъ“, по шлезькій поході князі вибрали ся походом на Ятвягів, але що ударила сильна зима — „приспѣвши зимѣ“, самі вони не пішли, а післали тільки воевод, — отже се зима 1273/4 р. „И по семъ приѣхаша князи ятвяжьсци“ з покорою, очевидно — вже в 1274 р.

¹⁾ В літературі Шараневич (с. 87) і Андріяшів приймали іпатську дату — 1271, Іванов трапив на р. 1269, але випадково (помилкою): прийнявши роком смерті Володимира 1289 і відтягнувши повних 20 літ.

Іпат. с. 575—7 (1274). **Війни з Литвою.** Оповідання починається загальним поясненням відносин Тройдена до руських князів. Він ціле літо вів дрібну війну з Володимиром, а потім, „забывъ любви Лвовы“, наслав військо на Дорогичин. Тоді Лев спровадив на нього Татар, що вислали також і руських князів у поміч Льву. Рік сього русько-татарського походу на Литву дає нам Воскр. літопись (І. 172) — 1275, а наша каже, що похід розпочався „зимѣ приспѣвши“ себто з кінцем 1275 р. Перед тим — на той же 1275 р. ми мусимо покласти литовський напад на Дорогичин, а війну Володимира з Тройденом — на р. 1274 (на р. 1275 класти се труднійше). Як бачимо, се відповідає вповні й попередньому оповіданню, що в р. 1273 Володимир був зайнятий боротьбою не з Тройденом, а з Ятвягами. По татарським поході на Литву гостина Олега у Володимира — отже на початках 1276 р.

Іпат. 577—8 (1276). **Дальша війна з Литвою. Заснування Камінця.** Татарський похід на Литву. „По семъ же“ Тройден посадив на руськім пограниччю пруських емігрантів, а руські князі їх розігнали; „по семъ же“ Тройден відповів нападом на Волинь, а Володимир відвдячився нападом на німанські околиці; „по семъ же“ помирилися. Очевидно, вже по сім помиренню маємо похід Татар і руських князів, з ініціативи Ногай, на Литву („по семъ же“, як каже сам літописець). Сей похід був зимою; се може бути тільки зима 1277/8, бо 1278 р., як побачимо, займають інші події, а супроти оповідженої літописею дрібної війни з Литвою й пізнішого помирення, по котрім Русь з Литвою були „во велицѣ любви“, русько-татарський похід не міг стати ся ще зимою 1276/7 р. Таким чином, виходить, ту дрібну війну треба класти на 1276 р., найдалше — на зиму 1276/7, помирення — десь 1276—7, а оповіджене між сою згодою й Ногаєвим походом заснування Камінця припадає на р. 1277. Ногаїв похід став ся „зимѣ приспѣвши“ — отже з початком зими, мабуть при кінці 1277 р., може перетягнув ся і в початки 1278. І тут, як бачимо, хронологія Іпатського кодекса подекуди трапляє на добрі дати.

Іпат. 579—81 (1278—9). **Тройденів напад на Польщу. Голод і конфлікт Володимира з Конрадом. Смерть Болеслава Соромливого.** При записці про напад Тройдена на Польщу стоїть згадана вже вище оригінальна дата Волинської літописи — 1278 р. Хоч вона, як кажуть видавці (с. 579, пор. Полное

собр. лѣтописей II с. 207), написана скорочено: пз (86, себто 6786), так що може бути ще непевність, чи се дійсно дата, — але що тут дійсно має бути р. 1278, не підлягає сумніву з огляду на дальші події: голод, що був в рік смерті Болеслава, себто 1279 р., слав ся „по томъ же лѣтѣ“. Зрештою і в польських літописах маємо записку про литовський напад на Польщу: a. D. 1278 dux Lesthko congregiens cum Lithwanis devicit eos in Rowne, seu in districtu Lucoviensi eos investigando (Monum. Pol. h. III с. 76) — тут мабуть іде мова про розбите якоїсь з литовських ватаг, що й міркуючи по нашій літописи мусіли ходити десь в сусідстві Ятвягів, котрі грабували околиці Люблина; може зрештою бути, що в польській записці мова іде про Ятвягів — ті грабили околиці Люблина. Все се робить дату 1278 р. зовсім певною.

Так само зовсім певна дата смерті Болеслава — грудень 1279 р. (6/XII ще жив) — див. про се Balzer Genealogia Piastów с. 280. Голод „по всей землѣ“ був того ж року (того же лѣта), очевидно — на передновку, весною 1279 р.: Володимир посилав жито Ятвягам човнами, значить ріки вже розмерзли ся. Супроти того дипломатичні пересилки Володимира з Конрадом і Болеславом і спустошення Конрадових земель треба класти на весну-літо, а згоду Володимира з Конрадом — на середину або правдоподібнійше — на другу половину 1279 р.

Іпат. 581—2 (1280—1). Польське *interregnum*. Походи Льва в Польщу. *Interregnum* по смерті Болеслава було коротке, тому пляни Льва засісти в Кракові, оповіджені нашим літописцем, належать до самого кінця 1279 і початку 1280 р. Слідом він їде до Ногая, забирає від нього поміч і „зимѣ приспѣвши“ їде на Польщу, на Судомир, відти на Краків, але з під Кропивниці вертає, і тут його побили Ляхи.

Сю побіду згадують польські літописи, але з значимий ваганнями в хронології: в одних маємо р. 1280, в иньших 1281, в одних *in vigilia b. Mathei ap.* (R. Franciszkański — М. Р. h. III с. 181), себто 20 вересня, в иньших *in vigilia Mathie ap.* (R. Traski ib. II. 847), себто 23 лютого; дуже ніби докладно датує її т. зв. річник Траски: *in vigilia Mathie apostoli feria 6*, але хибно, бо ані в р. 1280 ані в 1281, між котрими можемо вагати ся, сей канун не припадав на п'ятницю. Натомість в п'ятницю 1280 р. був канун *b. Mathei ap.*, але й ся дата неможлива супроти того, що в нашій літописи похід діється зимою. Таким чином ні одна з згаданих дат не може бути прийнята як єсть (дату

R. Franc. приймає Смолька Poln. Annalen с. 132, дату Траски — Семкович Rozbiór с. 298). Очевидно, тут поплутано два подібні свята, і перемога сталася в канун б. Mathiae, 23/II, тільки не в п'ятницю, а в суботу (1280) чи в неділю (1281). Тепер питання власне — в 1280 чи в 1281 році? Звичайно приймається дата 1280 р., кою дають Траска і річ. Малопольський, тим часом як в р. Краківським і р. Судивоя маємо дату 1281 р. Коли б уважати на оповідання Волинської літописи, то можна б мати сумніви до 1280 р.: аби протягом з'їзня й половини лютого Лев міг з тим усім упорати ся. Але фізично неможливого таки в тім нема, а польські джерела роблять дату 1280 можна сказати цілком певною: вони кажуть, що напад стався в перший рік князювання Лешка (Траска, Францісканський, Малопольський), а що важніше — в однім з кодексів р. Малопольського (kod. Szamotulski — M. P. h. III. 181) маємо зовсім повну і на сей раз певну дату: feria 7 vigilia beati Mathei apostoli і дійсно, як я сказав, сей канун був в суботу 1280 р. Отже мусимо з усякою певністю прийняти, що напад Льва на Польщу стався в лютому 1280 р.

Польські джерела кажуть, що Лешко слідом напав на Русь, а декотрі (R. Traski, R. Franciszkański, R. Małopolski — M. P. h. II. 847, III. 51, 181) додають, що сей напад Лешка стався два тижні по перемозі (post 15 dies), отже коло 7 марта. Сім пояснюється вираз нашої літописи: „противу же сему лѣту“.¹⁾ Очевидно, в отсей похід, описаний польськими джерелами, Лешко взяв Переворськ, як оповідає наша літопись.

Іпат. с. 582—5 (1281). Володимир Василькович посилав поміч Конраду. Для цього епізода, в польських джерелах не записаного, хронологічну опору дає згадка про шлюб Юрія Львовича: коли Володимир почав зберати ся в поміч Конраду й покликав до участі Юрія, той вирік ся, сказавши, що не має часу, бо вибирається в Суздаль женити ся. Про женячку його маємо дві звістки, з датами: в Воскресенській літ. під 1282 р. маємо записку — „того же лѣта ведена въ Вельнь дщи Ярослава Ярославича тверскаго за князя Юрья волинскаго“. А знову в записці Холмського євангелія читаємо, що воно скінчене 15 жовтня 1283 р., „коли ся женило Георгій княже, а отець ему в Угры ходило“ (див. записку в XIV т. Записок Н. товариства

¹⁾ Тут, і нижче — на с. 589 маємо виразні вказівки на мартівське числення, підношу се супроти епізода 1288—9 рр.

ія. Шевченка Бібл. с. 40). Зіставляючи сі дати можна міркувати, що Юрій поїхав в Суздаль дець в осени 1282 р., дець може в мясницї 1282/3 р. вислано наречену його на Волинь, а весїле його справляли тут ще пізнійше (дуже можливо, що то весїле не треба класти на 15 жовтня як раз, а скорше — коли книга ще писала ся, бо досить неправдоподібно, аби Лев не був на весїлю сина). У всякім разі дістаємо для похода Володимирового війська в поміч Конраду 1282 р.; з подробиць видко, що то не було зимою (бо перевозили ся через Вислу човнами).

Іпат. с. 585 (1282). Татарський похід на Угорщину. Погранична війна з Польщею. „Бысть по сихъ“ — починає літописець оповідання про похід Ногай й Телебуги на Угорщину. Дату похода дають угорські й німецькі джерела — 1285 р. *Marci Chronicon* (інакше — *Chr. pictum*, — *Historiae hungaricae fontes domestici* II с. 226) *Tartari a. D. 1285 secunda vice intrauerunt in Hungariam et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt*, *Monumenta Germaniae Scr. IX. 657, 713 (Cont. Vindob.)*, X. 10 (ann. Augustani). Німецькі літописи, так як і наша, дають знати, що похід діяв ся на початку року: Лев вернувши ся від угорської границі і виславши своє військо на Польщу, не знає що робити з Литвою, що прийшла до нього трохи пізнійше, бо „уже рѣкы ростѣкають ся“, отже се було дець в марті, а Татари мали б перейти угорську границю дець в січні-лютім. Дійсно ann. Augustani дають дату circa purificationem, а contin. Vindobonensis більш загальне означення — post Nativitatem Domini.

Тоді ж — дець коло лютого 1285 р., під час татарського походу, Болеслав Земовитович напав був на околиці Щекарева, а по повороті своїм з Угорщини — дець в марті — Лев пустошить околиці Вишгорода й Люблина. Болеслав по тім далі „не престаяшеть злое творя“ руським князям, і вони всаджують на нього Литву. Се могло бути ще в 1285 р., могло перейти і в 1286; під сим роком річник Малопольський має записку про напад Литви й Руси на Гостинь, але учасником сього походу виступає Конрад (*Monum. Pol. h. III. 185*).

При нагоді сих оповідань літописець наш пригадує епізод з давнішого року — „коли Лєстько взя Переворескъ“, себто в 1280: Поляки тоді напали були на околиці р. Кросни.

Іпат. с. 587 (1283). Похід Татар через Русь на Польщу. І тут літописець обмежує ся загальним вступом: „И бысть же

по сихъ“, але за те дає місяць прихода Татар на Волинь — грудень (по Микулинѣ дни наутріи). Рік дає нам записка волинської кормчої (а властиво — її копії, бо сама вона не заховала ся): „въ лѣто 6794 списанъ бысть сий номоканонъ бо-голюбивымъ княземъ Владимиромъ сыномъ Васильковымъ — пишущимъ намъ сия книги поѣхалъ господь нашъ къ Ногаєви“ (Срезневскій Древніе памятники письма и языка² с. 147) — тут, очевидно, розумієть ся сей виїзд Володимира на зустріч Ногаєви. Се мусіло бути десь при кінці падолиста, бо Татари не спішили ся, йдучи через руські землі і в формі приятельській немилосердно їх пустошачи: коло Володимира вони товкли ся близько тиждень („в недѣлю же минуша город“ — треба тут розуміти „недѣлю“ як тиждень, бо день недѣля не припала на 7 грудня ані в сім, ані в сусідніх роках) і рушили далі 7 грудня. Відси пішли вони під Завихост, але не мігши перейти Висли, перейшли під Сендомир, тут перейшли Сян (лід, видко, вже зміцнів) і пустошили околиці 10 день, а відси Ногай рушив на Краків, а Телебуга перейшов в Галичину й під Львовом стояв два тижні. Похід на Польщу таким способом перетягнув ся на січень, і тим пояснюєть ся, що в польських літописях маємо його під р. 1287 — Monum. Pol. hist. II. 852, III. 51, 76.

Як бачимо, хронологія Іпатського кодекса по тих кількох щасливих датах при кінці 70-х рр. тут знову спізнюєть ся на цілих три роки.

Іпат. с. 589 (1283—5). Пошість. Смерть Михайла Юриєвича. Повінь в Голяндії. Сі дрібні записки мають вказівки, що дають можливість їх датувати докладно, знаючи рік попередній. Пошість у Польщі, на Руси і „в Татарех“ був „тое же зимы“ як Татари ходили на Польщу, отже 1286/7 р. „Тое же зимы“ умер у Юрия син Михайло. „Тое же зимы в наставшее лѣто“ — себто в марті 1287 р.¹⁾ розійшла ся чутка про велику повінь в Німечині; дійсно під р. 1287 в німецьких хроніках читаємо: hoc anno tanta aquarum fuit inundatio in Zelandia, Frisia et Hollandia, quamque nunquam audire fuerat...“ Се були початки сформовання Зійдерзе.²⁾

¹⁾ Знову виразна вказівка на мартівське числення, згадана мною вже вище.

²⁾ Monum. Germ. Scr. XVI, ann. Floreffienses; сі звістки німецькі з нашою запискою справедливо зіставив Шарапевич Die Нур.-Chr. с. 6 і 101, тільки вагав ся між р. 1282 і 1287.

Іпат. с. 590—1 (1285—6). **Війна в Польщі. Війна Литви з Німцями. Смерть Лешка Чорного.** Одна по другій наступають тут три записки з тим самим означенням на початку: „того же лѣта“: про усьобицю Земовитовичів, про похід Литви на Рігу й смерть Лешка Чорного. Коли б тримати ся того означення, виходило б, що то все стало ся 1287 р., до котрого сї означення ніби належать. Але се показуєть ся неможливим, бо Лешко умер не в 1287, а в 1288 р., і то в осени. Татарський похід на Польщу, що оповідає літопись низше, по записці про смерть Лешка, починаючи словами „наставши же зимѣ“, належить не до зими 1288, а до 1287 р., і се виразно вказує, що записка про смерть Лешка тут вставлена пізнійше (низше про його смерть оповідаєть ся серед історії остатніх лїт життя Володимира Васильковича). Чи сама тільки записка про смерть Лешка вставлена тут, чи може й попередні? А рїогі я уважав би більш правдоподібним, що дві попередні записки не були вставлені, бо описані в них події не так визначні, тому більше правдоподібним для них прийняв би р. 1287. На попере́те сього теоретичного вивода можу вказати на записку про похід Лешка на землі Конрада у Длугоша (II. 486—7) під р. 1287, зачерпнену з незвістного джерела (пор. Semkowicz Rozbiór с. 308): вона хоч не каже, що Конрад побив Лешкове військо так рішучо, як оповідає наша літопись, але признає сей похід *cladibus magis quam victoriis insignior*; я думаю, трудно сумнівати ся, що ми маємо тут той самий похід, оповіджений в нашій літописи. Можна б тільки вагати ся, чи уважати дату Длугоша авґенґичною? Інтересно, що він кладе сей похід на оден рік з татарським походом на Польщу — се може вказувати, що сї звістки так були сполучені і в його джерелі (похід Литви на Рігу у нього опущено, і се могло б вказувати на джерело відмінне від нашої літописи). З того всього я, повторяю, уважаю для записок про війну Лешка й литовський похід правдоподібнійшою датою р. 1287. З рештою вагання може бути тільки між р. 1287 і 1288.

Іпат. с. 591—601 (1287—8). **Похід Татар на Польщу. Остатні розпорядження Володимира Васильковича. Боротьба за Люблин.** Одноцільне оповідання про смерть Володимира Васильковича починаєть ся оповіданням про татарський похід і кінчить ся по його похороні словами: „тутъ же положимъ конецъ Володимировому княженію“. Воно поділяєть ся одначе виразно на дві частини: на оповідання про події 1287—8 р. (до с. 601) і на оповідання про хворобу й смерть Володимира

(від с. 601, починаєть ся словами „Князю же Володимеру (Васильковичю великому) лежащу в болесті своей.. болєзнь жє его сице скажемь“)“. Для вигоди ми оглянемо кожду частину осібно, але не розриваючи на дрібнійші частини, бо й для хронології важна зв'язь подій, в якій вони оповіджені.

Для першої половини сього оповідання опорною точкою в хронології служить смерть Лешка, про котру приносить Володимирови вість гонець з Люблина (с. 598). Дату її можна викомбіновати зовсім докладно — 30 вересня 1288 р. (див. вивід її у Бальцера *Genealogia Piastów* с. 332—3): сей рік і день подають правильно деякі польські річники — *Monum. Pol. hist.* III. 52, 696 (в декотрих иньших є вагання між р. 1288 і 1289, але документи не полишають місця для сумніву). Володимиру вість про Лешкову смерть мусіли принести, як побачимо, не пізнійше перших днів жовтня.

Перед сим маємо такий ряд подій.

„Наставши зимѣ“ похід Татар через Русь на Польщу; Володимир з иньшими князями теж бере участь в сій поході, але через хворобу його пускають назад, прийшовши до Сяна; перед відїздом з війська Володимир робить своїм спадкоємцем Мстислава Даниловича (с. 591—2).

Володимир вертає з походу до Володимира, звідти, пробувши „мало дней“, їде через Любомль і Бересте (в Берестю зістаєть ся два дні) в Камінець і тут лишаєть ся, доки (минувшим же днем нѣколищемь) не дістає вісти, що Татари вернули ся з Польщі на Львів, обминувши Волинь; при тім, діставши вість про розпорядження Мстислава, Володимир посилає до нього послів з докорами і їх повороту чекає в Камінці (с. 592—3).

По повороті своїх післанців від Мстислава Володимир їде з Камінця до Раю, сюди закликає Мстислава, і тут „Федоровы недѣли“ (на першім тижні поста) пише тестаменти. По тім Мстислав їде в Володимир і в иньші міста, рекомендує ся як будущий князь, а Володимир переїздить з Раю в Любомль, „ту же и лежаше зиму всю (себто — решту зими) в болєсти своей“ (с. 593—6).

„Наставшу лѣту“ Конрад, прочувши про Володимирів тестамент, присилає до Володимира посла, просячи, аби Володимир поручив Мстиславу бути союзником Конрада; Володимир посилає свого посла в сій справі до Мстислава, і той обмінюєть ся з Володимиром посольством в справі з'їзду з Конрадом. Наслідком того Конрада закликає на з'їзд, він приїздить в Бересте до Мстислава,

відти в Любомль до Володимира, потім в Володимир і Луцьк, де його Мстислав приймав „в Гаю“, відти він вертає на Володимир, і тут наздоганяє його висланий з Люблина вістник, з вістею про смерть Лешка і запросинами від Люблинців: він шукав Конрада по слідам його подорожей по Волини.

Я навмисне підніс з цього оповідання все що дає якісь вказівки на хронологію. З них бачимо виразно, що тут оповідають ся події одного року: від зими 1287 до осені 1288 р. Ся хронологія потверджуєть ся зрештою (хоч сама так ясна, що й не вимагає потвердження) й порядком літописних подій, що для татарського походу виключають всяке инакше датування окрім 1287 р., і польські літописи дійсно записують третій татарський прихід під р. 1287 (Monum. Pol. hist. II. 852, 990, III. 51, 76). В одній з них додано, що Татари прийшли перед Різдвом, що вповні відповідає оповіданню нашої літописи.

Отже татарський похід — грудень 1287 р.; тодіж Володимир іменує Мстислава своїм наступником. Десь в січні 1288 р. Володимир дістає вість про поворот Татар, потім ідуть його пересилки з Мстиславом, і на „Федоровій неділі“ (7—14 лютого) він пише свої тестаменти. Десь може в червні було посольство Конрада, потім пересилки з Мстиславом. В другій половині вересня Конрад приїздить на з'їзд, а в перших днях жовтня наспіла вість про смерть Лешка в Любомль, бо післанець дуже спішив ся донести сю вість Конраду. Переглянем тепер дальші події.

Діставши вість про смерть Лешка Конрад відразу, тільки попросивши від Володимира деяких бояр для поваги („ать ми честно“), спішить ся під Люблин, але дістає там відправу, а під час переговорів з Люблинцями приходить на Люблин Юрій Львович, що также на вість про смерть Лешка вибрав ся походом, і пустошить околиці Люблина; се діяло ся не пізніше, судячи по всьому, як у середині жовтня.

„Бысть же по семъ минувшимъ не по колицемъ днемъ“ — або по своїм поході на Люблин, або по відїзді з Любомля Конрада, се великої ріжниці не зробить — Юрій Львович присилає посла до Володимира, просячи собі Берестя; отже се мабуть іще жовтень — кінець його (уважаючи на дальше се пізніше не могло стати ся). Володимир відмовляє й посилає свого посла до Мстислава, упереджуючи, аби теж не годив ся. „Потомъ“ приїздить посол від Льва з тим же прошенням, і знову Володимир відмовляє — се падолист, не пізніше, як побачимо з дати смерті Володимира.

Іпат. е. 601—610 (1288). Смерть Володимира Васильковича. В другій половині оповідання все обертається коло дати смерті Володимира; читаємо її на с. 604 дуже ніби докладну: „въ лѣто 6797 (1289) мѣсяца декабрия въ 10 день, на святаго отца Мины“. Св. Мины дійсно 10 грудня, ніби все в порядку. Але виходило б, що Володимир жив іще цілий рік по тих описаних вище подіях — походах на Люблин і посольстві Юрія, і літописець позбув сей рік сумаричними увагами? Ся непевність літописної дати збільшить ся, коли ми зауважимо на с. 603 замітку, що Володимир умер „свѣтающею пятку“. Тим часом в 1289 р. 10 грудня було не в п'ятницю, а в суботу. В п'ятницю сей день припадав в 1288 році. В домовину поклали Володимира „мѣсяца декабрия во 11 день, на память святаго Данила Столпника, в суботу“; Данила Столпника дійсно 11 грудня,¹⁾ але в суботу сей день припадав знов не 1289, а 1288 р.²⁾ Значить в літописній даті смерті Володимира в цифрі року єсть помилка — має бути 1288 р. Дійсно низше, в екстраваганціях Хлебнік. і Погодін. кодексів (с. 608) читаємо, що Володимира поховали „мѣсяца априля въ 6 день, въ среду страстноѣ недѣли“, а середа страдна припадала в сей день р. 1289, а ще низше (с. 613) при оповіданні про настолювання Мстислава сказано, що він сів на столі „на самый великий день мѣсяца априля въ 10 день“, і в кодексах Хлебнік. і Погод. додано „в лѣто 6797“. Що в сих кодексах, так як і в Іпатській, смерть Володимира датована теж 6797 р., тож тут бачимо не колізію двох різних датвань, а просту помилку (великдень 1289 р. дійсно був 10 цвѣтня).³⁾

Отже Володимирко умер 10 грудня 1288 р. Супроти того його хроба, в котрій він пробув „полно 4 лѣта“, мусіла прокинути ся дець зимою 1284/5 р. „Исходящу четверту лѣту и наставши зимѣ“ — дець в падолисті — він упав на здоровлю зовсім; його остатній прихід в церкву, оповіджений літописцем,

¹⁾ Див. календар з XIII в. у м. Макарія Ист. рус. церкви III, дод. 5.

²⁾ Слів — „в суботу“ не маємо в Іпат. кодексі, але в сїм оповіданні кодекси Хлебніковський і Погодінський мають взагалі важні й, зовсім певно, автентичні екстраваганції.

³⁾ Хотівши ратувати літописну дату 1289 р. для смерті Василька, нема иншого вихода хиба прийняти тут вересневе числення: мовляв 1 вересня 1288 р. зачав ся р. 1289. Але у сього ж літописця, кілька сторін вище ми бачили виразні вказівки на числення мартівське (див. вище с. 51 і 53), отже се об'яснення неможливе.

мав місце мабутъ тиждень перед смертю — так, очевидно, треба розуміти неясні слова: „не въкуша по семь недѣль (недѣлю?) ничегоже“ (с. 603). Супроти того його остатні переговори з Мстиславом і Львом, як сказано вже вище, не могли бути пізнійше як в жовтні-падолисті 1288 р. Похоронено Володимира остаточно 6 цвѣтня 1289 р.

Іпат. с. 610—4 (1289). Вокняженне Мстислава. Коромола Берестян. Згода з Литвою. Поміч Конраду. Мстислав не встиг приїхати на похорон Володимира, „но приѣха послѣ“ — очевидно дуже скоро по похороні — дець може 7—8 цвѣтня. „И утоми же ся отъ плача и нача розсылати засаду по всимъ городомъ.“ Епізод з Берестем заводить вперед літописця, так що він аж пізнійше (с. 612) вертаєть ся до церемонії настолювання Мстислава, хоч воно стало ся зараз по його приїзді — 10 цвѣтня, на сам великдень (дійсно, як я вже сказав, великдень в 1289 р. припадав на 10 цвѣтня). Супроти того не було так і часу на розсилення залог між приїздом і настолюванням, хоч можливо, що Мстислав, пильнуючи справи, не чекав свого настолювання (котре — очевидно — навмисно, для більшої паради, відложив на великдень) для того, аби взяти землю в своє фактичне володінне (розісланне залог).

При сїм розсиленню показала ся коромола в Берестейщині; при тїм літописець поясняє, що Берестяне сприсягли ся з Юриєм ще „Володимѣру князю болну сущю“ — правдоподібно в 1288 р., а „Володимѣру преставлю ся“ Юрій „въѣха в Берестий и нача княжити в немъ“. З того виходило б так, ніби Юрій поїхав в Бересте ще в грудні дець 1288 р., але се абсолютно неможливо супроти дальшого: Мстислав, приїхавши в Володимир в цвѣтні, нічого не знає ані підозріває про зраду Берестян і довідуєть ся про неї від висланої своєї залоги: що в Берестю й иньших містах Берестейщини уже сидить „засада Юриева“. Тим часом приїзд Юрія в Бересте й його вокняженне ніяк не могло лишити ся в секреті. Тому треба так думати, що Берестяне сиділи тихо аж до похорону Володимира й держали ся льояльно супроти ревенції, що правила ще до того часу іменем Володимира. Аж коли Мстислав поїхав переймати на себе Володимирове князівство, Юрій вислав у Берестейщину свої залоги, а слідом і сам поїхав туди (тому під час коли Мстислав посилав свої засади в Берестейщину, про Юрія там не чуємо, а пізнійше бачимо його в Берестю дійсно самого).

Діставши вість, що Юрій зайняв Берестейщину, Мстиславові бояре радили Мстиславу, аби йшов походом на Юрієву волость, але Мстислав волів поспробувати спокійніших способів: він посилає посла до Юрія, жадаючи, аби уступив ся з Берестейщини, „по семъ“, очевидно — коли Юрій не сповнив його жадання, посилає в тій же справі до Льва, а слідом висилає до Татар — кликати їх до помочи. Лев присилає з Мстиславовим послом свого післанця, котрого посилає до сина „с прочными рѣчи“ (рішучим словом), аби Мстислав їх вислухав і прийняв як сатисфакцію, і Мстислав дійсно задовольється сим: посилає вернути свого посла, висланого до Татар. Юрій дійсно по батьківським слові полишає Берестейщину. Мстислав слідом їде в Бересте, і пробувши тут „мало дний“, об'їздить иньші міста Берестейщини, потім вертає в Бересте й тут за „коромолу“ уставляє „довче“ з Берестян. Як бачимо з сього порядку подій, ся історія з Берестейщиною мусіла перетягнути ся в май, а може навіть і в червень 1289 р.

Покінчивши справу з Берестейщиною, Мстислав вернув ся в Володимир, і тут відбув ся боярський з'їзд. „Тогда же“ приїхав до Мстислава Конрад мазовецький, просячи помочи для свого походу на Сендомир. Мстислав каже йому іти в похід, а сам обіцяє вислати слідом своє військо. Се, як бачимо, мусіло діяти ся літом 1289 р. Мстислав свою обіцянку сповнив, і „так о сѣде Кондратъ князь в Судомирѣ кн. Мстиславомъ... и его помочю“ — се могло стати ся ще літом таки.

Не мають такого докладнішого означення иньші зносини Мстислава — з литовськими князями. Описуючи настолювання Мстислава, літописець каже, що він „нача княжити... миръ держа с околными сторонами: с Ляхы, и с Нѣмцы, с Литвою“ — се, очевидно, загальна характеристика Мстиславового правління, ні з якою хронологічною датою не звязана; до неї, згадавши про Литву, літописець додає звістку про посольство від литовських князів. Отся принагідність сеї звістки не дає повної певности звязати її безпосередно з моментом настолювання Мстислава напевно, хоч се й можна зробити з огляду, що літописець аж по сій згадці каже про поворот Мстислава з Берестя й приїзд Конрада. Мусимо супроти того се литовське посольство класти взагалі на перші місяці Мстиславового князювання.

Іпат. с. 614—6 (1290—1). Участь Льва в польській усьобиці. Генрих т. зв. Честний (Probus) засів у Кракові зимою

1288/9 р. й описана літописцем боротьба між ним і князями мазовецькими й киявськими припадає на кінець зими (битва під Севержом 26/II) і весну 1289 р. Облога Кракова, як сам літописець каже, тривала „лѣто цѣло“. „Того же лѣта“ Лев Данилович також пішов у похід на Краків, в поміч Генриховим противникам. Судячи з того, що руський похід на Шлезьк, куди Львове військо пішло з під Кракова, в місцевій літописи записаний під 30 липня (a. D. 1289 tercio kal. Augusti — Monum. P. h. III. 702, Rocznik cystersów henrykowskich), похід Льва на Краків можна класти на початки липня — найраніше, бо взагалі його похід під Краків на довгий не виглядає.¹⁾ З'їзд Льва з Вацлавом чеським, що стався по шлезьким поході, за тим припадає на серпень 1289 р.²⁾

Іпат. с. 616 (1291—2). Дрібні записки: Мстислав буде кайлицю в Володимирі й вежу в Черторийську. Смерть Юрія кн. пинського й Івана кн. степанського. Докладне означення шлезького походу Льва — липень 1289 р. — дає нам можливість орієнтувати ся в чотирох коротких записках, що кінчать Галицько-волинську літопись. Вони означені словами „того же лѣта“ — дві перші, й „тое же зими“ — дві останні, таким чином перші мусять належати до літа-осени 1289 р., другі дві до зими 1289/90 р. Хронологізатор Іпатського кодекса і тут, як бачимо, зістав ся собі вірним: він помилив ся в датах сих остатніх записок на 2—3 роки — найліпший доказ, що часом, а може й місцем був він далекий від сих подій.

¹⁾ Див. про ці події Історію України-Руси III с. 183.

²⁾ Шараневич приймає 1290 — с. 7 і 90.

ХРОНОЛЬОІЧНА ТАБЛИЦЯ

ПОДІЙ

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЛІТОПИСИ.¹⁾

1205	кінець літа початок осені	З'їзд у Сяноку	Іпат. 480 (1202)	с. 7
—	осінь	Перший похід Рюрика на Галич	480—1	— с. 7
1206	початок року	Другий похід Рюрика й Ольговичів на Галич	481	— с. 7
—	весна	Романовичі тікають з Галича	—	— с. 8
—	літо	Ігоревичі сіли в Галичині	—	— с. 8
кін. 1206		Святослав Ігоревич сів		
— 1-а пол. 1207		у Володимирі. Дипльо- матичні пересилки Лешка й Володимира Ігоревича з угорським королем	481—2 (1202—3)	с. 8
1208		Усобиця Володимира й Ро- мана Ігоревичів, Володи- мир тікає в Путивль, Свя- тослава виганяє Олександр з Володимира	482 (1203—4)	с. 8
1208	21 червня	Убийство римського короля Филипа	484 (1207)	с. 11
1209		Інівар випросив собі Во- лодимир	482 (1204)	с. 9
1209?		Берестяне випросили собі Василька	482 (1204)	с. 9
1210?		Олександр знову в Во- лодимирі	483 (1204)	с. 9
—		Василько дістав Бела	483 (1204)	с. 9

¹⁾ Перший рік (від лівої руки) показує справедливу дату факта; чорненьке, підкреслене письмо означає дати подані зовсім певними джерелами; звичайне розстрілене (шпацироване) — дати, які можна вивести напевно, курсива — дати виведені з правдоподібністю; де ся правдоподібність має характер не певний, більш гіпотетичний, там додано знак запитання. За роком пегитом додано означення ближшої пори року, де се було можливо. Від реєстру подій з правого боку подано: число сторони літописи в вид. 1871, де ся подія записана, в скобках при ній — рік іпатської хронольогії, і з краю — сторона нижньої розвідки, де ся подія аналізована. В скобки взяті події поминені в літописи.

—		Литва грабує на Волини	483 (1205) с. 10
1210	1-а полов.	(Ростислав Рюрикович у Галичу)	с. 10
—	осінь	(Роман Ігоревич в Галичині вдруге)	с. 10
—	кінець?	Бенедикт увязнив Романа. Угорська окупація Галичини	483 (1205) с. 10
1211	1-а полов.	Данило на Угорщині. Королівну Єлисавету висилають на тірініський двір. Ігоревичі в Галичині. Боярська різня	484 (1206—8) с. 11
—	вересень	Угорський похід на Галичину. Смерть Ігоревичів. Данило в Галичу	484—6 (1208) с. 11
1211	осінь?	Галичане виганяють Данилову матір	486—7 (1208) с. 11
1211/2	зима	Король Андрій іде на Галич, уступаючись за Даниловою матір'ю	487 (1209) с. 12
1212		Данило тікає з Галича, Мстислав засідає там	487 (1209) с. 12
1213		Лешко відібрав від Василька Белз	487 (1210) с. 12
1213	початок осени	Король іде на Галич, але вертаєть ся. Володислав вокняжив ся в Галичу.	487—8 (1210) с. 12
<u>1213</u>	28 вересня	Смерть угорської королеви Ієртруди	487 (1210) с. 12
1213 або 1214		Мстислав і Лешко пробують відібрати Галич. Романовичі дістають Тихомль і Перемиль	488 (1211) с. 13
<u>1214</u>		З'їзд у Спішу. Кольоман у Галичі	489 (1211) с. 13
1214 або 1215		Романовичі дістають Володимир	489 (1211) с. 13
1215 або 1216		Кор. Андрій відібрав Перемишль від Лешка	489 (1212) с. 13
1216		Лешко кличе Мстислава	489 (1212) с. 14

1219	початок	Мстислав вигнав Угрів з Галича	489 (1212) с. 14
1219	початок	Данило оженив ся з Анною Мстиславною	489 (1213) с. 15
1219	початок весни?	Данило відбирає від Поляків Бересте	490 (1213) с. 15
1219	весна	Поляки воюють Побуже	490 (1213) с. 15
1219	літо	Лешко відновляє союз з кор. Андрієм	490 (1213) с. 15
1219	жовтень	Мстислава вигнано з Галича	490—1 (1213) с. 15
1219	кінець?	Литовське посольство до Данила	491—2 (1215) с. 16
1220 чи 1221/2		Данило нападає Литву на Поляків	492 (1215) с. 16 і 18
1220/1	зима	(Другий похід Мстислава на Галич)	с. 17
1221	літо?	Похід Філі й Лешка на Данила	492—3 (1217—9) с. 17
1221	серпень?	Третій похід Мстислава на Галич	493 (1219) с. 17
<u>1222</u>		(Мстислав і Андрій укладають згоду)	с. 17
коло 1222		Угода Данила з Лешком	494 (1221) с. 17
1223		Романовичі спустошили Белзьку землю	494 (1221) с. 18
<u>1223</u>		Битва на Калці	495 (1224) с. 19
к. 1224		Війна Мстислава з Данилом	498 (1225) с. 19
к. 1224—5		Смерть Мстислава Німого	501 (1226) с. 21
к. 1225		Заходи Мстислава до нової війни, помиріння з Данилом, з'їзд в Перемишлю	498 (1225) с. 19
1224—5		Королевич Андрій дістає Перемишль	499 (1226) с. 20
1226		Інтрига Жирослава	499 (1226) с. 20
кінець 1226		Королевич Андрій тікає з Перемишля й наводить Белю на Мстислава	499—501 (1226) с. 20
поч. 1227			
1227		Смерть Івана, сина Мстислава Німого; його спад-	

		щину захопили Ярослав Інтіваревич і Пиняне	501 (1216) с. 21
1227	кінець	Абдікація Мстислава. Да- нило здобуває Луцьке князівство	501 (1226—7) с. 21—2
1228	початок	Зносини Данила з Мсти- славом. Ятвяги воюють кодо Берестя	501—2 (1227) с. 21—2
1228	кінець марта	Данило забирає Черторийськ	502 (1227) с. 21
1228	середина року?	Смерть Мстислава галицького	502 (1227) с. 21
1228?	друга полов.	Ярослав дістає Перемиль	502 (1227) с. 22
1228	кінець	Коаліція против Данила	
— 1229	початки?	і згода	502—3 (1228) с. 22
1229	середина або друга половина	Похід Данила з Конрадом під Каліш	503—5 (1229) с. 22
—		Литва іде на Польщу, але Володимир пинський по- бив Литву	503 (1229) с. 23
1230	март	Данило захопив Галич	505—6 (1229) с. 23
1230		Кор. Андрій ходив на Галич походом	507—8 (1229) с. 23
1230/1231		Боярські конспірації. Ва- силько взяв Белз	508—9 (1230) с. 23
1231		Данило іде на Олександра на Перемишль	509 (1231) с. 23
1232		Угорський похід — Данило уступає ся з Галичини. Король під Володимиром. Данило воює під Буж- ськом	510—1 (1231) с. 23
1232/3	зима	Данило в Київщині. Похід королевича на Волинь	511 (1231) с. 23
1233	март	Битва під Шумськом	511—2 (1231—2) с. 23
1233	2/IV	Данило в Торчеві	513 (1232) с. 23
1233	весна	Олександр пристає до Ро- мановичів. Похід в око- лиці Плієниска	513 (1232) с. 24
1233	літо	Новий похід королевича на Волинь	513 (1233) с. 24
1233	осінь	Романовичі ідуть на Галич	513—4 (1333) с. 24

1233/4	зима	Смерть королевича Андрія. Данило в Галичі	514 (1234) с. 24
1234	весна	Данило вхопив Олександра	514 (1234) с. 25
1234		Ятвяги воюють коло Охожа, Василько бе їх	531 (1248) с. 32
1234/5	зима	Данило іде в Київщину	514 (1234) с. 25
1235	січень-май	Данило в Чернігівщині	515 (1234) с. 25
1235	май-червень?	Битва коло Торчеська	515 (1234) с. 25
—	осінь	Данило виходить з Галича	516 (1234) с. 25
1235	14/X	(Данило на коронації Белі)	с. 25
—	кінець	Романовичі воюють Галичину	516 (1234) с. 25
1236	перша половина	Галицькі бояре і болоховські князі під Камінцем	516 (1235) с. 25
1236	літо	Михайло й Ізяслав жадають, аби Данило видав болоховських князів	516 (1235) с. 25
1 2 3 6		Ярослав відібрав Київ від Володимира	517 (1235) с. 27
1236—7	(грудень-цвітень)	Війна цісаря з „гѣрциком“	517 (1235) с. 27
1236/1237		Кампанія против Данила Михайла з союзниками (Ізяславом, Конрадом, Половцями)	516 (1235) с. 26
1237	початок	Романовичі пішли були в поміч австрійському герцогу	517 (1235) с. 27
1237	літо	Романовичі ходили на Галич	517 (1235) с. 26
1237	осінь	Коротка згода їх з Михайлом	517 (1235) с. 26
1237	грудень	Татари нападають на Рязанську землю	518 (1237) с. 28
1238	7 лютого	Татари взяли Володимир (суздальський)	519 (1237) с. 28
1238	лютий-март	Романовичі вибирають ся на Ятвягів	517 (1235) с. 26
1238	март	Романовичі відбирають Дорогичин від „крижевників“	517 (1235) с. 26
1238	весна?	Романовичі напустили Литву на Конрада. Гостина їх у угорського короля	517 (1235) с. 27 і 28

<u>1238</u>	весна	Татари взяли Козельськ	520 (1237) с. 28
<u>1238</u>	весна	Ярослав кинув Київ, там засїв Михайло	517 (1235) с. 27
1238		Татари погромили Половців	520 (1237) с. 28
1238	літо?	Михайло й Ростислав відібрали від Данила Перемишль	517 (1235) с. 27
1238	кінець (або й 1239 р.)	Данило опанував Галич	517—8 (1235) с. 28
1239	або й початок 1240	Татари взяли Переяслав і Чернігів. Менке під Києвом. Михайло тікає на Угорщину	520—1 (1237) с. 28
1239/40	зима?	Данило опановує Київ. Михайло з Ростиславом їдуть у Польщу	521 (1238) с. 28
1240	(не пізніше літа)	Угода Михайла з Данилом	521 (1238) с. 28
1240	осінь	Данило їде на Угорщину. Татари їдуть на Київ	522—3 (1240) с. 29
<u>1240</u>	6. XII	Бату взяв Київ	522 (1240) с. 29
1240	друга полов. грудня?	Данило вертає з Угорщини, їде в Польщу	523 (1240) с. 29
1241	март?	Данило вертає на Русь. Інцидент з Дорогичином. Михайло вертає з Польщі	524 (1240) с. 30
1241	літо-осінь	Посольство Якова до Доброслава, арешт Доброслава й Григорія	525 (1240) с. 30
1241	осінь-зима?	Похід Ростислава під Бакоту. Похід Данила на Болоховців	526—7 (1241) с. 30
1242	початок	Похід Ростислава на Галичину	527 (1241) с. 30
1242	весна	Данило й Василько виганяють Ростислава з Галича. Данило їде до Каліуса. Похід на Перемишль. Татари вертають з Угорщини. Ростислав тікає на Угорщину	527—8 (1241) с. 30
коло 1243		Романовичі воюють в околицях Люблина	529 (1245) с. 31

коло 1243		Ростислав оженив ся з донькою Белі	528 (1243) с. 31
1243—4		Ростислав іде походом під Перемишль	529—30 (1245) с. 31
		Литва воює коло Пересопниці	530 (1246) с. 30
після 1244		Литва воює коло Мельниці	530 (1247) с. 31
1245	17/VIII	Битва під Ярославом	531—5 (1249) с. 32
1245	26/X	Данило в Києві, в дорозі до Бату	535 (1250) с. 33
1245/6	грудень-січень	Данило у Бату	535—6 (1250) с. 33
1245/6	зима	Василько з Конрадом хо- дили на Ятвягів	537 (1250) с. 33
1246	цвітень-май	Данило вернув з Орди	537 (1250) с. 33
1246	15/VI	Смерть австрійського гер- цога Фридриха	544 (1254) с. 36
1246	літо-осінь	Угорський король навізує зносини з Данилом	537 (1250) с. 33
1246	20/IX	Смерть Михайла	528 (1245) с. 31
1246	осінь-зима?	Подоріж Курила на Угор- щину	537 (1250) с. 33
1247		З'їзд Данила з угорським королем. Шлюб Льва	537 (1250) с. 33
1247	осінь-зима	Смерть Конрада мазо- вецького	537 (1251) с. 34
1247/8?		Папа присилає корону Да- нилови	548 (1255) с. 37
1248	не скорше як в марті	Смерть Болеслава Конра- довича	537 (1251) с. 34
1248?		Данило ходив в поміч угор- ському королеви	540—1 (1252) с. 35
1248?	кінець?	Мендовг вигнав своїх бра- таничів	541 (1251) с. 35
1248	кінець або поч. 1249	Похід Романовичів на Ятвягів	538 (1251) с. 34
1249		Романовичі загодять ся до війни з Мендовгом	541 (1252) с. 35
1249/50		Похід на Новгородок	542 (1252) с. 35
1250		Товтивил воює з Данило- вою помічю Литву	542 (1252) с. 35
1251?	початок?	Охрещення Мендовга	542 (1252) с. 35
1251		Війна Мендовга з Вікінтом	543 (1252) с. 35

1251/2	зима	Похід Данила на Новгородок	543 (1253) с. 35
1252	1-а полов.	Шлюб Романа з Гертрудою Бабенберґ	545 (1254) с. 36
1252		Данилове військо бере Гогороден. Пустошення литовської землі й набіг під Турийськ	544 (1253) с. 35
1252		Переговори Мендовга з Данилом. Товтивил тікає до Данила	544 (1253) с. 35
1252?	кінець	Другий похід Данила на Новгородок. Похід Куремси на Познє	549—50 (1255) с. 37—8
1253	літо?	Похід Данила на Шлезк	545—8 (1254) с. 38
1253	осінь?	Коронація Данила	548—9 (1255) с. 36
1253	кінець	Похід Данила на Ятвягів	549 (1255) с. 37
1253/4		Роман вертає з Австрії на Русь	554—5 (1257) с. 39
1254		Похід Куремси під Кременець. Ізяслав захопив Галич. Лев на Угорщині. Згода Данила з Мендовгом	550—1 (1255) с. 37
1254/5		Хрестини Юрія Львовича	567 (1262) с. 43
1254/5	зима	Похід Данила на Ятвягів. „Рать противо Татаромъ“. Походи на Межибоже, Болехово й Побоже	551—3 і 555 (1256—7) с. 39
1255—6		Войшелк у Григорія в Полонині	567 (1262) с. 43
1255		Данило збирає дань з Ятвягів	553—4 (1257) с. 38
1255	весна	Данилове військо воює землі по Случи й Тетереву	555 (1257) с. 39
1255	літо-осінь	Похід на Возвягель. Литва воює коло Луцька	555—6 (1258) с. 39
1255	кінець	Похід Куремси на Волинь. Пожежа Холма	557—9 (1259) с. 40
1256—9		Данило відбудовує Холм	559—60 (1259—60) с. 40
1256/7?		Бурандай приходить на місце Куремси	560 (1260) с. 40

1256—7		Войшелк хоче їхати на Атос 551 і 568 (1255 і 1262) с. 43
1258		Бурандай іде на Литву. Войшелк ухопив Романа. Романовичі в Литовській землі 560—1 (1260) с. 40
1259	падолист	Шлюб в Володимирі. Бурандай руйнує руські замки 561—3 (1261) с. 41
1259/60	падолист-січень	Бурандай воює Польщу 564—5 (1261) с. 41
1262	23 VI	Земовита вбито під час литовського нападу на Польщу 565 (1262) с. 42
1262	літо-осінь?	Литовські напади на Волинь. Данило іде на Угорщину 565—6 (1262) с. 42
1262	кінець?	З'їзд в Тернаві 567 (1262) с. 43
1262/3??		Смерть Мендовгової жінки 568 (1262) с. 43
1263	початок осені?	Похід Литви на Брянськ. Роман видає доньку за Володимира Васильковича 568 і 569 (1263 і 1264) с. 43
1263	осінь	Смерть Мендовга 568 (1263) с. 43
1263/4	зима?	Смерть Товтивила 569 (1293) с. 43
1264		Смерть Треняти. Войшелк починає княжити. Союз його з Васильком 569—70 (1263—4) с. 44
1264?		Смерть Данила 570 (1264) с. 44
1264		Комета. Смерть Василькової княгині 570 (1265) с. 44—5
1564?		„Мятежъ въ Татарѣхъ“ 570 (1266) с. 45
1265		Войшелк з Шварном підбивають городи в Давелтові й Нальщанах 570 (1264) с. 45
1265		Литва воює Польщу 571 (1268) с. 45
1266	1-а полов.	Погранична русько-польська війна 571—2 (1268) с. 46
1266	17 VI	Поляки побили руське військо 572 (1268) с. 46
1266—7		Поляки помирилися з руськими князями 572 (1268) с. 46
коло 1267		Войшелк передає в князівство Литовське Шварнови 573 (1268) с. 46

1267 або 8, ^{великодні} ^{святя} коло р. 1269	Лев забив Войшелка	573 (1268) с. 47
1269	Смерть Шварна. В Литві починає княжити Тройден	573—4 (1268) с. 47
1272—3	Смерть Василька	574 (1271) с. 47
<u>1273</u>	Руські князі відновляють згоду з Болеславом	574 (1273) с. 48
1 2 7 3 / 4 зима	Руські князі ходили походом на Шлезк	574 (1273) с. 48
1274	Похід на Ятвягів. Посольство Ятвягів	574—5 (1273) с. 48
1275	Тройден веде дрібну війну з Володимиром	575 (1274) с. 49
<u>1275</u> кінець	Тройден витяв Дорогичин	575 (1274) с. 49
1 2 7 6 початок	Лев з Татарами ходив на Новгородок	575—6 (1274) с. 49
1276	Володимир Василькович гостить у себе Олега брянського	577 (1274) с. 49
1276/7	Дрібна війна з Тройденом	577 (1276) с. 49
1277	Згода з Тройденом	577 (1276) с. 49
1277 кінець, зима	Заснування Камінця	577—8 (1276) с. 49
<u>1278</u>	Русько-татарський похід на Литву	578—9 (1277) с. 49
1 2 7 9 весна	Тройден воює Польщу	579—80 (1278) с. 49
1 2 7 9 середина і 2-а полов.	Голод. Володимир посилає жито в Ятвяги	580 (1279) с. 50
<u>1279</u> грудень	Володимир воює Конрадові землі і потім мирить ся з ним	580—1 (1279) с. 50
1280 23/II	Смерть Болеслава (Соромливого). Лев пробує дістати ся на краківській стіл	581 (1249) с. 50
<u>1280</u>	Львовє військо побито в Польщі (під Гослицями)	581—2 (1280) с. 50
<u>1280</u> март	Лешко спалив Переворськ	582 (1281) с. 51
1 2 8 0	Поляки воюють околиці р. Кросни	586 (1282) с. 52
1281—2?	Смерть Тройдена	574 (1270) с. 47
<u>1282</u>	Усобиця Земовитовичів. Володимир посилає в поміч	

		Конраду військо. Юрій їде в Суздаль женити ся	582—5 (1281) с. 51
1284/5		Початок хвороби Володимира Васильковича	601 (1288) с. 57
<u>1285</u>	лютий?	Татари ідуть на Угорщину. Болеслав воює коло Щекарева	585—7 (1282) с. 52
1286	март	Лев воює околиці Вишгорода й Люблина	586 (1282) с. 52
1285—6		Русини й Литва взяли Сохачів	587 (1282) с. 52
<u>1286</u>	кінець падолиста	Похід Ногая й Телебуги: руські князі стрічають їх на волинській границі	587—8 (1283) с. 53
—	7 грудня	Татари рушили з-під Володимира	588 (1283) с. 53
1286—7	грудень-січень	Татари пустошать Польщу	588—9 (1283) с. 53
—	січень	Телебуга пустошить околиці Львова	589 (1283) с. 53
1286—6	зима	Пошість на людей і худобу. Смерть Юрія Михайловича. Повінь „в Нѣмцихъ“ (Голяндії)	589—90 (1283—5) с. 53
1287		Війна Лешка Чорного з Конрадом. Похід Литви на Рігу	590 (1285) с. 54
<u>1287</u>	грудень	Похід Татар на Польщу. Володимир оголошує своїм спадкоємцем Мстислава	591—2 (1287) с. 56
1288	січень	Татари вертають	592 (1287) с. 56
1288	поч. лютого	Володимир пише своїм тестаментам	593—5 (1287) с. 56
1288	лютий	Мстислав оголошує себе волинським князем	596 (1287) с. 56
1288	літо	Зносини Володимира з Конрадом і Мстиславом	596—7 (1287) с. 56
1288	вересень	Конрад на Волини, в гостях	597—8 (1287) с. 56
<u>1288</u>	30 вересня	Смерть Лешка Чорного	{ 591 і 598 { (1286 і 1287) с. 55

1288	жовтень	Конрад їде до Люблина. Юрій Львович воює око- лиці Люблина	598—9 (1287) с. 56
1288	2-а пол. жовтня	Юрій просить Берестя	599 (1288) с. 56
1288	падолист	Остатні зносини Володи- мира з Львом і Мсти- славом	600—1 (1288) с. 56 і 58
<u>1288</u>	10 грудня	Смерть Володимира Ва- сильковича	603—4 (1288) с. 57
<u>1289</u>	6 цвітня	Його похорон	608 (1288) с. 58
1289	7—8 цвітня	Мстислав приїздить в Во- лодимир. Берестяне спро- ваджують до себе Юрієві залоги	610 (1289) с. 58
<u>1289</u>	10 цвітня	Настоловання Мстислава	613 (1289) с. 58
1289	весна	Мстислав пересилаєть ся з Юрієм і Львом. Кінець берестейського інцидента	611—3 (1289) с. 59
1289	весна або літо	Посольство литовських князів	613—4 (1289) с. 59
1289	літо	Конрад просить помочи у Мстислава	614 (1289) с. 59
<u>1289</u>	липень	Похід Льва на Краків і на Шлезк	615 (1296) с. 60
—	серпень	З'їзд Льва з Вацлавом чеським	616 (1291) с. 60
—	літо-осінь	Мстислав будує каплицю в Володимирі й вежу в Черторийську	616 (1291) с. 60
1289/90	зима	Смерть Юрія кн. пин- ського й Івана кн. сте- панського	616 (1292) с. 60

23. X (б. XI) 1900.

Поправки: На с. 11 ряд. 9 зв. надрук. линії, треба читати: червні. На с. 30 ряд. 19 зв. надр.: 528—9 (1245), треба: 526—9 (1241—5). На с. 43 ряд. 4 зв. надр.: 1262—4, треба: 1262.

СТУДІЇ НА ПОЛІ КАРПАТОРУСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА XVII—XVIII В.

НАПИСАВ

Др. Іван Франко.

Подавши попередно (Записки т. XXXVII—VIII) загальну характеристику карпаторуського письменства XVII—XVIII в. і реєстр приступних мені рукописів належних до сеї групи (сьогодні міг би я сей реєстр побільшити досить значно), бажаю тепер присвятити ряд детальних розвідок поодиноким текстам або мотивам оброблюваним у тім письменстві. Надіюсь таким робом подати причинки не тільки до історії нашого письменства, але також — і на се головно звернена моя увага — до історії духового розвою, вірувань, світогляду і духових течій нашого народу. Розумієть ся само собою, що порівняне історико-літературне трактуванє предмету являєть ся тут *conditio sine qua non*, а при такім трактуваню духові, культурні звязки між карпаторуськими письменниками і їх сусідами мусять виступати на перший план.

І. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету.

I.

Пристрасть до подорожей, бажанє пізнавати чужі краї і народи — таке давнє, як цивілізація, і навіть, можна сказати, було одним із головних жерел цивілізації. Тільки знайомлячи ся з иньшими людьми чоловік збогачує засіб своїх відомостей, учить ся користувати ся чужими досвідками, почуває бажанє

вийти з утертої рутини традиційного життя, поступає на перед. Не диво, що описи подорожей належать до найстарших пам'яток, які полишило нам людське письменство. Уривки таких описів, де дійсність перемішано з фантазією і мітами, дійшли до нас між пам'ятками стародавньої єгипетської літератури; найстарші з них (подорож одного втікача по краях сумежних з Єгиптом і подорож одного моряка) сягають XII-ої династії, значить поважного віку коло 2000 літ перед Христом¹). Описи подорожей, перетворених в мітично-героїчні легенди, стрічаємо також на до-світках грецького національного розвитку. Одна з таких подорожей зробила ся вже тоді основою незрівняної епопеї — Гомерової „Одиссеї“; друга, подорож Язона і його Аріонавтів, не мала такого щастя, та про те мала величезний вплив на пізніші покоління, натхнула багато поетів до славних творів (згадаємо лише безсмертну Евріпідову „Медею“) і ще в александрійських часах була оброблена віршами в поемі Аполлонія Родійського (жив коло р. 250 перед Хр.). Та коли дивоглядні епізоди і появи в тих старезних подорожах були, так сказати, натуральними прикрасами загальної мітично-легендової канви, то на зовсім іншому тлі вони являють ся вже в добі першого розцвіту грецької літератури. Поет Арістеас із Проконнезу, що жив коло р. 690 перед Хр., написав поему *Ἀριστεας*, де описує свою власну подорож у північні краї і чудеса, які там бачив: грифів, однооких Арімаспів і т. и. дивогляди. З його поеми черпав несумнівно Аїсхіль, подаючи в своїй драмі „Прометей в оковах“ оповідане про подорож Іо і про дивогляди, в тім числі грифів, Арімаспів і стернофальмів (людей з лицем на грудях), яких вона бачила²). Та й о цілих 240 літ пізніший Городот переніс багато казок і легенд на тло дійсної історії, зібравши їх у своїх подорожах по старих культурних центрах Африки й Азії³). Розріст грецької колонізації і грецьких завоювань, розширюючи докладне знання країв сумежних із Середземним морем, рівночасно збільшував число різнородних див, якими фантазія Греків заселяла краї, що лежали по за

¹) G. Maspero, Les contes populaires de l'Égypte ancienne. Paris, 1889, стор. 87—146.

²) E. Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer, 2 Ausg. Leipzig 1900, стор. 186.

³) Реєстр важливіших Геродотових казок див. Lazar Săineanu, Basmele Române în comparațiune cu legendele antice clasice. Bucuresci 1895, стор. 64.

обрієм їх обсервацій. Навіть люде наскрізь серйозні і тверезі та бистрі обсерватори не цурали ся тих фантастичних видумок, які в значній части й не були їх власними вигадками, але творами людової фантазії, нераз мітами, що подавали ся з уст до уст і були нераз предметом дійсних вірувань. До таких подорожних, що обік дуже цінних звісток про незвісні доси краї подавали й фантастичні деталі, належав Пітеас із Массилії, сучасний Олександра Македонського, один із найстарших дослідників північної Європи (E. Rohde, op. cit. 188).

Але без сумніву найважнішим фактом старинної історії, який у різних напрямх порушив фантазію сучасних і потоних, були славні війни і походи Олександра Македонського. Простягаючи ся від нинішньої Іллірії та Румунії аж до пустині Сагари і до берегів Гангеса, ті походи відкрили Грекам сьвіт далеко ширший від того, який вони бачили доси; показали їм стілько нового, невиданого й нечуваного, що уява сучасних майже лякала ся тої величі. Вже за життя Олександра його особу почали обсновувати мітичним павутинєм. Скоря смерть сего героя прискорила сей процес і швидко вся його історія зробила ся одною казкою, одною поемою, в якій фантастичне сплетено з реальним, до якої причинали найріжнійші грецькі, єгипетські, перські а з часом іще иньші мотиви. Вже найстарші історики, пишучи про Олександрові походи (Каллістен, участник тих походів) сьвідомо мішають правду з мітами; де далі се чинить ся чим раз у більшій мірі, хоч певно менше сьвідомо; історики не можуть оперти ся народній традиції і вплітають її витвори в історичне оповіданє. Так повстає під кінець грецького літературного життя, в II або III в. по Хр. так звана Псевдо-Каллістенова повість про Олександра В. Написана правдоподібно в Александрії вона в найстаршій редакції носить аж надто виразні сліди не тільки єгипто-грецького кольориту і тенденції звязати біографію Олександра з історичними традиціями Єгипту (батько Олександра — остатній єгипетський король Нектанаб), але й сліди впливу єгипетських повістевих мотивів (чудесне подружє Нектанаба з Олімпією, його пророцтва і смерть з руки сина). Та про те повість, видко, здобула собі широку популярність і швидко дочекала ся ріжних переробок і доповнень. Деся у Греції якийсь перерібник силкував ся замазати сліди єгипетського кольориту і сильнійше підмалювати звязок Олександра з Грецією; Перси силкували ся зробити його сином перського царя і в своїм національнім інтересі перемінити його завою-

ване на відзискане правно належного йому царського престолу. Але всі ті перерібники пильнували також, щоб накопичити в по-вістях як найбільше чудесного. Те чудесне мало двоякий ха-рактер: пророцтва, магічні штуки, переміни і т. и., і описи не-звісних країв, дивовижних людей та звірів, явищ природи та звичаїв і обичаїв неподібних до тих, до яких звикли були Греки¹⁾.

Та „Александрія“ була далеко не одиноким магазином чу-дес і диковиц, звісних тодішньому грецькому світови. Пиcьмен-ники далеко поважніші від Псевдо-Каллістена не цурались їх, а з часом появились охочі, що виловлювали ті диковини з най-ріжніших старших писань і укладали з них цілі книги. Особ-ливо Александрія з її великою бібліотекою і з нахилом до чудес та до укладання всякого рода енциклопедий і колекцій, який виродився тут разом з упадком дійсної творчості, була гніздом, де висиджувано й ті куріози. Першим збирачем тих *ῥαυμάσια καὶ παράδοξα* був голосний александрийський поет Каллімах; за ним пішов довгий ряд подібних „парадоксографів“. До таких збірок куріозів належить і александрийський Фізіолог, пере-роблений потім християнами в дусі аскетичного містицизму. Ся любов до збирання оповідань про всякі диковини перейшла з Александрії чи то безпосередно, чи при посередництві Жидів також до середньовікової Європи; майже всі грецькі монстри

¹⁾ Найважніші праці про Псевдо-Каллістенову Александрію: ви-дане грецького тексту з гарною передмовою виконав С. Müller, *Scriptorum graecorum bibliotheca: Arrianus, fragmenta scriptorum der rebus Alexandri Magni, Pseudo-Callisthenes*. Paris, 1846. Текст Псевдо-Каллістена в німецькій перекладі подав Вайсман (Dr. Hein-rich Weissmann, *Alexander, Gedicht des zwölften Jahrhunderts, vom Pfaffen Lamprecht, Zweiter Band*. Frankfurt a. M. 1850). Основну розвідку про твір Псевдо-Каллістена подав Цахер (Zacher, *Pseudo-callisthenes, Forschungen zur Kritik und Geschichte der ältesten Auf-zeichnungen der Alexandersage*). Про пізніші перерібки сеї повісті див. O. Zingerle, *Die Quellen zum Alexander des Rudolfs von Ems*; Paul Meyer, *Alexandre le Grand dans la litterature française du moyen âge*. Paris 1886. Про т. в. сербську Александрію основна праця Веселовского (А. Н. Веселовскій, *Изъ истории романа и повести*, т. I, С. Петербургъ 1886 і йогож: *Новыя данныя для истории романа объ Александрѣ*, С. Петербургъ 1892); про Александрію, уміщену в та-руських хронографах, дав простору працю проф. Істрін (В. Истринъ, *Александрія русских хронографовъ*, Москва 1893), де цитована також богата давніша література. Про повстан: грецького Псевдо-Каллістена див. ще Ausfeld, *Zur Kritik des griechischen Alexander-Romans*, Karlsruhe 1894 і W. Kroll, *Der griechische Alexander-Roman* (Bei-lage zur Allg. Ztg. 1901 N. 38).

і прочвари ввійшли в середньовіковий *Liber de monstribus*, книгу дуже популярну в західній Європі протягом многих віків (див. E. Rohde, op. cit. 189; Berger de Xivrey, *Traditions teratologiques*; текст *Liber de monstribus* видав М. Гаупт у Берліні 1863 р.).

Та коли простий народ і малокультурні уми шукали в таких далеких подорожах і походах тільки диковин та монстрів, то для високо освічених письменників, філософів та політиків се були рами, в які вони могли вміщувати свої ідеальні конструкції кращих держав і суспільностей. Таким робом обік опису подорожі з фантастичними пригодами і диковинами розвиває ся тзв. суспільно-політична утопія, себто опис якогось далекого, фантастичного краю з ідеальним громадським і державним устроєм. Почин до компонованя таких утопій дав іще Платон, описуючи в своїх діяльностях „Тімей“ і „Критіас“ (недокінчений) ідеальний стан Аттики перед Девкаліоном і війну Греків з мешканцями острова Атлантиди, що лежала на Атлантийським океані між Європою, Африкою і Америкою і потім була знищена страшним землетрясенем. Інші філософи пішли далі за Платоновим прикладом, шукаючи „щасливих“, „справедливих“ людей по різних недосліджених закутках світа. Раз се були Скити, раз Гипербореїці, Меропи, Етіопи, поки в кінці і ті оповідання, мов розмотані нитки до клубка, не збігли ся до Індії, де в побожних брагманах, тімносфістах (нагомудрцях) знайшли собі хоч по часті реальну підставу. І тут вони сплітають ся з оповіданем фантастичних авантур. До Індії доходить і Олександр Великий; легенда не вдоволяє ся його стрічею з Пором, але веде його далі, аж на Цейлон і заставляє вдавати ся в розмову з брагманами і наймудрійшим між ними Дандамісом (Weissmann, II, 154—157).

З таких елементів повстало те безмірно популярне в цивілізованім світі оповіданє. І ось отсей твір, уже на грецькім ґрунті перероблюваний і редагований на різні лади, був коло р. 300 по Хр. перекладений на латинську мову Юлієм Валерієм. Витяг із сего перекладу вчасно розійшов ся по Європі, а ще більше популярності здобула собі зладжена в X в. архіпресвитером Леоном перерібка, звісна в науці пз. *Historia de proeliis*. Отсі латинські писання були жерелом середньовікових віршованих епопей про Олександра. В половині XII в. якийсь Альберіх із Безансона на основі витягу з Юлія Валерія написав провансальську поему, з якої заховав ся тільки малий відривок,

але яка послужила взірцем для двох поетів: німецького Попа Лямпрехта (Pffaff Lamprecht) і французького Сімона, якого ще в тім же XII в. два иньші північно-французькі поети, Лямберт і Олександр з Берне переробили на довезну поему, зложену 12-складовими віршами, що від сеї поеми й одержали назву александринів¹⁾. У XIII в. ті поеми знов перероблювачо, продовжувано епізодами взятими з иньших жерел; поеми про Олександра складано з Англії і Шкоції, в Нідерляндах і Швеції; з XIV в. походять цікаві уривки римованих Александрій чеських, черпаних із західніх жерел. Та вже найстарша з сих віршованих перерібок (а дальші ще в більшій мірі) мала спеціальний характер, що ріжнив її від грецьких і латинських повістей. „Середні віки — мовить І. Парі (ор. cit. 75) — ніколи не мали свідомости, яка глибока прірва ділить їх від старовини. Вони завсіди уявляли собі, що світ усе був такий самий, як вони бачили його; наївнісінько вони представляли собі Олександра як якого короля Франції або Англії окруженого баронами і перекладали *milites* на рицарів, не дбаючи про ріжницю між сими двома назвами“. Та була ще одна важна ріжниця. Вже Альберіх із Безансону ідейною основою своєї поеми поклав жидівсько-християнську думку про марність усеї світової величи і закінчив поему оповіданєм, узятим із Талмуда, про чудовий камінь, якого силу один побожний і мудрий Жид виясняє Олександрови. Він кладе сей камінь на одній тарілці ваги, а на другу велить класти все золото, яке можна було дістати — камінь усе те переважає. Тоді Жид кладе на ту шальку, з якої знято золото, одно перо і грудку землі — і ті незначні предмети переважають. Олександр бачить в тім чудо, але мудрий Жид виясняє, що сей камінь, то людське око, якого захланности не може наситити весь світ, поки її не втихомирить грудка глини. Се оповіданє, якого не було ані в грецьких, ані в латинських прозових повістях, мають паралельно і Німець Лямпрехт і Француз Лямберт, — значить, воно було і в їх спільнім жерелі. І се був початок жидівських впливів на сформоване пізнійших поглядів на Олександра. Дальший привід дала звісна жидівська історія погреченого Жиди Йосифа Флявія, який оповідає про те, як Олександр відвідав Єрусалим, покловив ся жидівському архієреєви і жертвував у храмі Єгови. Сього було

¹⁾ Gaston Paris, *La litterature française au Moyen Age*, Paris, 1888.

досить, щоб починаючи від XIV в. витворити образ Олександра — поклонника Єгови, що боре ся з поганцем Дарієм, здобуває невідомі краї, відкриває нечувані дива для збільшення божої хвали. Його дорадник — пророк Єремія; ангели являють ся йому і ратують його зі злих пригод; ворогів божих, племена Гога і Магога він заганяє за непрохідні гори і „заклепає“ мідиною стіною аж до кінця світа; він найбільше з усіх людей зближає ся до земного раю, як другий Соломон звідуює небесні простори і морські безодні. Загалом багато жидівських Соломоновських легенд включно до мудрих судів перенесено на Олександра. Таким являєть ся він у тій популярній версії, має в XIV віці явила ся на південно-славянському ґрунті і що назву „Сербської Александрії“.

Анальотичний розвій мала повість про Олександра й на сході. До нас дійшли уривки дуже старої коптської перерібки, значно відмінні від усіх звісних доси. Недавно опубліковано етіопську Александрію. З V або VI віку походить вірменська Александрія; троха пізніша сирийська була перерібною перської. В перській літературі в часі її розцвіту було кілька великих епопей про Олександра; досить згадати, що його пригодам присвятив Фірдовсій одну книгу свого безсмертного Шах-наме, а два інші великі поети тої доби, Нізамі і Каввіні, оспівували його в окремих великих поемах, де між иньшим описують ся також війни Олександра з Русами (див. Н. Weissmann, Alexander II, 562—568, де подано ті уступи в дословнім перекладі). Араби в VIII або IX віці переробили Псевдо-Каллістена по своєму; ся перерібка зробила ся звісною також Іспанцям і правдоподібно іспанським Жидам. Користуючись з одного боку коротеньким оповіданем Йосифа Флавія, а з другого тою арабською перерібною, оповідає французький Жид Йосиф, що фальшиво закрив свою назву назвою старшого жидівського історика Гіоріоніда (з IX-го віку), в своїй по гебрейськи писаній історії Жидів не тільки про відвідини Олександрові в Єрусалимі, але й усю фантастичну Олександрову історію за Псевдо-Каллістеном з інтересними відмінами, які потім віднаходимо в європейських прозових Александріях. Ще одну історію Олександра написав Самуель Єгуда абен Тіббон, іспанський Жид із XIII в.: се мав бути переклад грецької книги Птолемея I, сина Птолемея Ляга (Weissmann, op. cit. II, 495—503). Таким способом оповідання про Олександра розросли ся і розгалузили ся так, що являють із себе немов густий ліс, у якому

тяжко розібрати ся; чим більше займають ся вчені в остатніх часах сею темою, тим більше матеріялів відкривають, а майже кожде нове відкрите замість вияснювати справу ще більше комплікує і заплутує її.

Але коли з одного боку особа Олександра була тим маґнесом, що притягав до себе найріжнійші мітологічні, легендарні, казкові і навіть новелістичні мотиви, то з другого боку в середніх віках бачимо також противну течію: мотиви оброблені в повістях про Олександра відривають ся від них, починають жити окремим життям, роблять ся основою нових повістей, з новими героями, скомпонованими відповідно до нових літературних уподобань. У Франції таким героєм робить ся натурально Карло Великий, якому придумують похід до Палестини, повний чудесних пригод, та на якого автори французьких *Chansons des gestes* переносять різні деталі з повісти про Олександра. В Німеччині в XII в. таким героєм робить ся князь Ернст (*Herzog Ernst*), що прогнаний із Німеччини пускає ся з дружиною на море, попадає на маґнесову гору, де його корабель розбиває ся, ратує ся відси при помочи ірифа, попадає в різні краї з дивовижними людьми і по довгій блуканні з великими скарбами вертає назад до дому. Між тими дивоглядами здибаємо такі, що викроєні живцем із Александрії. В Арабії таку саму роль відграють купці Сіндбад і Абульфауаріс¹⁾. Та найцікавіша проява того, так сказати — центріфугального руху стрічаєть ся нам на грековізантійським ґрунті. Під впливом аскетичного духа, що, інтересно — також уперве розвив ся в Єгипті — тут витворює ся постать аскетамандрівця, що тікаючи від сьвіта і його спокус заходить у далекі невідомі землі і тут іде за слідами Олександрових походів, здибаючи ті самі дива, дізнає таких самих пригод, відносить такі самі побіди — розумієть ся, не мечем, але словом, навертаючи невідомих людей на правдиву віру.

Взірцем того рода концепцій була мабуть стаття якогось Паллядія (властиво адресована до Паллядія, єпископа геленопольського, що жив 367—431 р.) „Про індійські народи і про

¹⁾ Подорожі Сіндбада війшли в збірку „Тисяча ночей і одна“; подорожі Абульфауаріса в збірку „Тисяча днів і оден“; давно піднесено їх звязок з географічними писаннями Арабів, особливо Казвіні (друга половина XIII в.); але порівняне з індійськими казками, приміром із зібраними (зі старших жерел) у Сомадєви доводить Роде до погляду, що ті подорожі „напевно решти дуже давніх переказів і являють ся індійськими креаціями“ (E. Rohde, *op. cit.* 191—196).

Брагманів". Ця стаття, вставлена пізнійше в текст Псевдо-Каллістена, складаєся також із двох частей: із оповідання якогось Мойсея чи Музайоса про Індію і про пригоди одного єгипетського Грека в Індії за Іангом, і з оповідання про розмову Олександра з Брагманами та з Дандамісом на етичні теми. Це оповіданє, буцім то виняте із Арріяна, навіяне наскрізь християнським духом, показує, „як голий старець (Дандаміс) переміг Олександра“ (Weissmann, II, 171). Фігура пустинника, що силою свого слова перемагає могутнього царя, в зв'язку з індійським тлом відживає в християнській перерібці індійської повісти про Варлаама і Йоасафа. Рівночасно з сею перерібкою повстали на греко-візантійським ґрунті оповідання про св'ятого Макарія Римського і про трьох пустинників, що знайшли його недалеко земного раю, а також оповіданє про пустинника Зосиму, що ходив до Рахманів. Ще один Зосима, монах, також іде шукати праведних пустинників, наводить у однім приїорданським монастирі черців, що живуть досить незвичайним способом, а в зайорданській пустині наводить розкаїну грішницю Марію Єгипетську. Всі ті оповідання мають між собою досить близький ідейний зв'язок, на жаль, доси ще не зовсім выяснений. Поперекладані з часом на латинську і старословянську мови вони навіть в часі упадку аскетичного духа помагали піддержувати в фантазії європейських народів образи дивних появ, дивних народів і дивних звичаїв на далекім сході. Іще одно треба мати на увазі. Оповідання про походи Олександра так полюбилися Жидам, що вони не тільки надали Александрії жидівський національний кольорит, але в паралель до Александрових пригод і чудес витворили й свої власні, національні. Так повстали записані в Талмуді оповідання про „Синів Мойсєвих“ або „Червоних Мошків“ — щасливе і побожне плем'я, що від нетямних часів живе десь далеко, відділене від грішного світа рікою Саббатіон, що шість днів у тиждень кипить і кидає каміне, а тільки в суботу пливе тихо, та за те закривається густим туманом¹⁾. Ці оповідання знаходимо в IX в.

¹⁾ Ці оповідання чув я не раз із уст галицьких Жидів Талмудистів, та не вмію сказати, чи справді і в якій саме книзі Талмуда вони записані. Оповіданє про те, як Олександр ходив до раю, приводить Тендлау із трактата Тамід (Abraham M. Tendlau, *Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit* Stuttgart 1845, стор. 47 і нота на стор. 317). Про жидівські перерібки грецьких і орієнтальних оповідань про Олександра див. ще M. Steinschneider, *Manna*. Berlin 1847, стор. 109, 114.

у жидівського письменника Ельдада в зв'язку з легендою про сім (пізнійше десять) поколінь жидівських, що виселивши ся з Палестини осіли в якімсь далекім краю Куш, не хотіли потім вертати до Палестини і розросли ся в великий народ¹⁾. Нема сумніву, що Ельдад не був першим автором тих легенд і що вони повстали значно давнійше на александрійсько-жидівським ґрунті. Не даром і сам Ельдад поміщує пробуток тих щасливих і могутніх Жидів у Африці повисше Єгипту. А деякі деталі його оповідання (прим. неперехідна ріка) мають собі паралелі в старших грецьких писаннях, спеціально в творі Псевдо-Палладія, вставленім у пізнійші редакції Псевдо-Каллістена.

Чи з Ельдада, чи з інших жидівських жерел, досить, що й ті оповідання про десять поколінь жидівських, про неперехідну ріку Саббатіон і про праведних „синів Мойсеевих“ за тою рікою розширили ся в середньовіковій Європі. Зрештою про „ріку Саббат“ (*Sabbatidis potamos*) говорить уже Йосиф Флавій, *De bello Judaico* VII, 13.

II.

В половині XII в. появляє ся в західній Європі звістка, що в р. 1122 прийшов був до Константинополя патріарх найдальшої Індії, християнин, щоб одержати паллій із рук византийського імператора. Заставши в Константинополі посланців папи Калікста II він подав ся з ними до Риму і там серед численного збору духовних достойників оповів про чуда свого краю, про його християнську людність, про церков св. Томи апостола і про його тіло заховане в тій церкві; ся церков буцім то стоїть на горі облитій водою, тільки в роковини смерти сьвятого вода на 14 день висихає, в церкві правлять служби божі, з усього краю сходять ся люде, сповідають ся і приступають до причастя; сьвятий Тома чудесно встає з гробу, уділює праведним причастя, а грішних та непоправних виганяє

¹⁾ D. Müller, Die Recensionen und Versionen des Eldad ha Dani в Denkschriften der k. Akad. der Wissensch. philolog. hist. Classe, Bd. 41, цитовано в праці Істрина (В. Истринъ, Сказаніе объ Индійскомъ царствѣ) в виданю: Древности. Труды славянской комиссии Имп. Московскаго Археологическаго Общества, т. I. Москва 1895, стор. 10.

геть¹⁾. Це було немов перше ядро до утворення нової легенди на основі старих греко-візантійсько-жидівських оповідань про чуда сходу.

І справді в р. 1145 німецький єпископ Отто з Фрайзінгену, пробуваючи в ту пору на дворі папи Євгенія в Вітербо, чув від послів із завойованої рік перед тим Сараценами Едеси про могутнього короля-пресвитера Івана, що живе на далекому сході, держить ся християнської віри, походить від тих трьох царів, що приходили кланяти ся Христу в яслах, рівночасно царь і сьвященник і кілька літ перед тим сильно побив Магометан десь у Персії. Тоді буцім то він забажав був дійти до Єрусалима, але дійшовши до Тигра був спинений великою водою, простояв довгий час у Арменії і вернув назад до свого краю²⁾. Ця звістка про могутнього християнського володаря на далекому сході швидко облетіла західню Європу, де тоді хрестові походи против Магометан були найважливішою політичною справою. В Римі її оповідав єпископ з Табулі, один із делегатів сирийських християн; сумнівати ся в правді сего оповідання ніхто не подумав, тим більше, що давнішими оповіданнями і легендами всі були приготовані найти на сході найдивніші і найнеправдоподібніші річі. Не диво, що знайшли ся й такі люди, які готові були скріпляти сю віру і — визискати її. На дворі папи Олександра III знайшов ся якийсь Філіпп лікар, що зумів здобути собою довіру папи (*medicus et familiaris noster*, називає його папа); він наговорив папі, що сам був у краю Попа Івана і там дізнав ся від якихсь достойників, що сей володарь прийнявши християнство бажає мати когось, хто-б його навчив правдивій вірі, бо не рад би потрапити в єресь. Далі бажає буцім то Піп Іван мати в Римі і в Єрусалимі свої церкви, де би молоді духовні з його краю набирали ся науки і могли потім ширити її у себе дома. Приймаючи ті оповідання за чисту монету папа написав д. 27 вересня 1177 р. лист до того попа Івана, де похваляє його наміри, заявляє, що посилає йому Філіппа, який повчить його в основних правдах християнської віри і готов сповнити й дальші його бажання, коли Піп Іван „не буде надто

¹⁾ Fr. Zarncke, *De patriarcha Johanne quasi praecursore presbyteri Johannis*. Lipsiae 1875. Розправа написана по німецьки і вийшла в пізнійшій праці Царнке про Попа Івана.

²⁾ Fr. Zarncke, *Quis fuit, qui primus presbyter Johannes vocatus est*. Lipsiae 1875, стор. 1—5.

пишати ся своєю могутністю (*quanto minus de potentia et divitiis inflatus videris*) і пришло папі посланців із запечатаними листами. Сей лист, без сумніву автентичний, свідчить найліпше про те, як живо займала в ту пору уми всіх постать дивного Попа-імператора. Чи він був висланий і хто був той лікарь Філіпп — не маємо певних звісток; дуже правдоподібно, що сей Філіпп узивши лист і фонди на далеку дорогу — щез і не показав ся більше¹⁾.

Але раз розколисана фантазія не дрімала, і ось при кінці XII в. появляється справдішній лист Попа Івана, написаний буцім то до Емануеля царя грецького (очевидно Емануеля Комнена, що панував від 1143 до 1180), а уділений сим царем імператорови Фрідріхови. Сей лист починаючи від кінця XII в. зробив ся дуже популярним у західній Європі (Царнке вчислює 65 копій з XII, XIII і XIV в. додаючи, що їх число можна би при близьім пошукуваню ще подвоїти), був переписуваний, перероблюваний на вірші, належав до найстарших пам'яток письменства розширених друком і був з давна перекладаний на різні європейські народні мови²⁾. Правда, первісного тексту сього листу не знаємо. Рукописна традиція його вже від кінця XII в. хитка; в двох дальших століттях Царнке розрізняє що найменше три редакції, що відрізняють ся не тільки переставленем поодиноких епізодів, але надто чим раз більшим числом інтерполяцій. Тільки одну копію із XII в. вважає Царнке найблизшою до оригіналу і кінчить свою розвідку здогадом, що жерелом сего листу була латинська перерібка Псевдо-Каллістена, так звана *Historia de proeliis*³⁾. З Александрії в різних її редакціях черпали й пізнійші інтерполятори; бувало й так, що зміст листу Івана Пресвитера втягали назад до тексту Александрії як річі однородні, що доповняли одна одну.

Та привидляючи ся ближше найстаршому текстови листу Пресвитера Івана і порівнюючи його з індійськими епізодами Псевдо-Каллістена і його латинських перерібок можна завважити, що хоча в однім і другім тексті описано багато дивовиж і чудесних предметів, то про те в кождім тексті вони иньші. —

¹⁾ Fr. Zarncke, De epistola Alexandri papae III. ad presbyterum Johannem. Lipsiae 1875.

²⁾ Fr. Zarncke, De epistola quae sub nomine presbyteri Johannis fertur. Lipsiae 1874.

³⁾ Fr. Zarncke. op. cit. 58.

„В казкових частях листу — пише проф. Істрін — нема ніякої схожості з Псевдо-Каллістеном. Олександр не бачив ані одного чуда, які знаходять ся в царстві Пресвитера; се немов дві зовсім ріжні Індії, коли не числити Рахманів і Амазонок, які зрештою й не можуть іти в рахунок, бо були загально звісні й без Псевдо-Каллістена¹⁾“. А коли так, то питанє про жерела листу Пресвитера Івана набирає подвійного інтересу. Поперед усього являєть ся питанє: на яким ґрунті був скомпонований сей лист? Із того, що ми висше подали за Царнке, виходило би, що він повстав у Італії в кругах близьких до папського престоло. Там були найбільше зацікавлені організацією і успіхом хрестових походів, отже й існуванем евентуальної християнської держави на далеких сході. Пін Іван, рівночасно сьвященник і „цар царів“, був alter ego папи римського, а детальне змальованє того, як 72 царів служить Попови Іванови, могло виявляти ріа desideria римської столиці. Ми бачили, як довкола Риму і папського престоло обертають ся всі попередні фази легенди: до Риму приходить патріарх індійський Іван; до папського двора доходить вість про побіду і похід Попа Івана; з Риму виходить до него лист від папи. Але супротив припущеня італіянського (латинського) походження листу промовляють дві обставини: лист адресований, і то майже у всіх найстарших рукописах, до византийського царя Емануїла, отже вже тим показує на византийське походженє; а по друге: в латинським тексті листу єсть деякі грецизми, які трудно пояснити при малім знаню грецької мови в Італії в XII в.

І ще одна обставина комплікує питанє про жерела листу Івана Пресвитера. В ньому знаходимо деталі взяті з жидівської традиції, спеціяльно оповіданє про десять поколінь жидівських і про праведних Жидів, що живуть за камяною рікою і пісковим морем (Zagriske, op. cit. 38, 39). Чи взяв автор листу ті деталі спеціяльно з Ельдада га-Дана, як догадуєть ся дехто з учених, чи може користував ся тільки яким спільним із Ельдадом жерелом, то в усякім разі маємо тут факт користування жидівською традицією — факт не такий знов трудний до виясненя в тих часах, коли жидівські вчені мали славу і повагу не тільки в Іспанії, але і в самім Римі (пор. те, що говорить Штайншнайдер про Іммануеля бен Соломона Ціфроні (з XIII—XIV в.), про Ібн Езру бен Мейра, що вмер у Римі 1168 і инш.,

¹⁾ В. Истринъ, Сказаніе о Индійскомъ царствѣ, op. cit. ст. 7.

див. Матта, 110, 111 і д.). Значить, не конче тут домагати ся й письменного жерела, котре в усякім разі мусіло-б бути не гебрейське ані арабське, а грецьке або латинське.

Всі ті обставини, як бачимо, не дають твердої підстави для виводу, де властиво був зложений лист Пресвитера Івана, а ще одна обставина, власне та, що при величезнім багатстві копій латинського тексту і його західно-європейських перерібок ми доси не маємо ані одної копії грецького тексту, перехиляє, здаєть ся, вагу на бік того припущення, що грецького оригіналу й зовсім не було і що лист був зложений первісно по латині¹). Західно-європейські вчені, що займали ся сею легендою, справді стоять на тому, що вона була витворена в Італії. Тільки в останніх роках російські вчені Веселовський і Істрін пробували захитати сей погляд доказуючи, що найстарший зв'язний тепер латинський текст був не безпосереднім, але вже переробленим і розширеним зразком грецького оригіналу, а про первісну форму того оригіналу можемо догадувати ся з великоруської билини про Дюка Степановича. До сеї теорії і до доказів сих учених ми ще вернемо ся, а тепер подамо в коротенькім нарисі дальший хід розвою легенди про Попа Івана на заході Європи.

Коли вже в XII в., так сказати, від першої своєї появи лист Попа Івана дуже зацікавив європейські письменні круги, розійшов ся широко по різних краях і вже в XIII в. разом з иньшими популярними легендами був предметом поетичних перерібок (приж. у Німеччині він входить у склад поеми про „Молодого Тітуреля“, пор. Zarnske, op. cit. 26), — то в XIII в. його значіне ще збільшило ся. Як звісно, коло 1240 р. до Європи впали орди Монголів, завоювавши перед тим мало не всю Азію. Монгольський напад розбив Русь, Польшу, Угорщину і викликав великий переполох у всій Європі. Папа Григорій IX висловлював у однім листі побоювання, „ne per huiusmodi Tartaros pereat (quod absit) nomen christianum nostris temporibus“, а німецький цісар Фридрих II у листі до англійського короля Генріха III догадував ся, що се або потомки

¹) Варто зазначити, що в одній копії з XII в. говорить ся, що сей лист писаний по арабськи був перекладений з разу на грецьку, а потім на латинську мову, а в другій копії з тогож віку сказано: quam (epistolam) Emanuel translatam de arabico in latinum misit Alexandro papaе. Отже вже тоді дехто не вірив в існуванє грецького тексту.

тих десятих жидівських поколінь, що не хотіли слухати Мойсеевого закона, або ті Гоїи і Магоїи, яких (по Александрії) заклепав Олександр у горах; а в такім разі, коли вони тепер вирвалися зі своїх заклепів, то їх наплив віщує близький кінець світа і прихід Антихриста¹⁾“. Як бачимо, вже тут видно тісний зв'язок тих вістей з Александрією і з листом Попа Івана (згадка про десять поколінь жидівських). І знов фантазія європейських народів звернула ся на таємничого Попа Івана: він один своєю непоборимою силою здужав би перемогти Монголів і дати опору християнству. Папа Інокентій IV посилав цілий ряд своїх післанців — монахів Домініканів і Францісканів — на далекий схід, щоб не тільки навязали зносини з монгольськими ханами, вивідали їх силу і пробували склонити їх до лагіднішого поступування, але надто щоб зібрали звістки про Попа Івана і його державу і по можності навязали з ним зносини.

Реляції тих місіонарів, головню Івана де Плано Карпіно, що служили основою для середньовікової географії Азії і дають новочасним історикам цінні деталі, між иньшим і при висліджуванню історичних основ легенди про Попа Івана, тодішній публіці давали щось зовсім иньше. Поперед усього вони давали їй певність, що Піп Іван і його християнська держава — не міт, а дійсна правда. І хоча в місіонарських реляціях говорило ся, що один Піп Іван поляг у битві з Монголами під проводом Джінгісхана, то про те даліше існування християнської держави в далекій Індії не було підірване: там панували буцім то потомки Попа Івана, такіж самі царі і духовні, такіж Попи Івани; ся назва мала там бути діличною, а зрештою її ріжно толкували, найчастійше не як *nomen proprium*, а як *nomen appellativum*, що в місцевій мові мало значити „царь вірних“ або щось подібне (Oppert, op. cit. 9—10).

Поява Монголів ще й з иньшого боку приведена була в зв'язок з мітичною фігурою Попа Івана. Ще перед їх нападом на Русь, в 1220 або 1221 році, серед хрестоносців, що здобули були в Єгипті місто Даміетту і добували остатніх сил, щоб удержати ся на тім становищі, розійшла ся вість, що з далекого сходу тягне на поміч хрестоносцям против Магометан могутній християнський цар Давид, син чи внук Попа Івана. В цьвітні 1221 р. писав Яков з Вітрі, єпископ акконський, із табору

¹⁾ Dr. Gustav Oppert, *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte*. Berlin 1870, стр. 2—3.

хрестоносців під Даміеттою до папи Гонорія, що шанси хрестоносців стоять дуже добре, бо Давид, цар індійський, напав на землі халіфові. Той Давид, се той сам „quem vulgus Presbyterum Joannem vocat“, се муж дуже могутній і войовничий, „malleus paganorum et perfidi Mahometi pestiferae traditionis et execrabilis legis exterminator“. Яков з Вітрі подає про його рід і військові сили детальну реляцію, яку він буцім то сам переклав із арабської мови на латинську. Царнке не бачить причини сумнівати ся в правдивості сеї вказівки і стоїть на тім, що в тій реляції про царя Давида маємо справжню газетну кореспонденцію з XIII в., а сам цар Давид, про якого в ній мова, се не хто иньший, як Джінгісхан, справжній, історичний „malleus Asiae“, хоч і зовсім не в тім значіню, як уявляв собі Яков з Вітрі. Ця кореспонденція дійшла була рівночасно до рук різних християн на сході; про Давида згадують і Темпларії в листах до папи; її мав під руками історик християнської авантури в Дамієтті Олівер, пишучи в р. 1221 свою „Historia Damiatina“. Та спеціально Яков з Вітрі силкувався визискати сю орієнтальну реляцію, щоб підняти духа хрестоносців. „Єпископ акконський — писав про него Пелятій, легат римський, до папи — на прилюдних проповідях голосить, що Давид цар обох Індій спішить на поміч християнам і веде з собою дуже дикі народи, що зьвірячим робом пожиратимуть віроломних Сараценів“. Розумієть ся, сей спосіб піддержання духа не міг доконати чуда, і панованє християн у Дамієтті швидко скінчило ся, бо вже в вересню 1221 р. Дамієтта була для християн страчена. І вже 1222 р. літописець Альберік писав, що „цар Давид з військом, яке Угри і Кумани називають Татарами... почувши про упадок Дамієтті, через морські острови як міг найшвидше вернув ся до своєї вітчизни, і всякі слухи, які про него були розійшли ся, в короткім часі загинули“¹⁾. На горе, вони віджили аж надто швидко з новою силою і в иньшій формі — наслідком згаданого вже нападу Монголів на північний схід Європи.

Ще одну інтересну перемену перебула легенда про Попа Івана в західній Європі. Коли упали всі зусилля хрестоносців, а в половині XV в. впав Костантинополь і Європа побачила себе знов zagrożеною зростом турецької сили, віджила споминка й про Попа Івана. Що стало ся з ним і з вели-

¹⁾ Диви про се Fr. Zarncke, Der rege David filio Israel filii Johannis Presbyteri. Lipsiae 1875, стор. 1—3 і 22—23.

кою християнською державою на сході? — запитували себе різні люди. Щоб рід християнських царів-священників вигинув, щоб їх величезна держава, повна чудес і скарбів, щезла з лиця землі — сьому якось не вірилось. Радше можливе те, що він із своїм народом покинув Христову віру. І ось явила ся думка, що турецький султан, се власне колишній Піп Іван, ренеґат, із оборонця — ворог християнської віри. Виразом сього зміненого погляду була ніби то кореспонденція між султаном і папою Пієм XI із р. 1460. Султан називає себе тут „*Joannes Soldanus, nuper Christianus, adfinis deorum Babyloniorum, imperator Constantinus, Alexandrinus, Macedonius, dominus dominantium Africae, rex regum Arabiae... fluviorum paradisi validissimus possessor, christianorum inimicus et desolator, custos speluncae crucifixi*“. Ця кореспонденція ще в XV в. була багато разів друкована разом з давнішим листом Попа Івана і з описом подорожі Івана де Гесе (*Itinerarius Johannis de Hese presbyter in Iherusalem*)¹⁾.

Але в тім самім XV віці легенда про Попа Івана дізнала ще одної, найменше сподіваної переміни. Се була, як звісно, пора великих географічних відкрить. Без сумніву під впливом листу Попа Івана португальські королі завзяли ся віднайти його край, якого чудеса і багатства розогнювали фантазію. Правда, лист говорив, що Піп Іван володів у Індії, але рівночасно називав його володарем „обох Індій“, себто тої, що на сході сонця, і тої що на заході і звичайно звала ся Етіопією. Сі дві країни раз у раз мішано в давніх описах; пригадую, що вже в оповіданню про Варлаама і Йоасафа панує те саме баламутство. Отже Португальці задумали через Єгипет, беручись на південь, дійти до краю Попа Івана. Їх агенти і місіонарі справді подали ся в дорогу і -- дійшли до Абіссинії, де й відкрили християнську державу і християнського володаря, до якого й приложено, починаючи від XV в., зовсім *per nefas* назву Попа Івана. Се була остатня метаморфоза сеї незвичайної легенди.

¹⁾ Друковані екземпляри Ітінерарія, кореспонденції султана з Пієм і листу Івана Попа бачив Царнке (*Fr. Zarncke, De epistola, quae sub nomine presbyteri Johannis fertur*, стор. 16), але на кореспонденцію не звернув уваги, тільки називає її „*der fingierte Briefwechsel*“. Копія тої кореспонденції а також листу Попа Івана, але без Ітінерарія Івана де Гесе знаходиться в бібліотеці Оссолінських у Львові в рукописі ч. 284, про який ще далі буде мова.

III.

Все сказане доси набере відповідного значіння, коли пригадаємо, що легенда про Попа Івана і про чудеса його індійського царства відіграла деяку роль в історії нашого духового розвою і нашого письменства. Не забуваймо, що в рукописі, який містив у собі одну копію „Слова о полку Игоревѣ“, була також копія оповідання п. з. „Сказаніє о Индии богатой“. Се „сказаніє“ збереглося у кількох иньших копіях, а виривки з нього війшли також у деякі редакції „Александрії“ і разом з нею в руські хронографи. А-другий важний факт — основа сього „сказанія“ в поетичній перерібці заховала ся доси в устах великоруського народа яко билина про Дюка Степановича, богатого гостя, що приїжджає з Індії (по иньшим варіантам із Галича-Волинця) до Київа, насміхає ся з простоги і бідности Володимирового двора, оповідає про богатства і пишноту свого краю і свого двора і кінець кінців вертає назад до свого краю. Зводячи до купи різні варіанти тої билини проф. Веселовский висловлює думку, що о скільки назва Дюк-*Докнас* вказує на византийське жерело, о стільки знов згадка про Галич і Волинець свідчить мабуть про те, що поетична перерібка сеї повісти з византийського жерела була доконана у-перве в Галичі, що в давна мав торгові зносини з Византією, відси дійшла до Київа, а відси разом з иньшими поетичними традиціями князівської доби помандрувала на північ¹⁾. От тим то не від річи буде передати тут хоч коротко досліди російських учених, головно Веселовского і Істріна, над тими формами, які прийняла протягом віків легенда про Попа Івана і його індійське царство на Руси. До сего переповіду навяжуть ся самі собою ті нові причинки, які дають для історії сеї легенди наші карпаторуські рукописні тексти.

Як звісно, рукопис, що містив „Слово о полку Игоревѣ“ і „Сказаніє о Индии богатой“, походив із XV в. Російський історик Карамзин, що мав у руках той рукопис, подав деякі виривки із „Сказанія“ в приписках до своєї Історії. Говорило ся там — читаємо у Карамзина (Ист. госуд. Росс. т. III, нота 272), — що в Індії панує Піп Іван, який має власть

¹⁾ А. Н. Веселовский, Южно-русскія былины IV—XI. С. Петербургъ 1884. стор. 172 (Сборникъ отд. р. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, т. XXXVI, N. 3).

над 72 царями, що в його державі родять ся „потами“, себто пів чоловіка і пів пса, „урши“, себто медведі, фенікси, риби з золотою кровю, звірі з п'ятьма ногами і сатири, що люди там не говорять неправди, бо хто би збрехав, той зараз поблідне як труп; що вулиці там вимощені дорогим камінем і т. д. Ті тексти „Сказанія“, які дійшли до нас, усі пізніші, переважно з XVII в. і виявляють усі характерну різницю супроти західно-європейських. Коли в західно-європейських текстах листу Попа Івана річ представляє ся так, що його приносять до царя Мануїла посли Попа Івана, без ніякої причини з боку царя Мануїла, то в руських текстах причина до кореспонденції виходить від византийського царя. „Царь Мануилъ Греческій послалъ своего посла ко царю Ивану Индѣйскому и посла къ нему дары многи и повелѣ въпросити о величествѣ силы его и о царствѣ его и о всѣхъ чудесѣхъ его Индѣйскія земли. И дошедъ посолъ земли Индѣйскія, и далъ дары царю Ивану и повелѣнная ему нача глаголати“. Те, що йде далі, то промова Попа Івана до посла, а не лист до царя Мануїла. З разу Піп Іван доказує неможливість докладного опису його царства: продай усе своє царство, накупи паперу й чорнила й прийди сюди зо всіми книжниками своїми, то таки „не можеш на писати моего царства до исхода души твоей, и ни твоего царства не станеть, и тебе съ харатією, на чемъ мое царство писати, занеже нелзѣ тебѣ моего царства земли писати и всѣхъ чудесъ“. Далі говорить про себе: Азъ бо есмь до обѣда попъ, а послѣ обѣда царь“, панує над 3000 королів, вичислює чудеса індійської землі і додає: „нѣтъ въ моемъ царствѣ ни татя ни разбойника, ни завидливаго человекъ, занеже всѣмъ земля моя изобилна“; далі описує свої палати, обіди, де обідають разом з ним 100 царів, 10 патріархів, 12 митрополітів, 40 єпископів, 100 дияконів, 50 крилошан, 300 королів і 3 князі; згадує про райську ріку Геден (себто Геон), що тече в його царстві і додає, що коли він виходить, то „предо мною несуть единъ крестъ древяный, на немже написано распятіе Господне“¹⁾.

¹⁾ Н. Тихонравовъ, Лѣтописи русской литературы, Москва 1859. т. II, ч. 2 стор. 100—103. Тексти „Сказанія“ надруковано надто: два в збірці Костомарова „Памятники старинной русской литературы“ т. I, але оба без початку; один у книжці А. Н. Веселовского „Южнорусскія быльи“ в додатку до розвідки про билину про Дюка Степановича, і один повний, а один уривковий (із Александрії) в додатку до праці Істріна „Сказаніе объ индѣйскомъ царствѣ“, стор. 69—73.

Відносини староруського „Сказанія“ до латинських текстів і питанє про його жерела і редакції ще не зовсім вияснені. Розібравши всі доховані до нашого часу копії „Сказанія“ — а вони так само як і латинські відзначають ся непостійністю тексту — проф. Істрін доходить ось до яких висновків:

1. Звісні тепер славяно-руські тексти „Сказанія“ походять усі з церковно-славянського оригінала, який протягом століть був багато разів перероблюваний, доповнюваний або вкорочуваний уже на славянським ґрунті.

2. Сей первісний церковно-славянський оригінал був перекладений не з грецького, а з латинського тексту і то не з найдавнішої звісної нам, а з одної з пізнійших редакцій десь при кінці XIII або в XIV віці.

3. З того, що виривки „Сказанія“ були вставлені в т. зв. сербську „Александрію“ ще перед її приходом на Русь, проф. Істрін висновує, що славянський текст „Сказанія“ повстав там-же і в тім самім часі, що й сербська „Александрія“, себто на півдні Славянщини, в Сербії, Боснії або Дальмації, в нору, коли під королями з роду Немані сербський народ проявляв багато енергії в політичному й духовому житю.

4. Принесена на Русь та перша редакція „Сказанія“ була тут розширена на основі звісної тут у-перед літератури (Палей), дещо було пропущено, дещо перемінено, і так повстала перша славяно-руська редакція „Сказанія“, правдоподібно — та сама, яка була в руках у Карамзина в рукописі, що містив у собі також „Слово о полку Игоревѣ“, і крім невеличких виривків затратилась для нас, коли рукопис згорів 1812 р.

5. Сей найдавніший славяно-руський текст пізнійші переписувачі не перестали перероблювати й далі, і так явилась друга редакція „Сказанія“, до якої належать усі звісні тепер копії сего твору, хоч і між ними проф. Істрін зазначає дві відмінні групи або ряди (В. Истринъ, ор. cit. 59—66).

Далеко далі в минувшину веде нас розбір билини про Дюка Степановича в звязку з листом Попа Івана. З тої форми листу, яка дійшла до нас у найстарших латинських копіях із XII в., в билині репродуковано тільки деякі епізоди, а власне опис багатой палати і скарбів Дюкових, багатой прислуги і т. д.

Старша література подана в праці Пипіна: А. Н. Пыпинъ, „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“, стор. 89—92.

Чудес і дивовиж, якими наповнені латинські редакції листу, тут нема зовсім. Проф. А. Н. Веселовский доходить до висновків, що билина — се відгомін старшої, первісної, грецької форми листу Попа Івана. Сей первісний лист, у яким деталі могли бути ідеалізованим малюнком живої дійсности — візантійського двора — мав правдоподібно чисто релігійно-християнський характер: малював ідеальний стан держави, де не було суперечки між світською і духовною властю, бо найвисший володарь сполучав обі власті в своїй особі, і де рівночасно не було теократії, бо духовні достойники служили цареві на рівні з світськими. В такий формі лист дістав ся на Русь і був перероблений на поему, яка з часом була розширена новими епізодами в виробленім уже богатирсько-войовничім стилі і в повні затратила свій релігійно-полемічний характер, заховавши тільки описи (А. Н. Веселовский, *op. cit.* 190—196 *passim*). Сам грецький оригінал у Візантії не здобув собі популярности і затратив ся, але діставши ся на захід, розширений описами різних дивовиж і натрафивши на горячу хвилю хрестових походів, зробив ся одною з найпопулярніших легенд і переходив протягом століть різні переміни, про які ми говорили в попереднім розділі.

Пізнійші руські космографії, перероблювані з польських жерел, а головню з Бельського, взяли відти також пізнійшу версію легенди про Попа Івана царя абісинського. В Румунцівській Космографії XVII в. (рукоп. ч. 380, к. 90) читаємо: „Кралецтво Попа Яна — земля великая, пространна, на мысу великаго мора, вѣра же вѣ ней евангилицкая и еретическая; толико жь горды имѣють нравы: аще приѣзжіе гости... не учнетъ вѣры вѣровать, а они у нихъ на главахъ положить бумажны шлыкы, зажигають, и оттого згорають; изобилно же плодомъ всякимъ богата“. (Пипін, *op. cit.* 91). Що не тільки індійських і абісинських володарів на Русі звали царем Іваном, на се маємо доказ у т. зв. „Повѣсти о Вавилонскомъ царствѣ“ тої редакції, яку опублікував Тіхонравов (Лѣтописи, М. 1859, т. I, ч. 2, стор. 161—165) п. з. „Повѣсть, какъ приходилъ греческій царь Василій подъ Вавилонъ градъ“. Ся редакція зложила ся по думці Тіхонравова не швидше як у XVII в. і починаєть ся так: „Въ Вавилонѣ градѣ былъ первый царь Іоаннъ, именемъ Невротъ“ — означене зовсім аналогічне до того, як у згаданім висше рукоп. бібл. Оссол. єгипетський султан, апостат і ворог християн, називає себе Іваном з тої

рації, що він — володарь Вавилона. Карамзинови був звісний з архіву німецького хрестового ордену в Королівці лист одного великого маістра з р. 1407 до царя Абхазців на Кавказі, де маістер титулує його „Regi Abassiae seu presbytero Johanni“ (П и п і н, ор. cit. 90).

Цікаво ще, що у південних Славян, де по думці проф. Істріна уперве зладжений був переклад „Сказанія“ з латинської мови на церковно-славянську, не знайдено доси тексту того „Сказанія“. Се було би тим важнійше, що тут можна-б надіяти ся знайти текст більше зближений до латинського оригіналу, ніж усі руські, що вже були більше або менше значними перерібками. Проф. Сперанский знайшов у однім рукописі Білгородської Народньої бібліотеки (ч. 311) один текст, який можна вважати перерібкою „Сказанія“. Сей текст, то кореспонденція Попа Івана з византийським царем Мануїлом, а властиво „Слово Іоанна Попа къ царю кир Маноилови“ і „Ответь царѣ Кирманоила къ Попу Іоанѣ“. Сей текст по копії зроблений проф. Сперанским надрукував д. Істрін (ор. cit. 74—75), але уваги, які він висловив про него, не зовсім трапляють мені до переконання. Поперед усього не сказано ніде, з якого часу походить рукопис, де знайдено сей текст. Д. Істрін уважає його „пізною появою“, бо „тої ідеї, яку знаходимо ще в латинських редакціях, ідеї сполученя зверхньої могутности і покори перед Богом нема в сербським тексті. В ньому бачимо тільки суперечку між царем Мануїлом і Попом Іваном. Піп Іван хвалить ся ріжними чудами Індійської землі і своєю могутністю, а царь Мануїл, до коряючи його, що духовній особі не слід хвалити ся, зі свого боку виставляє значіне грецького краю. Та вся похвала царя Мануїла сходить на перелічене сьвятощів грецької землі. Так і бачимо у всьому православного релігійного чоловіка, якому дорога Греція для того, бо має в собі багато дорогих для него сьвятощів і тому, що він приняв із неї і свою віру“ (В. Истринъ, ор. cit. 67).

Ті слова дають не зовсім вірне понятє про сербський текст. Поперед усього початок сего тексту: „*и ежѣе изволеніе тако и азъ грѣшни плоть есми землѣ*“ і т. д. вказує на те, що се уривок, якому бракує початку. Власне в початку Піп Іван говорить смирним тоном, а тільки при кінці, вичисливши богатства свого краю, кінчить гордим визивом до Мануїла: „*пріиди и поклони ми ся*“ — але те саме бачимо і в латинських текстах від найдавнішого. Недокладно подав проф. Істрін

і зміст відповіді Мануїла. По мойому слід би було звернути увагу, що упоминене Мануїла до Попа Івана, щоб не гордився своїми багатствами, знаходить собі паралель у листі папи Олександра до Попа Івана з р. 1177, про який ми згадували вище, і де папа упоминає Попа Івана: „quanto sublimior et major habetis et minus de potentia et divitiis inflatus videris, tanto libentius... curabimus suas petitiones admittere“ (Zarnke, De epistola Alexandri papae III ad presbyterum Johannem, стор. 20). Далі Мануїл зовсім не вдовольняється самим вичисленням съвятощів грецької землі, але малює також її політичну силу і то способом, який по моїй думці абсолютно виключає припущення, щоб сей „Ответ“ міг бути зложений Сербом пізніх віків, прим. XVI—XVII в. Ось що читаємо в відповіді Мануїла: „Ты имаша двѣ Индіе, азъ имаю єдину, а мене служит 12 царствіа различными языки: Фрьци [Франки] ми сѹт за стаклени чаше, а в граде носѹт ме, а Татарѹ за стрѣли, Команѹ за копїе, а Саси за злато, Чеховѹ за олово, а Руси за блюда, Болгарѹ за волове, а Влахи за овци, Сърблѹ да ми хорти водят, а Турци за кони, Старцини за веро(?), а Грьци за поставь платнѣнь, Бесармене за оловирь, а Жидовѹ за завяза, Арбанаси за град, Армяни за в(о)пля(?), Сїріанѹ ловѣць, Ивери мене сѹт въ дворѣ болярѹ“. Згадка про Турків веліла-б догадувати ся, що сей уступ не повстав перед XV віком — часом появи Турків у межах византийського царства. Але дуже легко може бути, що Турки вставлені тут пізнійше, і що в тім уступі маємо відгомін якоїсь византийської статі або пісні з часу найбільшої сили византийської імперії. Роль псарів, до якої зведено тут Сербів, майже виключає думку, щоб сей уступ мав собі автором Серба. Взагалі „Ответъ“ має характер компілятивний. Конець, як вірно завважив д. Істрін, узятий із звісного „Откровения“ Методія Патарського. Наведений висше уступ рішучо вказує на грецьке жерело, хоч дуже легко можливе й те, що се жерело не мало нічого спільного з посланням Попа Івана ані з відповідю йому царя Мануїла.

IV.

У західніх Славян, головню у Чехів і Поляків, зносини з заходом здавна були такі живі, що а priori можна припускати знайомість їх і з легендою про Попа Івана. Ми знаємо, що

в Чехії з дуже давніх часів Александрія належала до улюбленої лектури і вже в XIV віці була кілька разів перероблювана на поеми, з яких заховалися до наших часів тільки невеличкі уривки. Була також віршована перерібка поеми про князя Ернеста і його подорож на схід у краї фантастичних дивовиж. Чи був перекладений або перероблений лист Попа Івана, сього поки що не знаємо, та я не сумніваюся, що сліди знайомости давніх Чехів із сею легендою певно найдуться навіть при тім фрагментарнім стані, в якому дійшла до нас старочеська, передгуситська література.

В Польщі без сумніву з давня звісні були латинські тексти листу Попа Івана і оснований на ній опис Індії. Не вдаючи ся й тут у детальні пошукування, я вкажу лише на рукопис 284 у львівській бібліотеці Оссолінських, якого перша частина присвячена описови Індії. Сей рукопис має титул: „*Curiosa quedam de Joanne Presbytero rege Abissinorum et de corpore S. Thomae apostoli et alia mirabilia... de insulis orientalis Indiae, insulis maris, animalibus, aurogemma, lapidibus praetiosis et aliis permultis rebus ex variis manuscriptis conscripta sunt et concinnata ac diligenter quaerita per me Cassimirum Ubyszum canonicum Kielcensem, curatum Bolechowiensem, a. D. 1713 sunt haec mais notata ex P. Resio soc. Jesu, qui fuit in Jndis missionarius et vidit haec et nonnulla alia*“.

Сей титул між иньшим цікавий тим, що свідчить про розширене сеї легенди і на нашій Карпаторуській території, хоч звісно, тільки серед письменних людей. Зрештою рукопис дає і більше і менше того, що обіцяє титул. Маємо тут: 1) Кореспонденцію між султаном єгипетським і папою Пієм XI з р. 1460; султан датує свій лист „*in Acharon (Kaipo?) civitate nostra oppulentissima super Nilum Aegipti sita*“. Про значіння сего листа в розвою нашої легенди я сказав дещо вище. 2) „*Epistola Joannis Presbyteri Indorum imperatoris et patriarchae ad Emanuelem Romae gubernatorem*“, себто лист Попа Івана одної з пізнійших інтерпольованих редакцій. 3) „*De adventu Indorum patriarchae ad urbem Romanam*“ і „*Relatio Indorum patriarchae de basilica et sacratissimo corpore S. Thomae apostoli*“ — оповідання, що по думці Царнке було першим завязком пізнішого листу Попа Івана. 4) Далі йде стаття „*De pontificatu Joannis Presbyteri maximi, vita et moribus*“; 7) „*De gemmis et lapidibus praetiosis et aromatibus diversis*“ — обі

ті статі належать до інтерпольованої редакції листу Попа Івана; в кінці 8) „De statu et dispositione Indiae alius tractatus — невеличка і пуста стаття, без сліду якихсь місіонарських спостережень: тут скопійовано чудеса і дивовижі з різних редакцій листу Попа Івана. Варто зазначити, що хоча в титулі кс. Убиш говорить про Попа Івана як про короля Абісинії, то в самих текстах списаних у тім рукописі про Абісинію нема мови. Це була концесія для загального в XVII—XVIII в. вірування в ідентичність Попа Івана з королем Абісинії. Це віруване в Польщі мало свою історію. Ми бачимо його вже в половині XVI в. у Бельського, автора звісної „Kroniki, to jest historyi świata“, виданої у-перше 1564-р. А що ця кроніка Бельського не тільки в польським тексті була сильно розповсюджена, між иньшим і у нас на Русі, але надто була в XVII в. перекладена на русько-церковну мову і київськими ученими занесена також у Московщину і мала там зі свого боку деякий вплив на уформоване пізнійших редакцій „Сказанія о Индѣйскомъ царствѣ“ (проф. Істрін, на жаль, не прослідив того впливу так докладно, як би слід було), то варто нам тут заняти ся нею ближше і вяснити, якими формами легенди про Попа Івана користувався сей польський хронікар.

В десятій книзі його хроніки, що має титул „O powym świecie“, себто про краї недавно повідкривані, знаходимо розділ „O królu wielkim w Afryce, którego zowiemy Pop Jan“. З уваги на важність сего оповідання для нашого дальшого досліді наводимо з него важніші уступи дословно, хоча з властивою легендою про Попа Івана воно, як побачимо, має дуже мало спільного. „Preto Gijan — пише Бельський, — którego oni zowią Belut, my go zowiemy Pop Jan nie dla tego, aby był kapłanem jakimś, ale iż się na słowie omylamy“. Далі вясняє, що є дві Індії, визначає границі Абісинії: Єгипет і королівство Мелінда, і оповідає, як в р. 1534 король абісинський прислав кількох своїх людей до Португалії, щоб навчили ся мови і теології. Навчивши ся вони „opowiadali, że według nauki Filipa wiarę chrześcijańską trzymają. Napierwej kapłani żony mają, jako u Greków; nie święcą na kapłaństwo aż we 40 lat, a który by miał z niewłasną żoną dzieci, wezmą mu kapłaństwo. Mniszy żon nie mają, robią sobie na żywność jako ini ludzie“. Мають патріарха, що зветь ся Абунна, хрестять ся всі що року „na dzień trzech Królów na pamiątkę Chrystusa“. Мають обрізане для хлопців і дівчат. „Ostatniego pomazania nie przyj-

муja, o czyściu nie trzymaja, świętych nie święcą okrom kilku apostołów. Spowiedź maja y pokutę przyjmują: gdy się trafi któremu zgrzeszyć, padnie u nóg kapłańskich, aby go rozgrzeszył, da mu pokutę i ciało pańskie pod obiema osobami w kościele tylko, a nie w domiech; przeto chorym nie dają. Dochodów żadnych kapłani nie maja, tylko im, w kościele z łaski dają za dusze zmarłych. Mszą tylko jedną na tydzień maja nie za umarłe, ale za żywe. Wszakże umarłe chowają z krzyżem i modlitwami. Sobotę święcą jako i żydowie... Do kościoła nie chodzą jedno boso. Królestwo nie przechodzi spadkiem na syny, tylko kogo po sobie król chce zostawić. Monety własnej nie maja, tylko co z inąd przychodzi, wszakże za złoto i za srebro kupują co trzeba według wagi. Napletli o nim (себто про Попа Івана) żydowie wiele swoim pisanem, jakoby on trzymał żydowską wiarę, i stamtąd, mniemam, rozumieją powstać czerwone żydy, którzy maja posieść wszytek świat i obrócić na żydowską wiarę. Pisali, iż ma pod sobą 40 królestw ludu rozmaitych urod. Są też pod nim ludzie, którzy maja w piersiach oblicze, mocni i pręcy, ci złoto sprawują; drudzy o jednym oku w czele, gigantowie tak wielcy, iż jednego męża 40 łokci. Są też Centary pod nim, co po ramiona człowiek, a na dół jako koń. Są też Cynocephali, którzy są wielkimi rybitwy. Są tamże w Afryce jednonogowie o jednej wielkiej nodze, co się od słońca y niepogody zasłoni nogą jako szopą. Tamże w tych krainach ptak Feniks, co się we trzysta lat odnawia. Wiele innych rzeczy pisali żydowie o tym królu, które nie godne są pisania, gdyż więcej są pletliwe, niż prawdziwe“ (k. 462).

В тім оповіданню треба розрізнити дві частини: те, що оповідає Бельський сам від себе про Абіссинію і те, що подає як жидівські традиції. Отже цікава річ, що в числі тих буцїм то жидівських брехень знаходимо значну частину деталей узятих із листу Попа Івана або з Александрії і тільки одну справді жидівську традицію про „червоних Жидів“, що мають колись на-вернути весь сьвіт на жидівську віру, дегать, який міг чути Бельський устно від Жидів у Польщі, коли не скомпонував його сам, бо в давнійших жидівських традиціях червоні Жиди-праведники сидять за неперехідною рікою, але думки про навертане сьвіта не мають. Натомість перша частина статї оперта на сучасних Бельському реляціях місіонарів, хоча треба сказати, що Бельський не брав із тих реляцій усього загалом, а вибирав таке,

що було йому до ладу як протестантови. І так прим. у звітній Россеновій компіляції, написаній у XVII в., але опертій подекуди на тих самих жерелах, якими користувався й Бельський, говорить ся про абісинських християн також як про підвладних Попа Івана. Їх патріарх так само зове ся Абунна, але Россен додає, що він залежить від Александрийського патріарха, про що у Бельського нема згадки. Россен згадує так само про обрізанє обох полів. Про щорічне хрещенє читаємо: „Desgleichen pflegen sie alle Jahr sich selbst in den Pfülen und Strömen zu taufen am Drei Königtage zum Gedächtnis der Taufe Christi, der am selbigen Tage im Jordan getauft worden“. Далі згадує Россен про сьвяткованє суботи, але додає, що сьвяткують і неділю; згадує про причастє під обома видами, але додає, що в великий четвер причащають ся некислим хлібом, а звичайно кислим і приймають причастє стоячи і то тільки в церквах. „Sie beichten nach Verübung einer jeglichen Sünde und genossen dann das Abendmahl... Sie leugnen auch die Firmung und letzte Ölung... Die Priester und Mönche haben weder Zehenden noch Almosen, die sie betteln, sondern leben von ihrer Arbeit. Sie gestatten ihren Bischöfen und Priestern nicht zweimal zu heirathen“¹⁾. Бельський пропускає такі деталі, як роздаванє королем церковних бенефіцій (крім патріархату), як належність монахів до закону св. Антонія, як те, що Абісинці Якобіти, як їх віру в мандрівку душ і т. и., а натомість підносять такі, про які не згадує Россен, а які лежали в душі протестантизму: сьвяченє духовних аж у 40 літ життя, кара на духовних передлюбників, брак віри в чистилище і брак сьвяткування сьвятих, правленє тільки одної служби на тиждень і то не за вмерлих, а за живих і т. и. Не маю змоги сконтролювати, на скільки вірно передав Бельський ті деталі із своїх жерел; та в усякім разі, читаючи його оповіданє про Абісинців бачимо, що вони (по його думці) де в чім зближаючи ся до Греків, своїми віруваннями стоять далеко ближше до протестантів, ніж до римо-католиків. Се й була без сумніву тенденція, з якою він скомпонував те оповіданє, а що осягнув свою ціль, доказує цитована вище Румянцівська Космографія XVII в., в якій сказано, що в королівстві Попа Яна „вѣра евангелицкая и еретическая“. Але з иньших уступів хроніки Бельського бачимо, що

¹⁾ Alexander Rossen, Unterschiedliche Gottesdienste in der ganzen Welt. Heidelberg 1674, стр. 847—849.

він посередно чи безпосередно користував ся також листом Попа Івана і цілою групою апокріфічних творів, що звязані з ним. Пишучи про Татар він оповідає ось що: „Pisze jeden o nich Ormianin Hyathomus, iż było ich pierwej mieszkanie za górą wielką Belgian na wschód słońca. Żywiąc bez rozumu jako zwierzęta, bez wiary, bez sprawy y bez pisma, tylko dobytki paśli, z miejsca na miejsce postępując z wozy. Byli poddani na ten czas króla Unchan. Niektórzy piszą, że ten to był Unchan, którego dziś zowią Popijan“ (Піп Іван!). Оповідає далі Бельский, як Татари розділили ся з часом на сім орд, із яких одна, сема, називала ся Tebet. Потім усі орди злучили ся вибираючи собі спільного голову, що звав ся Cangius Chan. По нім настав його старший син Hoscota, у якого гетьманом був Baydo; сей побив єгипетського султана „у Turquinia posiadł pod Zoldanem“. Потім панував Манго-хан, що здобув Багдад і заморив халіфа голодом: „sypał przedeń perły, kamienie, złoto, srebro kładł, aby jadł, a nie dano mu nic innego jeść. Brat sygo хана Naolon мав жінку, що „była z narodu onych trzech królów, co Jezusa nawiedzali w Betlehem“. Сей Гаолон разом з вірменським королем здобули Алепо і Дамаск аж до єгипетської пустині. „A gdy ciągnął Jeruzalem dobywać pod Sarazeny, przyszła nowina, iż brat Mango Can umarł“ (Bielski, Kronika, k. 438 r.—439 r.).

Я не маю під рукою Гайтона, з якого черпав Бельский, але порівнюючи його оповіданє з історичними подіями (свідощтва сучасних про Унхана і його наслідників див. Orpert, op. cit. стор. 95—121) бачимо, що дійсна правда помішана тут дивоглядно з фантастичними деталями. Само ідентифікованє Унхана з Попом Іваном показує жерело, яке мало вплив на ті фантастичні деталі. До таких деталей належить поперед усього велика гора Белгіян, за якою буцім то жили первісно Татари в дикім стані. Ся гора нагадує ту гору в Александрії, за якою живуть Гоги і Матоги і з за якої, в розуміню Європейців XIII в., вирвали ся Татари, про що була згадка вище. Бельский, чи може його жерело, знає навіть, як се стало ся. „A gdy się przez górę Belgian na tę stronę przeprowadzali — пише він на k. 438 v. — dziewięć razów na niej klękali, przeto u nich ta liczba i dziś dziewięć w wielkiej wadze“. Яке значінє мало те кляканє і яку вагу має число девять у Татар, Бельский не пояснює, — очевидно традиция була неясна для нього. Із листу Попа Івана взято згадку про рід тих трьох ца-

рів, що ходили кланятися Ісусови, а з давніших звісток узято згадку про невдачу пробу татарського воєводи в спілці з християнським вірменським королем здобути Єрусалим — се очевидно той сам невдалий похід Пона Івана на Єрусалим, про який 1145 р. писав із Вітербо німецький єпископ Оттон із Фрайзінгену.

Що віра в існування Пона Івана в Азії жила в Польщі далеко довше, ніж на заході Європи, се не здивує нас, коли будемо пам'ятати про той унадок наук і загалом критичного духа, який настав у тім краю в половині XVII в. і трівав до половини XVIII в. Так у компільатора Хмельовського в XVIII в. знаходимо відгуки старших форм легенди про Пона Івана. В третім томі своєї дивоглядної книги „Nowe Ateny“ (вид. 1754) він пише: „Jan biskup jeden indyjski będąc w Rzymie zeznał publice w konsystorzu, iż w święto swoje Ś. Tomasz apostoł tamtych czasów (o czym teraz nie słyhać) rozdawał tam godnym ś. Komunię, a niegodnych odpychał, który cud wspominają w swoich księgach Dionysius Carthusianus y Naclerus“ (стор. 197—198). А в другім томі тої самої книги Хмельовський полемізує з тими, що містять Пона Івана в Африці, і твердить, що абісинський володар зовсім не те саме, що Піп Іван, бо сей „w Azyi panował w Tartaryi Wielkiej, w królestwie Tanchut albo Tenduc pryncypalnym y w innych 72 królestwach chrześcijańskiej religii, to pogańskich błędów. Miało go wielu za kapłana y króla z racyi, że more arcybiskupów przed sobą podniesiony krzyż kazał nosić“ (стор. 635). Хмельовський, що дає собі вид великого критика і раціоналіста, хоч без оглядки вірить нераз очевидним небилицям, не наводить ніяких чудес і дивовиж із царства Пона Івана. Цікаво, що й ся згадка веде нас у прикарпатські сторони, де жив і писав свою компіляцію Хмельовський і де його книга, так як і хроніка Бельського, без сумніву мала значну популярність.

V.

Легенда про Пона Івана і спеціально та її версія, що ототожнювала Пона Івана з негусом Абісинців, мала деякий вплив на зложенє ще одного твору, про який поговоримо тут ~~дещо~~ ^{дещо} пізніше. Та за для сього мусимо на хвилю відбігти від теми. Було се 1553 р. В Польщі панував король Жигмонт Август. Власне

д. 8 мая вмерла його улюблена жінка Варвара. Король по її смерті попав у великий смуток і почав нильно займати ся релігійними справами. Помічним йому в тім був секретарь його матери, італіянський чернець Лізманіні, чоловік учений і потайний прихильник реформації. Що понеділка і вівтірка по обіді король і Лізманіні замикали ся в кабінеті без свідків і розмовляли про стан і хиби церкви. Приготовивши дух королівський до критики католицизму Лізманіні приніс Кальвінову книгу „*Institutiones*“ — „не маючи — як каже Любенецький — у ту пору книги ліпшої від сеї — і свобідно розмовляв з королем про всі артикули віри за порядком“. Се тревало майже три роки. Король задумав знов женити ся з Катериною Австрійською. Не на довго перед весілем занедужали рівночасно король і Лізманіні. Видужавши вони знов почали розмови про релігійні питання і стали на тім, що Лізманіні з титулом королівського делегата і на кошт короля має відбути подорож по Європі, закуплювати для королівської бібліотеки книжки, а також вивідувати у різних учених мужів їх погляди на поправу церкви і в кінці придивляти ся церковним порядкам у різних краях. Про все се він мав королеви дати устне справозданє. Побувши пів року в Венеції, подав ся відси до Падви і Медиолану; тут його арештовано як еретика, але з огляду на його офіційальний характер швидко випущено. Не барившись довше в Італії Лізманіні рушив до Швайцарії, побув у Цюриху, Берні, Женеві, Льозанні і Парижі, а пізнавши тут багато вчених протестантів, в тім числі й Кальвіна, переняв ся їх духом і поглядами так, що скинувши чернечу рясу оженив ся і лишив ся жити в Женеві. Пробувши там два роки він, сповняючи свою місію, написав до польського короля просторий лист, у якому не тільки оповів пригоди і здобутки своєї подорожі, але надто вияснив свій духовий стан і той процес думок, який із чернечого стану довів його до кальвінізму. Разом з тим він післав королеви закуплені для него книжки і листи різних учених мужів писані до нього¹⁾. Сей характерний факт стоїть, можна сказати, на першій карті історії польської реформації; не диво, що в кругах польських реформаторів про него говорено довго і що сей факт порушив фантазію декого з того круга. Особливо коли реформаційна течія перейшла на Русь, сей факт пригадав оповіданє

¹⁾ Див. *Historia Reformationis Polonicae*, auctore Stanislao Lubieniecio, equite Polono. Freistadii 1685, стр. 40—44.

давного руського літописця про те, як Володимир перед прийняттям християнства посилав своїх післанців до Латин і до Греків задля „испитанія вѣръ“, і був жерелом досить оригінального апокріфічного твору, звісного під назвою „Листа Половця Івана Смери до князя Володимира“.

Антитрінітаріанські історики Еразм Отвіновський, Будзінський і Венієрський, говорячи про пропаганду антитрінітаріанства в галицькій Русі, згадують про існування „зборів“, себто громад тої секти в Бучачі, Крилосі й Ланцугі. Будзінський оповідає, що в 1567 р., будучи на аріанським соборі в Скінніні, він здібав там „руського диякона Андрея“, який передав йому лист Половця Смери до Володимира, знайдений буцім то „в руській церкві св. Спаса в околиці Перемишля, недалеко від давнього Самбора, де лежить славний руський князь Лев“, себто в Лаврові. Андрей списав копію з того листу і зладив польський переклад його тексту, який і передав Будзінському. Сам оригінал листу — говорить Будзінський на основі оповідання того-ж диякона Андрія; — писаний на дванадцятьох мідяних табличках зелізними буквами, староруським письмом. Інший історик польської реформації, Занд, який дістав писані матеріали Будзінського по його смерті, додає до того свідoctва ще такі деталі: диякон Андрей, що передав Будзінському переклад листу Смери, називався Андрей Колодинський, був родом із Вітебска і сам знайшов лист Смери зложений старославянською або болгарською мовою. Крім польської мови він в тім самім 1667 р. переклав сей лист також на руську народню мову¹⁾.

„Лист Половця Смери“ був опублікований геть пізнійше, звиш сто літ по його ніби віднайденю, і то в перекладі на латинську мову в додатку (appendix) до книги Німця Занда (Sandus, *Nucleus historiae ecclesiasticae*). Сама книжка *Nucleus* вийшла уперве в Амстердамі 1669, а другим виданєм у Кельні 1676 р.; Appendix вийшов у Амстердамі 1675 і 1678 р. Руський і польський переклади затратились. Не маючи під рукою латинських видань Занда ані інших польських антитрінітаріїв, де знаходить ся його текст, я подаю його перекладом після російського перекладу Малишевського, поміщеного в цитованій книжці (стор. 1—6).

¹⁾ Иванъ Малышевскій, Подложное письмо Половца Ивана Смеры къ Великому князю Владимиру. Киевъ, 1876, стор. 82—84.

„Наймогутнійший царю Володимире, славутний герою, найдорожший мій пане, дідичний володарю славянських країв, населених по збудованню вавилонської вежі народами з Афетового племені. Бог живий, всемогучий і єдиномудрий нехай веде тебе як сам знає на многі літа і хоронить тебе в силі, власті і славі!

„Тепер повідомляю тебе, царю, що я ненастанно і глибоко оплакую те, що ти вислав мене в грецькі краї задля розвідування віри і обичаїв, і розлучив мене з собою, дорогий царю, і з Руською землею. В тій моїй подорожі я дуже часто був на краю загибелі. І тепер я не маю вже способу вернути до твого краю. Донесу твоїй величності докладно про се все.

„З великим трудом перейшов я безлюдні гори в Панонії і потім Панонію. З великими прикростями переправився через Дунай. Потім пройшов я Сербію, Болгарію, Мезію, також велике і преславне цісарство грецьке з його п'ятьма царствами, був у Антіохії, а потім у Єрусалимі. Із Єрусалиму я прийшов сюди до Александрії. Тут я всюди побачив божниці побудовані розкішно, і людей обичаями подібних до аспідів і василисків. Та бачив я також немало молитовних домів християнських, де нема ніяких ідолів, а тільки столи і лавки. Люди, що до них належать ті дома — богослови (себто такі, що говорять про Бога); вони чесні, над усе люблять спокій і тишину; се достоту немов ангели божі. Кожного дня вони, по божому наказу, сходять ся для науки; на молитви сходять ся перед сходом, а потім по заході сонця, иноді також о третій і десятій годині дня. Тут усі люди всюди називають їх народом сьвятим, божим і новим Ізраїлем. Їх науки держать ся тут також деякі царі зі своїми вченими, і сам я часто відвідую їх, бажаючи повчитися. Я вже й відроджений у них водою і духом во ім'я Отця, Бога Всемогучого, і Сина Його Ісуса Христа і Сьвятого Духа, що походить від того-ж Бога.

„Посилаю тобі при сьому, царю, і книгу їх прозвану Євангелиєм, з наукою апостолів: прийми її. І нехай буде відомо твоїй величності ще й ось що: бачив я в державі цісаря, що тим чесним і добродійним людям роблять ся великі кривди, бо тутешні Греки хитрі на словах, гордовиті, брехню вміють видавати за річ справедливу, наслідуючи в тім деякі науки і інституції Римлян¹⁾ і силкуючись своїми хитрощами затягти

¹⁾ Очевидний натяк на Євритів.

простих людей у свої синагоги і церкви¹⁾. Люди, про яких говорю, навчають, що Бог одинокий Всемогучий, що Ісус Назарянин — єдинородний Син божий, дійством того-ж Сьвятого Духа, згідно з давніми обіцянками про него по певнім часі зачатий в чистій Діві Марії, що була з племені Давидового, і роджений від неї. Престол його трівати ме віки вічні, бо він по правді називаєть ся Сином Божим, Спасителем, Богом сильним, Вітцем будущего віку; надто він настановлений Богом Ізраїля як царь і судия над усім сьвітом, про що все я напевно дізнався вже давно від свого вчителя.

„Та ось Греки, покинувши науку всемогучого Бога і правдиве, в ній самій уміщене її витолкування, Греки, а власне цісарь і патріарх зі своїм сенатом наказують називати себе новим Ізраїлем, наказують се й тим бідним братам, а що самі вони сильні, то приневолюють їх служити собі і платити данину. Крім того вони забороняють їм мати жінок і користувати ся засобами для виживлення по своїй волі, з божим благословенством; забороняють їм також свободні штуки і оружє, хоча се певне, що християне з честю можуть мати все те, не вживаючи однак без крайньої потреби, а тільки охоронюючи себе від зависти інших і від внутрішньої ворожнечі. Тимчасом Греки задержують усе се в своїй власті, забороняючи мати те саме іншим, щоб держати великий народ у себе в неволі. В кінці наказують, щоб по їх смерті шановано їх портрети, дають їм назви від своїх імен зі знаком домів²⁾, щоб таким способом споминали і величали їх на вічні часи. Вони наказують, щоб до згаданих домів їх люде збирали ся на молитви з кадилом, сьвічками і різнородними ідальними жертвами, називаючи все се поминками, і такі поминки справляють при празничних днях і обгородили їх привілеями на віки.

„Та я знаю, що остатнє покоління сьвітло увільнить себе від усього сього, коли зміркує, що в тих силою збудованих церквах наперекір волі Всемогучого Бога люде занадто опоганюють себе обжирством. Бо ті, що збирають ся в тих церквах, по службі перед ідолами тупотять ногами, плещуть руками, видають ріжноголосні співи на подобу музики і поводять ся без сорома до такої міри, що не можна про се ні говорити, ні писати.

¹⁾ Тут нотує Занд: „В тім місці не стає кількох слів, яких не можна було прочитати в польським екземплярі“.

²⁾ Тут щось неясне. *Прим. Занда.*

А в згадані празничні дні свої вони одних обдаровують своїми милостями, немов за їх заслуги, а иньших по таких празниках карають як злочинців. От тим то деякі християне збирають ся в потаємних місцях, у гробах, у горах, у лісах і в пропастях землі, говорячи, що тікають від нечестивого рабства, при чім і пророкують: „Погинуть горді Греки в вічнім огні, та й ті, що прийняли їх обичаї, такі-ж безчесні, безславні, брехуни, гідні обридження“. Говорено мені, царю, пане мій, що й ти і рід твій будете також такими, та й про нинішніх людей сего гурту вони говорять, що очі і серця їх засліплені. От тим то остатнє покоління тих людей осудить їх і назве їх псами, винахідниками байок, відступниками від Бога, заблуканими від правди. Але й ті самі, що будуть осуджувати їх, не втечуть від многих небезпек задля ганебної незгідливости і нечестивих своїх гордоштів. Лиш деякі з них, сумирні серцем, за покликком Всемогучого Бога, задля Його Сина, дійством Сьвятого Духа розслідять усі писаня закона собі на спасенє. Починаючи від початку сьвіта я слідив за навчанєм віри і дошукував ся, чи буде добре тим твердим людям, що хоронять заповіді премудрости при богатих Греках і одноправних з ними поколіннях иньших людей. Я зрозумів, що не в довгім часі ті остатні (себто Греки і їх прихильники) побачуть цілу ганьбу над собою і свою загибіль. Їх ідоли зроблять ся поговоркою у чужих народів, бо вони не остоять ся против гніву живого Бога, бувши глухі й німі. Надто деякі з християн і з жидівського племені говорили, та й сам я дізнав ся з деяких писань, що остатнє славянське покоління злучить ся з великою ревністю для похвали і визнаваня Єдиного Бога Ізраїлевого, Творця видимих і невидимих річий; він увільнить свій вірний народ від його гріхів послухом Сина, дійством Сьвятого Духа. З ним і остатній юдейський рід пізнає разом з иньшими народами науку Христа, Єдинородного Сина його, і хвалячи та благословлячи його досягнуть спасеня, бо піддасть ся волі свого Бога. Тоді то й вибранці зможуть досягнути всякої чести й могутности за свою науку і спосіб житя, як се показуєть ся в найстарших писанях. Отож, царю, ти не повинен приймати обичаїв віри грецької¹⁾. А коли ти приймеш її, то я ніколи не верну ся до тебе, але тут засну смертю і ждати му суду Сина Божого.

¹⁾ Занд додає тут: „В екземплярі Будайніського було додано: і римської“.

„Писав я се зелізними буквами, вирізавши на дванадцятьох мідяних табличках, у єгипетській Александрії 5587 р. фараона, 1779 р. панованя славного Олександра, пятого року першого індікта, місяця 7, ід 14. Се тобі вірно виявляє лікарь і ретор твій Іванець Смер Половлянин“¹⁾.

Що сей лист не має в собі нічого автентичного, про се не може бути суперечки. Вже Карамзін згадавши про него, доказав що се дуже недотепний фальсіфікат²⁾, а в друку боронив його автентичности з завзятем гідним ліпшої справи мабуть тільки один польський історик Сярчинський (див. Оссол. рукоп. 496 і 510). Присьвятивши сему листови спеціальну студию на широких тлі історії реформації в Польщі в XVI в проф. Малишевський дійшов до погляду, що сей лист — пам'ятка антиіринітаріанської, або як у Польщі називали, аріанської секти на Русі і що той руський дякон Андрій Колодинський із Вітебска, що ніби то віднайшов і переклав сей лист, був його автором. Проф. Малишевський потратив багато праці, щоб дійти деяких ближших звісток про того Андрія, але те, що він подає яко його „біографію“, в значній часті складає ся з припущень і комбінацій, яким бракує документального потвердження. Відсилаючи цікавих до монографії Малишевського, ми роздивимось сам текст листу в звязку з летендою про Попа Івана, і з реляцією про него Бельського і зі згаданою висше пригодою Лізманіні, на яку не звернув уваги Малишевський при розборі листу, хоч і навів саме оповіданє.

Отже, здасть ся, не треба великої бистроти, щоб побачити, що епічна — так сказати — основа листу Половця Смери, се докладний переказ того, що оповідаєть ся про Лізманіні. Смера — лікарь і ретор руського князя; Лізманіні був сповідник і секретарь польського короля. Смера післаний за границю розвідувати віри; Лізманіні післаний за границю роздивитись організацію різних церков і зібрати материял для проясненя суперечних питань церковної догматики та адміністрації. Смера відбуває подорож з великим трудом і небезпеками; Лізманіні був увязнений у Медіолані. Смера доходить до поглядів зовсім незгідних з інтенціями, в яких був висланий; Лізманіні доходить до розриву з католицизмом. Смера рішає ся лишити ся

¹⁾ Занд дописав при кінці: „У инших читає ся; Іван Смера і Половець, що на одно виходить“.

²⁾ Н. Карамзинъ, Исторія Государства Россійскаго, т. I, ст. 447.

в далекій чужині; Лізманіні також лишає ся в Женеві і тільки по кількох літах вертає назад до Польщі. Смера пише з чужини лист до князя, в якому толкуєть ся і вияснює свої досвідиди своє поступуванє; Лізманіні також написав лист в такім дусі до польського короля. Як бачимо, схема та самісінька аж до дрібних деталів. Сей звязок був уже ясний Любенецькому, коли він оповівши про намір короля — вислати Лізманіні за границю для розвіданя церковних справ, зараз додає: „*Simile exemplum reperimus in scriniis annalium Russiae (quorum tamen potiora iniquitas temporis nobis invidit) de Volodimiro praepotenti Kiioviae regulo*“ — і тут оповідає про місію Смери і про лист написаний ним із Александрії до Володимира, і ще раз підносить аналогію обох фактів кінчаючи: „*ita enim et Lismaninus regi per literas postea totum negotium exposuit.*“ (St, Lubienieczius. *Historia reformationis Polonicae, Freistadii*, 1675, стор. 41, 42). А коли ще зауважимо, що першим жерелом, із якого вийшли всі звістки про сей лист і його текст, був Будзінський, той сам, що був секретарем Лізманіні в його подорожи на захід, то дійдемо до погляду, що самому Будзінському треба приписати участь у написаню сего фальсифікату — коли не виключну, то в усякім разі дуже велику. Розумієть ся, що оповіданє про знахідку мідяних табличок з залізними буквами в Лаврові при гробі князя Льва треба признати зовсім фантастичним, але я пішов би ще далі і признав би фантастичним також твердженє про істнованє русько-народного тексту сего листу. Вихідною точкою мусить бути для нас факт істнованя польського тексту; сей польський текст ходив у копіях з рук до рук; Занд подає варіанти з двох копій, із яких одна була в рукописній історії польського протестанства, написаний тим самим Будзінським, а друга знаходила ся у иньшого протестанта, Якова Риновецького Трембецького і від него дістала ся аріянининові Андрієви Вишоватому, якого син Бенедикт Вишоватий зладив латинський переклад листу, надрукований Зандом (див. Малышевскій ор. cit. 8—9). Значить, факт істнованя і розширеня польського тексту листу не підлягає сумнівови; про істнованє руського перекладу маємо тільки одну неясну згадку у Занда, та надто facsimile одного рядка буцім то оригіналу, але се facsimile — то ряд знаків подібних до грецьких букв, та тільки з них не можна зложити ані одного слова (Малышевскій, ор. cit. 9).

Придивляючи ся далі текстови листу ми бачимо, що в нїм не тільки нема виразної антітринітаріанської цїхи, але навпаки, кілька разів, з натиском і без властивої потреби підносить ся божество Ісуса і Сьвятого Духа, наперекір основній догмі антітринітаріїв, які відкидали дві особи божі крім Бога Отця. Правда, єсть у листі псевдо-Половця відгуки деяких спеціально-антітринітарських справ. І так уступ про те, що Греки забороняють ідеальним „братам“ носити оружє, „хоча певне то, що християне з честю можуть мати його“ — се відгук суперечки, яка в гурті польських антітринітаріїв ішла „*de usu magistratus et armorum*“ (Малышевскій, ор. cit. 25), і відповідь, яку в тій справі дає автор листу, характеризує становище секти „полужидовствующих“, до якої належали Будний, Будзїньський, Кровицький і н. Взагалі змальованє тих тихих християн-богословів, яких знайшов ніби то Смера в Єгипті в околиці Александрії і по иньших місцях (не означених ближе) зроблене з очевидною інтенцією представити „чисту віру“ протестантів і відтїнити між ними ще чистїйшу віру „немногих, сумирних серцем“, себто антітринітаріїв. Що головна догма антітринітарська в листі не тільки не висловлена, але навпаки, старанно закрита; що не згадано про сьвяткованє суботи антітринітаріями, спеціально сектою Будного і Будзїньського, на се можливі два поясненя: або ті рїзкости заслонено навмисно, задля улекшення пропаганди серед руського люду, або-ж лист Смери скомпонований був у такім часі, коли ті крайні догми ще не були розвили ся.

Що до часу, коли був написаний лист Смери, проф. Малышевскій зупиняє ся на даті поданій Будзїньским. З огляду, мовляв, що Будзїньський бачив ся з дияконом Андрієм у Сквишчині 1567 р. і тут же одержав від него польський переклад листу, треба прийняти, що й сам лист був написаний власне в тім-же 1567 році (Малышевскій, ор. cit. 87). Але коли ми подивимо ся більше скептично на оповіданє Будзїньського про Андрія і про віднайденє ним мідяних табличок з листом Половця; коли держатись будемо тих фактів, що первісний текст листу зробив ся звїсним на польській мові і вийшов від Будзїньського, що лист у своїх сектарських деталях відповідає найліпше власне його поглядам, що основою його послужили події з Лізманїні, найліпше і найдетальнїйше звїсні Будзїньському яко його бувшому секретареві, що в датованю листу (загалом баламутнїм) обїг грецького індікта покладено латинські іди, про які ледви чи знав би що ех-православний диякон Андрій, від якого навпаки

можна-б було надіятись вірнішої дати по православному численню, то думка про присуджене авторства сего листу Будзінському набере багато правдоподібности. А в таким разі сам зміст листу, порівняний з історичними фактами, вияснить деякі сумніви, яких инакше годі вияснити. В листі Смера лишається в Єгипті і заповідає Володимирови, що коли він прийме віру Греків, то він, Смера, ніколи не вернеться до него. Така самісінька була ситуація Лізманіні в часі, коли він писав свій лист до короля, і ще якийсь час потім, значить, у роках 1554—1555; в р. 1556 Лізманіні таки вернув до Польщі, отже ситуація змінилася.

І тут само собою являється припущення, що автором листу Смери міг бути сам Будзінський, чоловік загалом охочий до писання і з немалою книжною освітою. Факт переходу Лізманіні на протестантизм і його женячка, яку Будзінський навіть відраджував своєму принципалови, мусіли зробити на нього велике враження. Щож простішого від припущення, що він узяв за описати сей факт в алегоричній формі і перекувати його на релігійно-політичний памфлет для ширення протестантської пропаганди? Памфлет, написаний під свіжим враженням фактів, отже в р. 1554 або 1555, не міг маги ще виразної антітринітарської закраски, бо сам Будзінський був тоді ще більше кальвіністом, ніж антітринітарієм. Аналогічний до місії Лізманіні факт місії висланих руським князем Володимиром міг бути йому звісний і з польських істориків з першої половини XVI в. (Меховіти, Деція, Ваповського і інших, що опирали на Длутюшу). Метою листу не мусіла бути полеміка спеціально з Греками, як силкуєся доказати Малишевський; Греки змальовані в листі Смери, далеко більше пригадують гордих Латинян, ніж дійсних Греків XVI в. Тільки пізніше, під впливом сварок у таборі самих протестантів і спеціально антітринітаріїв, могли бути вставлені натяки на незгідливість і гордощі навіть тих „ангелів земних“. Що автор листу мав на оці не дійсних Греків, а латинян, се видно з тих докорів, які він робить їм. І так він закидає буцім то Грекам, що вони забороняють женити ся побожним братам — очевидно натяк на целібат монахів; закидає їм, що об'їдають ся і впивають ся в церквах — очевидний натяк на жите в монастирях; закидає шановане пам'яті покійників мавзолеями, богатими приносами та віковічними фундаціями, різноголосний спів подібний до музики, процесії і клякання перед образами (тупотанє ногами), завішуване портретів покійників у церквах разом з їх назвами і гербами (знаками домів)

одним словом, хиби, яких далеко більше було в латинській церкві, ніж у православній. При тім же ті Греки в листі не тільки хитрі, підступні і брехливі, але до того ще й горді і багаті; у них є цісарь і сенат, чого про Греків XVI в. годі було сказати.

Та хто-б там був собі автором листу, для нас цікаве ще одно питанє: яка асоціація ідей похнула його вести свого Половця аж до Александрії і там шукати праведних християн, які, мовляв, і там не легко доступні, бо збирають „ся по ташмних місцях, у гробах, у горах, у лісах і в пропастях землі“, значить, не в самій Александрії. Ані руська літописна традиція, ані дійсні факти подорожі Лізманіні не давали підстави до такої локалізації. Правда, Малишевський цитує хроніку Стрийковського, де говорить ся, що Володимир „посилав одних послів до Болгарії, других до Риму, иньших до Німців, ще иньших до Африки, Єгипту і Скитії“ (Малышевский op. cit. 95), але хроніка Стрийковського вийшла значно пізнійше по 1567 р., бо аж 1582 р., отже коли хто від кого, то хіба Стрийковський із листу Смери міг узяти звістку про Володимирового посла в Єгипті. Мені здасть ся, що не помилю ся, коли скажу, що в сторону Єгипту похнула фантазію автора листу легенда про Попа Івана, спеціяльно та її пізна версія, якої відгук знаходимо у Бельського. Не забуваймо, що й Бельський був протестант і правдоподібно знав ся з Будзінським. Його хроніка показує, що круг понять витворених легендою про Попа Івана, був популярний серед польських протестантів, тим більше, коли реляції про Абисинію давали підставу вважати сей далекий і відлюдний край заселеним людьми дуже близькими в вірі і обрядах до протестантів. Вони живуть у спокою і люблять спокій так як ідеальні християне Смери; у них нема монастирів, бо монахи тільки тим монахи, що не женять ся, але зрештою мусять робити на хліб; у них духовні не збирають маєтків, не дістають приносів, як у Смерових Греків; у них нема надмірного почитання мерців ані відправ за них ані фундацій за їх душі, нема віри в чистилище, нема деяких тайн; вони святкують суботу, так як „жидовствующа“ аріянська секта — що ж натуральнішого як веліти руському послови там власне знайти мету своєї мандрівки? Правда, Половець не описує докладно місцевости, де він знайшов тих християн, але додаток, що сеї віри держать ся вже й деякі царі і їх учені, суперечить дальшому описови переслідувань, які терплять ті ідеальні християне, і доказує,

що пишучи ті слова автор мав на думці або Німеччину, або країну Попа Івана, що панує сумирно над християнами і поганами, хоч сам держить ся чистої віри. Не забуваймо, що й легендарний Піп Іван малює свій край не тільки як країну чудес, але також як житло людей етично дуже високо розвинених, людей, що не крадуть, не розбивають і не брешуть.

VI.

Ми пройшли, слідаючи за складовими частинами і розвитком легенди про Попа Івана і його Індійське царство, широкі простори і довгі віки. Ми бачили, як головні складові частини легенди витворювали ся, а властиво громадили ся у Греків довгі віки перед Христом, як часті їх зіллявши ся в повісті про жите і діла Олександра Великого разом з тою повістю пішла гуляти по широкім світі, заспокоюючи цікавість різними дивовижами, та обік того в епізоді з брагманами і нагомудрцями подаючи зразки оригінальної, аскетичної етики. Ми бачили далі, як перша виразна форма легенди про Попа Івана виросла з болючих очікувань і надій в часі хрестових походів, як та легенда відживала при кождім ударі, що йшов зі сходу на захід, а потім була одною з пружин, що гнали людей із заходу на схід у епоху великих подорожей і відкрить. В кінці ми бачили слабенький, що правда, але все таки виразний її відгук у протестантських поглядах на праведних християн на далекому сході. Нам лишається ще роздивити ту письменну пам'ятку, яку дає нам карпаторуське письменство до сеї теми.

Та поперед усього ми пригадаємо ще раз ті випадки, коли наша легенда в своїм історичнім розвитку доторкалась нашої Карпаторуської території. Пригадаємо, що по думці Веселовського в Галичі повстала найстарша руська перерібка византийської повісті чи пісні про Дюка Степановича; що разом з Александрією сербської редакції тут популярні були й ті вивірки славянської повісті про чудеса Індії, які втягнені в її текст; що знайомість сеї легенди доходила до нас і від Поляків: у Болехові писав свою копію кс. Убиш, у Фульштині складав свої „Nowe Ateny“ кс. Хмельовский; протестантська пропаганда, що могла послуговувати ся відгуками сеї легенди, також не лишила ся без деякого, хоч і не дуже великого впливу. Слідити того впливу можна бачити приміром у тім, що один із трьох

верхів Чорногори і доси називає ся Піп Іван.; нинішні Гуцули поясняють сю назву в дусі пізньої опришківської традиції (гуцульські оповідання про се зібрані д. В. Шухевичем див. його „Гуцульщина“ т. III), але дуже можливо, що вона має якийсь звязок із Попом Іваном нашої легенди. А на другім кінці Карпатського ланцюха, на Спішу ми знаходимо писану пам'ятку — оповідане про віднайдене Тибету, що являєть ся остатнім огнивом сего легендарного ланцюха. Се оповідане пізне, зложене в XVIII, а найдалі в XVII в., та про те воно цінне для нас як відгук прастарих загально-європейських мелодій, як остатній виприск великої духової течії, та при тім як проба акліматизованя сього чужого добра на нашім ґрунті.

Оповідане, про яке тут мова, містить ся в рукописі, який 1899 року привіз д. Гнатюк із села Літманової на Спішу в північній Угорщині. Подавши опис сього рукопису (Літм. Б.) в додатку VII, стор. 64 — 66 до моєї розвідки про карпаторуське письменство я подаю з нього в повні статю про віднайдене Тибету і попробую потім на основі сказаного доси вияснити її походжене й характер.

60 Тибетъ ѣли ѡ новознайденѡмъ свѣтѣ въ Азіи,
западной части свѣта.

Єденъ стоканевый законникъ з ма[на]стыря палестинско[го] именемъ Антоній, послувивши житіє своє Гдѣ Бгѣ своемъ, пѣстиа сѧ къ дикѣи ѣ непроходный пѣстынѣ в западную страну. ѣ многѣи пѣстынѣмъ шѣхѡдѧчи зашолѣ межѣи такѣи лѣсы ѣ скалы, которыхъ ѡ начала свѣта ѡко члѣчѣе видѣти ни нога дойти не могла. ѣ такъ хѡдѧчи не могѣть юж назадъ вернѣти сѧ, але прѣхѡдѧчи высокѣи скалы, глѣбоко снѣгомъ ѡкрытыѣ, ѣ не могѣчи з нѣхъ сѣхѡдити, копѧчи до снѣгѣ запинаючи на брѣсѣ ѧко нѣ-акѣи гадѣ спѣшѧ сѧ в долини. ѣ такъ прѣз полѣ дръга мѣѧ трѣждаючи сѧ, з' ѡстрѣганными до крѣе рѣками ѣ ногами на ѡныхъ скалахъ, пришолѣ ко ѣнымъ такѡиже высоты горѧмъ ѣ скаламъ, але юж тыѣ ѡбѣфитвѣстю бѣговонныхъ дрѣвѣ ѣ ѡвѡцами згодными до покармѣ члѣвчѡго проквитали, гдѣ не потреба юж выѡи нѣ покармовѣ, нѣ напоѣвѣ во прагненію старѧти сѧ, бо ѡ самыхъ запахнѣхъ з розмѧнтыхъ ѣ пожиточныхъ ѡвѡцовъ могѣть бы ѣ скиѧки дѣиѣ безъ покармѣ ѣ безъ напою жыти. ѣ тамъ южъ подобно собѣ глѧдѡючи мѣсѣѧ ко жытїю пѣстелничѡмъ, вышолъ на єдѣнѣ варзо высокѣю скалѣ ѣ розѣсмотрѧючи на всѣ стороны ѡзрѣѧлъ на далекой ѣ розкошной долинѣ великое варзо мѣсто

и хотачи знати, што то ёсть, ѿ йшоу ко нему. а низ там дошелъ, сполнило са дрого полдрѣга мѣа, ѿ всего пѣдшестѣа [sic!] ёго три мѣа. ѿ приходачи къ мѣстѣ видѣа, же ёсть варзо великое ѿ богатое, люде в немъ пекни ѿ бѣродливѣа а покорѣни, каждый ёмъ кланѣтъ са ѿ дивѣют са, што такѣи за члѣкъ, бо ѿ начала свѣта не видалѣ ѿ не слыхали, нѣ бы былъ гдѣ на свѣтѣ ѿный члѣчѣи нарѣд, але такъ вѣрили ѿ розѣмѣли, же толко свѣта ё ѿ людей, што бѣ нихъ, бо ѿни нѣ ѿкале нѣакогѣ приходѣ ко своему црѣвѣ не мѣли, нѣ воѣвалъ на нихъ нѣкто нѣ ѿни ни на кого. ктому же вѣшелахѣхъ богатствѣ, злата, сребра, шатъ розѣмайтыхъ, стадъ великожыхъ, волѣвъ, ѿвецъ ѿ иныхъ скотовъ пожитковѣхъ ѿ ровотныхъ довольно, вѣноградѣв ѿ ѿвоцѣи розѣмайтыхъ всѣ долины наполнены, толко же писма нѣакогѣ не бѣмѣли, през што памѣтъ акого ли бытѣа не могла в нихъ долѣго трѣвати. ёднакъ же ѿ Хрѣтѣ мало прѣцѣва мѣли: же зшедши з ѿва жылъ на земли ѿ наоучалъ людѣи на добрѣи оучинѣки ѿ крѣтилъ ѿхъ вѣ нѣа ѿца ѿ сѣа ѿ сѣого Дѣа, ѿ ѿставивши намѣстниковъ дванадѣсат, не зѣнабѣи жадного писма самъ зновѣ вознеса са на нѣш ѿ там жизетъ ако Бѣъ. ѿ чемъ презъ долѣи часы жыючи межы ѿными людѣи прѣдѣный той законникъ Анѣтонѣи не могъ ѿхъ нѣ ѿ што пытати нѣ ѿповѣдати ѿмъ на ѿхъ пытанѣа, покалъ мовѣ ѿзыка ѿхъ не приспособил са. ёднакъ же пошанована ѿ всѣхъ малъ великое ѿ довольно выхѣвана. по немалыхъ потомъ часѣхъ навѣкнѣвши мовѣ ѿхъ ѿповѣдалъ ѿмъ артикѣа вѣрѣ хрѣтѣанской, ако Бѣ въ трѣхъ ѿсѣвахъ ёсть на нѣбѣ ѿ на землѣи хѣалимый, ако през ѿна своего Іс Хрѣта подаа изѣавленѣе родѣ члѣчкомѣ, ако през Дѣа сѣогѣ просвѣтилъ вѣрныхъ ѿ наоучылъ вѣзкнижныа айтѣа всѣакихъ ѿзыкав ѿ писменихъ розѣмовѣ, — ѿ ѿнымъ таѣмницѣ вѣкѣи ѿповѣдалъ ѿмъ. ѿ тыѣ ёго наоучѣи слышачѣи вели ѿго всѣи возлюбилѣи, ѿ ѿповѣдали ѿ немъ црѣви своему. той зоветъ са Іѣанъ пѣпъ, который з великою радѣстѣю посалаа по нѣгѣ царскѣю свою колесницѣ, ѿ самъ къ противъ ёмъ вышедши з великою повагою ѿ оушановѣнѣемъ вѣрѣдалъ до царскѣи своей полаты ѿ просилъ ёго, аѣвы докла самъ сѣочетъ жылъ сѣ нимъ. ѿ казалъ ёго звати чѣовекомъ старого свѣта ѿ проповѣдникомъ вѣрѣи правдиваго Бѣа, ѿ всѣ оѣставѣи наоучѣи казалъ панѣмъ раднымъ до книгъ вѣписати. бо жыючѣомъ тамъ прѣдѣномъ Анѣтонѣю презъ двѣ лѣтѣи многѣи люде не толко молодѣи, но ѿ подошлѣи писма наоучили са, наѣтъ ѿ ѿпѣки, которыхъ в томъ мѣстѣ было кѣа, всѣ писма сѣогѣ оѣчити са дѣтемъ своимъ

казали, и ѿ того часѣ тамъ еѣкпи письменный настали и црѣе тоѣ мѣсто или црѣтво зокет са Тибетъ, а же недавныхъ вѣкѣвъ ѣст знайденіе и свѣтѣ ѡбѣвленное, прето именуѣтъ са нѣвый свѣтъ. долгоюто ѣстъ мѣль кдѣ, кралеѣвъ въ немъ живе дѣ, [sic зам. кдѣ.] и каждый свою власть маѣтъ надъ людьми; еѣкповѣ ѣст кдѣ, тыи вси до стола црѣкого сѣдають, ходѣтъ в шатахъ до самой семѣль, а поѣсъ іако ѡрар на правомъ рамени носѣтъ, и мовѣтъ, же такъ Хсѣ жыѣчи на земли ходилъ. Просѣій [sic !] по полахъ ѡколо мѣста чынатъ в каждый новыи четверѣ, и крижы ставѣтъ по межахъ, и заклинаютьъ злыхъ дѣхѣвъ, которыхъ тамъ много—жыветъ варзо и пакости великій и напасти людямъ чынатъ. дѣтемъ при крещеніи іако найбрытшій имена дають, именуютьъ ихъ гадами, оѣжами, ищѣрками, глистами, жабами, мышами и иными мерзотами, а тѣ для того, ижѣ мовѣтъ: на красное имено чѣвче злыи дѣхѣве велми настѣпѣють, а на шпетное не творѣтъ са. Зима в томъ ѡрсаѣ карзѣ долгѣ бывѣетъ, же часом и през девѣтъ мѣсѣцевъ тырѣетъ; для того много пашни для статковъ наравѣляютъ, и для себе мѣса в бочки навѣваютъ и солѣтъ, въ постѣ николи не мають, а в мѣстѣ нѣли сѣбѣѣты свѣтѣтъ. Ѣднѣкъ же вшѣлѣкій пожытки, вина, зѣожа, ѡвоци ѡбѣнто и мѣ родѣтъ са, и николи драго жаднѣа рѣчѣ не бывѣетъ. воды мають з кирницъ варзо здоровый, але рѣки ани потока текѣчого не знають. вѣтровъ великихъ ни градѣ ни громѣвъ ни дождѣвъ пролѣйныхъ николи не бывѣетъ, але снѣги на нѣкоторыхъ мѣсѣцахъ нѣгда не гинѣтъ, и сѣтъ такіи скалы по горахъ, же хотѣ вы и найбольшій снѣгъ падалъ, то са на нихъ заразѣ стопитъ. и в тыхъ горахъ крѣшковъ златыхъ и срѣбныхъ варзо много, прѣтѣ тамъ и злата [sic !] не оѣ великой цѣнѣ ѣстъ, въ ѣго никто нигдѣ не выпровадилъ. ѡрѣжіѣ ни іакого люде не знають, и не толѣко вѣти са, але и вѣдити са не оѣмѣють, и кто вы на кого имено Бжѣю взывѣлъ въ зѣадѣ, рокъ вѣдетъ оѣ вѣзѣню сѣдѣти; а кто вы дѣвѣоломъ проклѣналъ, долъ выкопѣвши всѣдѣтъ ѣго звѣзанного и каменіемъ примѣчѣтъ. и на вшѣдѣко ѣстъ справедливѣсть прѣдѣла.

Такъ прѣвѣвши тамъ Іанѣтоній и наоѣчивши црѣѣ и люди вѣры и писѣма стѣго и всѣмѣи арѣтиклѣами хрѣтіѣанскими оѣтвердивши, и црѣкѣвъ Прѣѣвѣраженіѣ зѣфѣнѣдовавши, и по двоухъ лѣтѣхъ пожѣгнавши всѣхъ з великимъ жалѣмъ, взѣвши Бжѣѣ на поѣмѣщѣ пѣстѣи са до Палѣстыны, з которыхъ выправиѣ црѣ двѣнаѣдѣсѣтъ мѣжѣй статѣчныхъ и подарѣнки до палѣстинѣского мѣнастѣра, ижѣ ѣстъ при грѣвѣ Прѣѣтѣѣѣ Дѣѣѣ Бжѣѣ, послѣлъ ѣѣ.

гривенъ злата, особливе самого Ин'тона достойно оударовавшй. ѿ той часливе хотъ з великимъ тѣдомъ вернувши са до Палестины, Опочинѣвши шнымъ мѣжемъ, зновѣ с' влѣвеніемъ старшихъ выправилъ с ними двѣхъ стѣбелыхъ законниковъ для бошигъ оумножена вѣры хрѣтіанской. ѿ так оувѣдан'ный ѣсть Тибетъ, цѣтво пѣпа Іуана ѿ названный ѣсть новыи свѣтъ в' славу вѣжю. Аминь.

Сей текст являєть ся компіляцією найріжнійших елементів, та при тім з місцевим угороруським кольоритом. Сей місцевий кольорит видно не тільки в мові, але головно в тій особливій увазі, яку звертає автор на житє гірняків, на довгу зиму в горах, на місця покриті вічним снігом, на потребу роблення великих запасів паші і живности на остру і довгу гірську зиму. Що наш текст — проба компіляції зроблена в західно-карпатських горах чоловіком мало освіченим, се показує його баламутна географія, якої він певно не взяв із жадного писаного ані друкованого жерела. Найправдоподібнішим буде припущене, що наш Карпаторус написав своє оповідане, полапавши з наслуху ріжні відомости і силкував ся сточити з них якийсь одноцільний образ.

Щож то були за відомости і з яких жерел походили вони?

Назва Попа Івана, вилетена в се оповідає, і деякі деталі велять нам догадувати ся, що автор таким чи иньшим способом був ознайомлений з легендою про Попа Івана. І то — додаймо зараз — не з тою її пізною версією, яку знаходимо у Бельського, а з давнім листом Івана Пресвитера, царя індійського. Тибет, у яким панує „Пуп Іван“ нашого тексту, лежить „на захід від Єрусалима“. Та що у нашого автора й уся Азия називає ся західною частиною світа, то можемо сказати на певно, що в жерелі, з якого він черпав своє оповідане, говорило ся про східний напрям. До Тибету від Єрусалима три місяці ходу через пустині і страшні, безлюдні гори. І в повісті про Варлаама Індия відділена від Сенаару (Мезопотамії) великою пустинею, через яку треба йти кілька тижнів. Лист Івана Пресвитера нагадує дати про топографію Тибету, хоч цифри в наших тексті инші. Та тут і там країна Попа Івана розділена на васальні королівства — там їх 72, а тут лиш третя часть того. Інтересна згадка про 24 єпископів, що всі засідають до стола з королем; аналогічний деталь бачимо і в руськім „Сказанію о царствѣ Индійскомъ“. Із чудес індійского краю, якими заповнений лист Попа Івана, тут лишили ся ледво маленькі, не-

виразні сліди. Карпаторуський автор занадто сильно вірить у існування всякої „погани“, щоб відважився детально описувати її; всі ті дивовижі і прочвари, се для него витвори, втілення злого духа, і він вдовольняється сумаричною згадкою, що там „злыхъ духовъ много живетъ барзо и пакости великіи и напасти людемъ чинять“. І знов чисто місцевий рис — говорить ся про процесії, які обходять по полях кожного року в новий четвер, себто в четвер по Зелених сьвятах — один із найбільше поетичних і улюблених обрядів у наших підгірян та гірняків, і про звичай — ставити хрести по межах, звичай також дуже розширений на карпаторуській території.

Є ще один, цікаво перероблений відгук листу Пресвитера Івана в нашій тексті. Ми бачили там запевнене індійського володаря, що в його царстві нема ні злодіїв, ні розбійників, ні зазидливих. Карпаторуський текст модифікує се твердження відповідно до спеціальних етичних поглядів, вироблених у нас проповідю в роді тої, якої зразки маємо в збірці Степана Теслевцьового та популярних учительних євангеліях. В царстві Попа Івана панує „справедливість прудкая“, але найтяжші провини, про які згадує автор, се взиване імени Божого на дармо і прокляте іменем диявола. Не даром наші старі „Ізмаради“ та „Марґарити“ так завзято виступали против „лихословія“, „скверныхъ словесъ“, не даром популярна проповідь усю етику ставила на дуалістичнім становищі боротьби між Богом і чортом.

Богацтво золота і срібла в краю Попа Івана не дуже імпонує авторови нашого оповідання. Він не описує ані палат, ані золотих й срібних стовпів, ані дорогого каміня. Його далеко більше обходять деталі хліборобського життя в тій далекій країні: богацтво збіжа, вина, садовини, доброї води і паші, а також брак вітрів, громів, граду і повеней, тих поконвічних ворогів убогого гірняка хлібороба та пастуха. Се дає нам підставу твердити, що автором сего оповідання був чоловік близький до народа, селянин, правдоподібно сільський духовний старої дати, або який бувалий дяк.

Та є в тім оповіданню дещо таке, що нагадує нам протестантські впливи. Згадка про те, що люде в царстві Попа Івана „не толко бити ся, але и вадити ся не умѣють“, нагадує тих тихих і сумирних ідеальних християн у листі Половця Смери. Згадка про те, що тамошні єпископи „ходят в шатахъ до самои землѣ, а поясъ яко оран на правомъ рамени носятъ“, се немов опис одного малюнка вставленого в видане Хроніки

Бельського, де так змальовані абісинські духовні. На Бельського вказує згадка про те, що піддані Попа Івана сьвяткують суботу замість неділі; загалом на протестантський вплив показує те, що піднесено там брак постів. На Бельського в кінці вказує й сама назва Тибет, хоч у Бельського так називаєся орда татарська підвладна Унханови „którego powszechnie zową Porijan“.

Відки взяв наш автор відомість про надаване дітям у Тибеті брудних імен і віруване, що демони чіпають ся раднійше дітей з гарними іменами, ніж дітей з брудними, сього не вмію сказати. Зрештою се віруване дуже розповсюджене не тільки в Азії, але й у Європі. Даяки на острові Яві міняють назву слабовитої дитини, щоб відвести від неї демона, що причепив ся до імени. Те саме завважив Кляпрот у Монголів. Про Камчадалів оповідає Ерман (*Reisen um die Erde* III, 427), що вони дають дітям назви, які пригадують різні страшні і ненависні предмети; і так хлопців кличуть звичайно „кана“ (ворог), дівчат „каназян“ (неприятелька) або „буірбач“ (проказа). В Тонкіні дають дітям погані назви, щоб демони лякались їх; аж коли діти підростуть на стілько, що вже можуть бути безпечні від демонів, переміняють ті назви на кращі (*Bastian, Kam-bodja*, 386). Той сам Бастіян знайшов такий звичай і в Сіямі, де дітей називають псами, свиньми, ледащами, щоб охоронити їх від переслідувань демонів і зробити їх для них згідними (*Bastian, Siam*, 219). Натомість ті народи вважають дуже небезпечним давати дітям гарні назви, бо се приваблює демонів; коли така дитина занедужає, то гарне ім'я зараз міняють на погане¹⁾. Але не треба ходити так далеко, коли сліди того самого вірування знаходимо скрізь по Європі. І так у Шлеску не годить ся кликати дітей гарно, бо такої дитини чеплять ся вроки, і для того кличуть там дітей звичайно: „Schweinebraten“ або „Schweinehund“ (*Ploss*, I, 121). „А Боже мій, на що йому дали таке ім'я, нарікала одна шляхтянка на Білій Русі. — Коб йому дали инше ім'я, може був би ліпший“ (*Federowski, Lud Białoruski*, I, 302). „Хто хоче бути вільним від усяких чарів, не повинен нікому виявляти того ім'я, яке одержав при „bierzmowaniu“ (тамже 293). І у нас малих дітей звичайно кличуть „бідо“, „помано“, „маро“, „лобуре“ і т. и. — певно,

¹⁾ Див. Н. Ploss, *Das Kind in Sitte und Brauch der Völker*, I, 121 і д.; R. Andrée, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*. Stuttgart 1878, стр. 176—177.

що без ясної свідомости первісного значіння тих назв, та про те без сумніву наслідком старого вірування про те, що гарна назва приваблює демонів.

Лишається нам сказати ще дещо про легендарну рамку, в яку вставлений опис царства Попа Івана. Се оповідане про пустинника Антонія і його подорож на схід сонця. Ми вже згадували про ту парість оповідань, що посвоячені з Александрією перенесли центр тяжкості з воєнних походів на мандрівки аскетів, з оружних завойовань на духові побіди словом і наукою Христовою. Може найстаршою пам'яткою сього рода літератури була повість про Варлаама і Йоасафа, а спеціально та її частина, що оповідає про пустинника Варлаама, його чудесну подорож до Індії і духове завойоване того краю через навернене Йоасафа на Христову віру. До сего самого розряду оповідань належить оповідане про „Хождение Зосими кь Рахманамъ“, і оповідане про иншого Зосиму, що шукаючи найправеднішої людини на землі, в зайорданській пустині знайшов пустинницю Марію Єгипетську, та оповідане про иншого пустинника, що шукаючи в пустині подвижника, який би ще тяжше покутував, ніж він сам, знаходить св. Онуфрія, „царевича педського“ — немов копію царевича Йоасафа. В кінці сюди треба зачислити оповідане про трьох монахів Сергія, Теофіля і Югина, що вийшовши з Єрусалиму і йдучи все на схід, зайшли до святаго Макарія недалеко земного раю. Всі ті оповідання творять цикл легенд і повістей дуже популярних у середніх віках, а більш або менше тісно звязаних спільним корінем із грецькою Александрією¹⁾. Бо коли сей звязок зовсім виразний у подорожі трьох монахів до Макарія (вони знаходять стовп Олександрів з його написом), менше ясний у подорожі Зосима до Брагманів, яка вяжеся натомісь з легендою про Попа Івана або з її жидівським жерелом, у якому говорилося про праведних Жидів Рехавітів, — то в повісті про Варлаама і Йоасафа сей звязок уже дальший і доси не був завважений ученими; так само в повістях про Марію Єгипетську і Онуфрія маємо діло з впливом Александрії перепідженим уже через иншу версію, а власне через „Хождение Зосими кь Рахманамъ“ і через „Варлаама та Йоасафа“.

¹⁾ Славянські тексти „Хождения Зосими“ та повісті „О Макарии римскомъ“ надруковані у Тіхонравова „Памятники отреченной русской литературы“ Москва 1863, т. II, стор. 58—92.

Наше оповіданє вяже ся досить тісно з оповіданєм пре мандрівку трьох монахів до Макарія, з тою увагою, що карпаторуський автор викидає все чудесне і силкуєть ся вдержати оповіданє на буденно-побутовім ґрунті. І так три монахи в старім „Словѣ“ виходять із Єрусалима так само, як монах Антоній у нашім оповіданю. В „Словѣ“ оповідаєть ся далі про їх мандрівку через Тигр, Ктезіфон до Індії, відси через край песиголовців і карликів (трепаятців), — наш автор збуває се короткою фразою „обходячи многіи пустынѣ“. Далі читаємо в „Словѣ“: „і взидохомъ на гору високу, ідѣже ни солнце сияеть, ни древа естъ, ни трава ростеть... і придохомъ в землю пусту і велику, и не бѣше в земли той ничтоже, ни пришесть бѣше члвкъ туду николиже“ — що майже дословно знаходимо повторене в нашім оповіданю: „зашолъ межі такіа лѣсы и скалы, которыхъ отъ начала свѣта око члвчье видѣти ни нога дойти не могла“. Дальше три монахи ідуть „беспутіємъ“, поки не прийшли „в мѣста равна і добра“, де були „древа многа“; се передає наш автор словами, що за тою безлюдною горою Антоній знайшов инші високі гори і скали, на яких було багато пахучих дерев і „пожиточнихъ овоцовъ“. Той деталь нашого оповіданя, що в тих місцях „от самыхъ запаховъ з rozmaityхъ и пожиточныхъ овоцовъ могли бы и скилки днѣй без покарму и без напою жити“ находитъ собі паралель у тім епізоді „Слова о трехъ мнѣсѣхъ“, де оповідаєть ся, як вони знайшли ледову церков, а серед неї жерело білої води; напивши ся тої води „бяху устнѣ наша ослажени от воды тоя, до 3-го дни слипаху ся устнѣ наша яко от меду“ — і далі: „имяхом бо уже 100 дни не вкушавше пища развѣе воды тоя“. Через край наповнений запахів переходить також Зосима: „и бѣше мѣсто то исполнено вопя добры, ни холма, нѣ бѣше земля равна цвѣты вѣнчана и украшена“ (Тихонр. II, 79).

Маємо ще деякі невеличкі ремінісценції „Хожденія Зосимы“ в нашім тексті. До таких ремінісценцій треба зачислити те, що в царстві Попа Івана „николи не бываетъ вѣтровъ великихъ ни граду ни громовъ ни дожждовъ пролуйныхъ“. В „Хожденіи Зосимы“ читаємо також: „нѣст в нас ни дождя тяжка, ни грома“ (Тихонр. II, 87). Щож до кари, яка в Тибеті буває на таких, хто проклинає дияволом, то анальоґію до неї знов знаходимо в „Словѣ о трехъ мнѣсѣхъ“. Оповідає там сьв. Макарій про себе, що коли на 12-ім році свого пустинного життя згрішив раз, то велів двом лвам, своїм годованцям, викопати

в печері яму „въ глубину челоуѣка стояча“, вліз у ту яму і велів львам закопати себе. Так закопаний він прожив у ямі три роки, поки земля сама не розступила ся над його головою і він не вийшов на світ (Тихонр. II, 65—66). І як Антоній у нашій оповіданню вертає з Тибету до Єрусалима в супроводі дванадцятьох статочних мужів, так у „Словѣ о трех мнѣсѣхъ“ свв. Макарій дає монахам своїх львів за провідників і під їх проводом вони доходять аж до стовпа Олександрового. Відси льви вертають назад до Макарія, а монахи доходять до Персії, переходять Тигр і—вертають до Єрусалима до свого монастиря. Додамо, що ігумен того монастиря називає ся Аскліпій, назва, яка могла нашому авторови дати привід до зроблення героєм оповідання монаха Антонія.

В кінці оповідань про те, як монах Антоній з трудом переходив безлюдні гори мандруючи до Тибету, нагадує аналогічні описи різних місіонарів та мандрівників, розширені в західній Європі. В старих „хожденіях“, бодай у тих, які тут поперед усього входять у порівнянє, нема паралелі до сього епізоду. Монах Зосима переходить через неперехідну ріку по дереві, що чудом похилило ся і зробило ся кладкою; три старці, що йшли до Макарія, зазнають хіба страху та голоду, але не мусять так як Антоній нашого оповідання, півтора місяця повзти на животі по снігових скалах, зачіпаючи ся за сніг „копачами“. Але в цитований уже німецькій компіляції Россена ми знаходимо ось який опис побожних мандрівок на Цейлоні: „In Zailon oder Ceylon nimmt das blinde Volck auf sich Walfahrten von tausend Meilen, worunter sie 18 Meilen in faulen stinckenden Wasser, so voller Igel bis mitten an den Leib gehen, und sieben Meilen klettern sie auf einen sehr jähem und hohen Berg vermittelst der Nägel und Dornen, so daran vest gemacht seyn, weil sonst kein Weg hinauf ist“ (A. Rossen, op. cit. 155—156). Щось подібного мусів чути й наш Карпаторус, якому зрештою повзанє по горах у зимі при помочи копачів мусіло бути звичне з власної практики.

На сьому кінчимо свої уваги про сю невеличку памятку нашого письменства з найдальшого на захід висуненого закутка нашої країни. Вона важна і цікава не стільки своєю літературною чи мовною вартістю, як радше тим культурно-історичним тлом, на якому повстала. Нитки, ужиті для її тканини, ведуть нас з одного боку в дохристиянський світ гелленістичної цивілізації, з другого боку до далекої Індії, захоплюють добу хри-

стіянського аскетизму, торкають середньовікову церковно-політичну легенду про Попа Івана, та пригадують декуди шумну пору церковно-догматичної реформації в Польщі, кальвінізм та „жидовствуюче“ антітринітаріанство. Тим цікавіше, що з усіх тих, із далеких кінців світа до купи зв'язаних елементів наш автор силкував ся зробити цілість закрашену русько-народньою мовою і льокальним карпато-руським кольоритом. Так і пригадуєть ся нам стіна вбогої ліпнянки здвигненої на старім культурнім ґрунті; розбираючи її відкриємо обломки коштовних грецьких статуй і ваз і плити—зі старохристиянськими епітафіями, і решти середньовікових мечів та панцирів, і монети та цеглини далеко пізнійшого часу.

Miscellanea.

Нові причинки до історії вірші на Україні.

Розібрана мною в отсій книжці „Записок“ праця В. Петца про українські вірші показує наглядно важність сього, доси занедбаного і систематично мало розслідженого рода памяток нашого письменства. А для систематичного розсліду потрібне поперед усього зібране і опубліковане всего матеріалу, який зберіг ся доси. От тим то думаю, що матимуть свою вагу й отсі нові причинки, які мені удало ся здобути сими днями і які подаю до прилюдної відомости. Один із тих причинків написаний ще в XVIII в. Се чверточка сірого, грубого паперу, зложена в двое і записана з усіх чотирьох боків — мабуть частина якоїсь більшої збірки, хоч не видно на ній анї слїду шитя, анї жадної пагінації. Написано на ній латинськими літерами дві вірші: одну без титулу, і другу пз. Pieśń o S. Michale. Обі вони доси незвісні, тож подаю їх тут, розбиваючи лише на вірші:

I. [Розмова Мазура з Русиним].

- P. A moy Rusinie,
iак że ci imię?
a což tam słyhać w twoy Ukrainie?
Nasi wesolo spiewaia,
wasi ustawicznie graia
w dudy żalości,
w dudy żalości.

- R. Szcoż my do toho,
ja hladżu swoho.
Mazur swoiu bidu płacze,
a Rusyn z radosty skacze:
a u naszoy Ruszczyzny
podostatok iest
y szelest.
- M. A mnie, mnie, cy wierzysz Panie,
ledwie y na groszyk stanie!
Choć y co człek zapracuie
albo w ludzi utarguie,
to zabierze dwur,
to zabierze dwur.
- R. A my продаім
y hroszy maiem,
y panowy oddaіemo
y kałyty ładuіemo,
iest na popa y na diaka
y na mohorycz —
zawszem panycz!
- P. A moy paniezu,
zacny szlachcicu,
ty ruski krulewiczu!
aby twa łaska sprawiła,
aby mię tam posadziła,
kiey ty się cieszysz,
kiey ty się cieszysz!
- R. Darmo, neboże,
byty ne może!
Jak to prawda, szczo ja żyiu,
tak ty pokień wsiu nadiju:
już jes wpaw w Mazurszczyznu
iak u szewski kwas!
Zasieź od nas!

II. Pieśń o Świętym Michale.

1. Mychaile hetmane użasny,
Nad wsich swiatych ty jesteś prekrasny.
Dneś w nebi tryumfuiesz,
Anhelski chor keruiesz
Wohorny (?), wyborny, y pirszenstwuiesz.

2. Anielskie polki sia zblyżajut,
Mychajłu swoy pokłon oddajut
Jako swojemu panu,
Nebesnomu hetmanu,
Wyduszcze, yszczuszcze¹⁾ włast jemu danu.
3. Skłaniaymo y my pred obrazom hlawy,
Dostupimo welykoja sławy.
Wsy wraz w nebesnom tronu
Otrymaiem koronu,
W radosty, w myłosty poydem k Syonu.
4. Tyie słowa Mychail wiszczajet:
Kto jako Boh! Lucypera ustraszajet.
Bo on rawen Bohu byty chtil,
W tom stal sia Sotonail,
Zwerżeny, znyżeny wo adski predil.
5. Boh widaje²⁾ ieho mysły zlyie,
Ze Lucyper mowyt słowa tyie:
Prestol sebi sożyżdu,
Rawen Bohowy budu!
Za toie tak złoie zletil ko adu.
6. Rody zemnyia³⁾ wsy sia soberite,
Mychajłu swoy ukłon dadite,
Bo on na nas wzyraiet,
Od bid, skorby zbawlajet,
Pomocz y w deń, w noczy wsehda prestajet.
7. Sowokuplajut sia wsy dneś Cheruwymy,
Stritajut sia oraz Serafymy:
Mychail z Hawryilom,
Uryil z Rafailom,
Dwyżat sia, spiszat sia wsy ko prestołom.
8. Kiy iazyk tia możet yskazaty
I czudesa twoia yszczytaty?
Tokmo tebi hlahołem:
Bud' w Deń sudny⁴⁾ predstatełem!
Sobludy (в нязу: y budy) wsich ludy pokrowytełem.

¹⁾ Мб. зам. y cztuszcze. I. Ф.

²⁾ В оригіналі: widadaje.

³⁾ В оригіналі: temnyia.

⁴⁾ В оригіналі: studny.

III. Вірша про Каньовського.

Отсю віршу записала пані Ольга Франко у Радзівілові від робітника при залізниці Смержа. Вона розповсюджена там і між иньшими робітниками і очевидно була зложена десь на Волині. На жаль, текст Смержа не зовсім повний; де що він забув і переповідав радше зміст, ніж властивий текст, затрачуючи віршову форму. Про те подаю тут сю інтересну віршу в надії, що декому удасться по отьому тексту доповнити її на місці.

От що, як удасться навіжений Лях!
 Що староста Каневський виробляв, то страх.
 Таку він мав натуру:
 Як кого попаде в руки, то зріже йому шкуру.
 Винний, чи невинний, а не до сподобу,
 Най лиш не попадаєть ся, бо дасть йому бобу:
 Старцєви чи попови, Ляхови чи жінці, —
 А потім за тєє силє ім червінці.

Раз їде староста, з ним двірня велика:
 На конях козаків з двадцять чоловіка.
 Тільки що виїхали на великий шлях,
 Аж на буланім коні їде собі Лях.
 Лях крепкий, міцний як дубина,
 Як орел бистро дивить, зняв би хрестянина.
 Шапка його на бакир і чорнявий вус, —
 То вже і з погляду видно, що не трус.
 На лиці написано: „Гей, не зачіпай!“
 Шабля при його боці і в руках нагай.
 Під ним коник чупорний весело голову несе,
 Як лялечка весело дивить, ушками стриже.
 Хату б перескочив, як би хто напер.

Лях з старостою порівняв ся...
 Лях трошка порушив шапку, як би зробив ласку,
 І єдного козака спитав за кресило,
 Бо ся йому люльки курити захтіло.
 А староста Каневський не міг знести того,
 Що Лях такий підуфалий, тай каже до нього:
 „Староста звик, щоб йому кланяли ся низько“.

Він моргнув козакам, і Ляха на землю звернули
 І почали бити,
 А староста Каневський став му говорити:
 „Коли люльку куриш, то вози й кресило!“...

Тут схватив ся Лях, і можно було міркувати,
Який він був сердитий.

Він би старосту як кицьку в руках своїх змяв,
Але двірні не зможе, — тай на коня впав.

„Чекай, пане старосто, не вмiєш ти бити!

Ось я тобі покажу, як бити, старосто:

Дістанеш від мене три рази, а кождий раз по сто!“

„А довго то чекати? — староста до него з сьміхом обiзветь ся.

„Кажу тобі, старосто, що в рік не минеть ся“.

„Село тобі дарую, як додержиш слова“.

„Додержу, додержу, нех карта буде готова“.

Раз староста напив ся, удав, що заслаб,

Для сьміха казав позвозити баб.

Баби роблять, тільки де котра що знає:

Єдна тихо шепче, друга в голос промовляє.

Єдна баба зачала двірським казати:

„Єсть тут дід, що вмiє чорта виганяти“.

„Давай, бабо, діда того, бо нам треба!

А диви, чи того діда Бог прислав нам з неба!

Біжи бабо за дідом, але біжи швидко,

Бо в старості, не хибить, розходив ся дідько“.

А тут десь узяв ся і дідок на ганку —

Се не був дід, а Ляшок на буланку.

Як ввійшов до старости, скинув дідівську одежину,

Тай старосту відразу схопив за чуприну,

Тай почав його бити!...

Раз староста йде з каплиці з великим страхом,

Бо не мило було стрітити ся з Ляхом.

Де не взяв ся Лях. „Як ся маєш, пане старосто!

А з відки ти то йдеш?“

„З каплиці“ — каже.

„Як то, з каплиці, як би з танця?

Ані книжки молити ся, ані рожанця!“...

Староста бояв ся виходити на двір.

Щоб не мати при собі хоч сто козаків.

Раз їде староста, з ним двірня велика:

На конях козаків зо сто чоловіка.

Тут Каневський на двірню крикнув він сердито

На своїх козаків, аби його зловити.

Лях своїм буланком повернув між корчів, на право,

А козацтво погнало за ним, аби його спіймало.

Як козацтво погнало, загуділо страх,

Аж з між корчів вискочив сам Лях.

„А, пане старосто, так то ти вмiєш комендувати!

За одним чоловіком сто людей посилати!

Хтож то тебе учив ту воєнну штуку?
 І тут я, бачу, мушу дати тобі науку,
 Щоб тримав ся війська і тримав ся ладу“.
 Тай долічив старості решту до закладу.
 „Годі, старосто, вже більше бити не буду.
 А карта готова, що-сь село мині обіцяв?“
 „Готова, готова, нема що казати!
 А заплатити мушу:
 За те варт, що бив крепко, та не вибив душу“.

Не вважаючи на уривковий стан тексту отсеї вірші, зміст її зовсім ясний. Се та сама тема, яку обробив Стороженко в своїм оповіданню „Голка“ і яка й незалежно від сього оповідання живе в устах нашого народу (пор. Етногр. Збірник т. VI, 286—290 і VIII, 133—136). Але ся тема в вірші скомплікована: побитий шляхтич закладає ся в Каньовським, що перебраний за діда знахаря входить до палацу і бе хорого Каньовського в його власнім покою, другий раз перестриває його при повороті з каплиці — і сей епізод найбільше подібний до оповідання про пімсту шляхтича в „Голці“, — а в кінці третій раз захопує його несподівано в хвилі, коли староста вислав своїх козаків ловити його. Початок сего третього епізоду урваний, за те закінчене сего й другого епізоду показує, що за кожним побитєм Лях давав Каньовському якусь розумну раду, відповідну до ситуації. При першій епізоді сеї науки не маємо. Дуже пожадано було б роздобути по змові повний текст сеї вірші, а також звістки про те, де і коли вона була зложена.

Ів. Франко.

Сербський опис Єрусалиму з XVIII в.

В бібліотеці пок. архиеп. Моравского у Львові між иньшим найшов я отсю замітну книжочку, не занотовану в Сербській бібліографії Новаковича:

Описаніє Єѣгѣв Бѣѣа Града Іерусалима.

Церкве живоноснаго Гроба Господня и прочіих Свѣтѣхъ мѣсть, в' нихъ же по свидѣтельствѣ святѣхъ Евангелістовъ отъ Рожд: до Вознесенія Христова многая ко спасенію челоѣческому содѣяша ся. Преосвященнѣйшій и Словеснѣйшій Господинъ, Господинъ

Ісаіа Антоновичъ

Православный Архієпископъ и Митрополітъ, Всего в' державѣ Вышнаго и Всеславнѣйшаго дома аустрійскаго обрѣтающагося

Сербо славенскаго и Валахійскаго народа и ихъ Цесар: Крале: Величе: дѣйствительный дворный Совѣтникъ, на понизнѣйшее прошеніе Честнѣйшаго Господина Симеона Симоновича архимандрита іерусалѣмскаго во еже желающихъ рад слышати, читати, и разумѣти, типомъ издати и в' народъ отпущати ся Благословляеть в' Вієннѣ 1748. Ноемврѣа 30.

Настояніємъ Іеродіакона

Хрѣ Жефаровіча, Ілли. рас: общ. Зографъ.

Формат: більша вісімка, паг. від 1—53, полуустав, чорним чорнилом літодрукована так, що здає ся, мов би се була ручна робота, виконана дуже старанно. Мова в тій книжочці звичайна „славно-руська“, зі збереженими подекуди старословянськими формами. Сторони 4—5 містять в собі вступне слово, де заохочує автор усіх вірних до пильного читання його опису сьвятого міста. На стор. 6 зачинає ся: „Повѣсть о святомъ Градѣ Іерусалимѣ и прочихъ окрестныхъ святыхъ мѣстахъ“ і тягне ся до стор. 52.

В „Повісті“ розповідає автор історію міста на підставі біблійної історії, а на стор. 7 зачинає опис місцевости, цитуючи слова пророка Давида. На стор. 8 подано образок палати Давида (змальований чорною краскою), про котру каже автор: „ту нинѣ сѣдить аничарага съ яничари, иже хранят градъ отъ безбожныхъ Араповъ“. На стор. 9 є другий образок, що представляє: „Храмъ пресв. Гроба“; на копулах візантійського стилю видніють півмісяці. Дальше представлено: на стор. 10 „Святоє снитіє, О велицѣй трулѣ“. Четвертий образок: „Кувуклія св. Гроба“ представляє воскресеніє Христа, на вежах будівлі видко по одному православному хрестови.

На стор. 14 розповідає автор „О св. свѣтѣ и когда бываєтъ“. — зовсім коротко, по запискам Данила Паломника. Ширше говорять він понизше „О соборномъ храмѣ“. На стор. 16 говорить „О храмѣ пресв. Богородицы“. На стор. 18 представляє образок сьвяту Голготу: се також будівля з трома копулами, середня частина отверта і видно розп'ятіє. На ст. 19 говорить ся „О церкви чест. Предтечи“, що є під Голготою; в тій церкві за трапезою: „єсть глава Адамова“. На стор. 20 образок представляє образ над дверима церкви Матери Божої. Дальше бачимо малюнок церкви „Святая Святыхъ“, идѣже сѣдила пресв. Богородица 12 лѣтъ пытаєма отъ божественнаго ангела“; тут справді видко в вежі Пр. Діву, а з обляків ангел несе для неї їду. Понизше малюнок воріт („четверовратная дверь“), куди їхав Ісус на ослі. На стор. 24 представлено

„Святилище“, а в нїм Христос учить Жидів („непокория жида“). На стор. 25 образок дому „Іоакима і Анни“, а понизше „Овчая купль“ та „баня св. Анни“. На стор. 26 бачимо „Преторь“ де судять Ісуса.

На стор. 27, 28, 29 представлено образи монастирів: 1) Арменський, 2) Римський, 3) Манастир Пр. Богородиці, 4) Манастир св. Димитрія, 5) Св. Николая, 6) Св. Василя, 7) Св. Георгія, 8) Св. Катерини, 9) Св. Архангела, 10) Св. Теодора, 11) Св. Евтимія, 12) Св. Стрітенія, 13) Св. Предтечі, 14) Св. Георгія (2). На стор. 30 Святий Сіон і Тайна вечеря. На стор. 31 Манастир св. Онуфрія і „Погребеніє страннымъ“. На стор. 32 „Істочникъ Яковль и Сілоамъ“. На стор. 33 муки пророка Ісаї та печера апостолів. На стор. 34 Вертоград и Гетсиманія. На стор. 35 Ріка огнена і Вознесеніє. На стор. 36 Галилея і Вертеп св. Пелагії. На стор. 37 Витанія і Воскресеніє Лазаря та манастир св. Евтимія. На стор. 38 „Іскушеніє діавола“, манастир Івана Предтечі та хрещенє Христа. На стор. 39 Йордан, Содом-гомора, манастир Авви Герасима. На стор. 40 „Варухъ уснувъ спавъ 72 лѣта“ і Яковль источникъ“. На стор. 41 Благовіщеніє і Преображеніє. На стор. 42 Кана галилейска, манастир пр. Ілії і гріб Рахіли. На стор. 43 Манастир св. Георгія. На стор. 44 Вифлєсѣм. На стор. 45 Манастир св. Теодозія і св. Сави (8 миль від Єрусалиму). На стор. 46 Дім Авраама. На стор. 47 Манастир Чесного хреста. На стор. 48 Емаус і Газа. На стор. 49 „Ліда“. На стор. 50 „Яффа. Птолемаїда“. На стор. 51 „Кесарія Філіппова“. В кінці на стор. 52 подав автор коротке закінченє і підпис: Сим. Симонович, Архимандритъ Єрусалимський.

Зрештою текст не містить нічого цікавішого, бо тут переважають малюнки, які я висше подав. *Др. М. Пачовський.*

Питомець агітатор.

Подаю дословний відпис акту, знайденого в бібліотеці львівського руського дух. семінаря. Се протоколярне зізнанє студента теології на „сесії“ дух. наставників. Його обжаловувано за агітацію між селянством, аби не робило панщини, бо вона вже знесена, отже суджено за нелояльність і некорректний спосіб думаня проти „Високого Ряду“. Обжалований, Іван Липовий на імя, як видко з иньших актів, належав до сеї частини нашої молодіжи, що носила на своїй голові „mitram, konfederatka dictam“, що симпатизувала з тодішнім польським рухом, отже й його доволі примітивна „агітація“ проти панщини мусїла вязати ся з сим „революційним“ настроєм.

Сей акт, по нашій думці, замітний з того боку, що вказує на недоладність, інертність, незаконність правительствених чинників у здійснюванню постанов що до знесеня панщини. Острах здіймав *Excelsum Gubernium* перед найменшою проявою якогонебудь руху. Воно користується доносами. Йому підмогою у тій роботі стає духовенство, а понайбільше висша єрархія (про повну залежність нашого духовенства від правительства у першій половині XIX ст., про його ролю шпівонства і поліцайства поговоримо при иньшій нагоді на основі зібраних роспоряджень духовних і світських властей). Далі сей акт вказує на тодішню некультурність, притібноблене, темноту й безпорадність нашого селянина. Інтересний він ще й тому, що писаний каліченою українською мовою. До 1849 р. протоколи „сесий“ були списувані в польській, латинській або німецькій мові. З нього видко, яке було знанє української мови і правописи в тих, що кінчали університетські студії¹⁾.

Під кінець зазначуємо, що годилося би звернути більшу увагу на бібліотеки духовних інституцій, ніж те було доси. Адже по консисторських (у Перемишлі) та монастирських бібліотеках лежить величезна скількість актів і матеріалів, що моглиб бути важним причинком у виясненю деяких моментів з життя українського народу. Яка-ж доля стрічає сї акти? Лежать без користи, марнують ся безслідно. Ніхто до них не загляне, ніхто не відає нічого про них, ніхто майже доси не заговорив про них. Одно покривали порохи, одно понищили хроби і молі, одно погнило від вогкості, иньше знову в повному безпорядку. А шкода! Треба се якось так уладнати, аби був там порядок і аби була спромога користати з духовних бібліотек і архівів також і иньшим людям, що не стоять в нїякому звязку з тими інституціями. Так бодай воно ведеть ся у культурних народів...

Протокулъ предсѣзвятий днѣ 10 Серпня 849 отъ Ректорату Семінаріи Генеральной въ слѣдство приказы Пресвѣтлаго Метрополітальнаго Консыстора зъ днѣ 19 мая р. т. ч. 1849 зъ питомцемъ Семінаріи Іоанномъ Липовымъ въ поводу, же въ минувшомъ роцѣ будучи на святахъ Великодныхъ въ Баковцахъ у родичовъ своихъ, баламутни вѣсти межи люди розсѣваль.

Пытанье 1-е. Панѣ Липовый Іоаннѣ, якіи вѣсти баламутни, розсѣвались межи людей въ Баковцахъ будучи минувшого року въ часѣ святъ Великодныхъ у родичовъ своихъ?

Отвѣтъ 1-й. Приіхавемъ до дому — а понеже въ Стрѣличахъ Панъ даровавъ панщину — приішли до мене люди наші спитати ся чи пан-

¹⁾ Акт друкований без усяких змін, тільки на місці v, що стрічається ся подекуди, пишемо в.

щину робити чи ніе — а понеже мої отець также робилъ; казавъ їемъ жеби ниробили — Два дни потому даровав нашъ Панъ панщину; і же то домѣнѣя вилика зъ 5 селъ і так богато людеї перестало робити, розѣйшлася поголоска же то я даровавъ, і приходили зъ блискихъ околицѣ люди, я радивъ имъ жеби пѣшли до своїхъ панѣвъ і просили жеби имъ даровали — и притѣмъ научавѣемъ якъ мають говорити.

Питанье 2-е. Кто Вас уповаживъ голосити людемъ не робѣтъ панщину — Якъ Вы могли казати, коли денекотры даровали панщину то и Панъ въ Баковцяхъ повиненъ даровати — Якими словами Ви тоє людемъ предкладали?

Отвѣтъ 2-й. Нѣхто ми ни уповаживъ, єно минѣ о мого отца ходило — коли по найболший чисти даривали то въ насъ. — Казавѣемъ такъ: Ідѣтъ до пана и кажѣтъ такъ: Такий чис Пане теперъ наставъ же всѣ Пани даруютъ панскоїе, вай і намъ Панъ будить ласкави дарувати.

Питанье 3-е. Якъ вы смѣли казати до людеї що маєте розказъ зъ губерніумъ голосити, щобы панщину не робити?

Отвѣтъ 3-й. Тогомъ ни казавъ —

Питанье 4-е. Що за письмо комисаря паньского Вы людем читали?

Отвѣтъ 4-й. Жадного ни читавѣемъ; ієно бувѣемъ притомний тому якъ комѣсаръ тої читавъ писмо од дѣдички же панщину мають даровану, і їмъ тоє писмо давъ —

Питанье 5-е. Якъ можете заперечати щосьте не говорили же маєте розказъ зъ губерніумъ голосити: не робѣтъ панщину — щосьте письмо комисаря не читали; коли люде до протокулу вызнали, жесьте говорили: же маєте розказъ зъ губерніумъ — и жесьте письмо комисаря паньского людемъ читали? —

Отвѣтъ 5-й. О розказъ зъ губерні а ни снимоисіє — люди же пѣдписалися може дятото написали же або цѣлої рѣчи нирозумѣли або затримали фалшиву васьну що тогди о нас говорили — ієднѣ казали же ми зъ Губернії, другѣ ж зъ консисторі третѣ ж з циркулу, а кождий ще що і додавъ — навѣтъ якъ їхавѣемъ до Льова то въ Вѣбрицѣ днѣ милъ питали нас ся які тамъ ксієнжа зъ Циркулу же даруютъ панскоїе — на друге: Я і Жегалловѣчъ булісмо притомнѣ якъ комѣсаръ читавъ же мають даровану панщину Жегалловѣчъ также ієдно таке писмо для ієдної громади причитавъ — для того люди пѣдписалися щось мо читали —

Питанье 6-е. Чи писалисьте въ виж реченномъ часы листъ до свящ: Филиповского пароха Десятникъ — зъ якого powodu — якої основы?

Отвѣтъ 6-й. Писавѣемъ для того: — Якъ въ насъ даровали панщину, заравъ на другий день прийшли люди зъ Дивієтникъ і Бергешова, зарадитися якъ би панщини ниробити — сказавѣемъ їмъ якъ мають пан просити — і одийшли люди — на другий день якъ мавъ Кс: Фѣлѣповский

набоженство а вѣтъ оповѣвъ му все де вули (sic), и щось мо говорили -- а Кс: Філіповскій низнаючи мене и ни чувше о минѣ нѣгди казавъ вѣтови що то мають бути шпїеги якѣсь нислухати — тої вѣтъ зараз прийшовъ до мене (бо то мої кровный) і сказавъ ми що Кс: Філін: говоривъ — Я на тої написавѣємъ лист до К: Філ: такої основи: почитокъ листа бувъ образъ всѣхъ змѣнъ въ Европѣ, — потомъ написавѣємъ ми що я замешкалий въ Бакѣвцїохъ, же їестемъ Алумнусъ, що ми диже кѣшитъ (sic) же люди панщини въ насъ ниробіать, і же ї его лїдіомъ (sic) радивѣємъ якъ би робити пристали, — а же за тоїе шпїегами насъ називавъ за такую рѣчь, написавѣємъ що за певне і самъ хочи якъ и всѣ пани — —

Пытанье 7-е. Якои основы была порада Ваша для Селянъ зъ Десятникъ, и якими словами Ви тую пораду говорили?

Отвѣтъ 7-й. Казавѣємъ такъ: Ідѣтъ васъ зо 6 до пана і кажѣтъ такъ, знаѣти Пана що Панъ въ Стрѣличахъ даровавъ панщину; Панъ въ Баковицѣ дарувавъ на 12 селѣвъ і всюди даруютъ, най панъ будутъ ласкавѣ и намъ дарувати, щожъ то ми вже найгѣршѣ зо всѣхъ людей, бо вже їено десь ни десь ни робіетъ — ї покѣшавѣємъ (sic) іхъ що певнїе даруїе —

Пытанье 8-ме. Чисьте всео сумлѣнне ведля ноданныхъ Вамъ пытанъ до протоколу вызнали — чи маєте ще що для справдженїя або выясненїя додати, аби перемѣнити?

Отвѣтъ 8-й. Всео сумлѣнне — ни маю ничъ додати анѣ перемѣнити — що людий кѣлка пѣдписалосѣ що я зъ губерніі, естъ наймилнѣйше понеже навить нибуло оказїи жебимъ мѣгъ того говорити — Іоаннъ Лїповый — слух: другаго года Св. Богос. и питомцѣ г. к. Семѣна:

Тыми словы уконьченый протокулъ съ питомцемъ семінаріи Іваномъ Липовымъ дня и мѣсяця якъ выжей.

Минїе Коммісії. Липовый Іванъ не въ свою рѣчь въ мѣшавъ ся дораджуючи селянамъ, дабы шли до пановъ своихъ съ прошенїемъ о дарованїе панщини, а протое заслугуе на нагану. — Що ся тычитъ того якобы реченый Липовый малъ казати: же естъ присланный зъ Губерніумъ дабы дарованье панщини голосилъ, и якобы малъ читати письмо черезъ коммісаря паньского громадамъ данни на остатокъ, якобы малъ листъ писати нечестный до священника Филиповского — тое все, коли Липовый становчо ваперечас, для недостатку въ томъ вгладѣ блѣжнихъ доводовъ, розсудити трудно; а понеже ни що ся не выкрило, зъ чого бы можна вносити на неправный способъ мысленя реченого Липового напротивъ Высокого Ряду, про тое коммісія судить дабы дальши въ томъ зглядѣ слѣдствїя занехати. — Дня и мѣсяця якъ выжей І. Ильницькій Вице Ректоръ. Слімаковский.

Ю. Кміт.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1900 р. — Часописи українсько-руські.

Як і давнійше, так і в минулому року осередком літературно-наукового руху був **Літературно-науковий Вістник** (3-ій рік, під редакцією В. Гнатюка, М. Грушевського й І. Франка), що у 4-ох своїх томах помістив сотки творів із гарного письменства і десятки статей з науки. Розуміється, науковий відділ кожного тома призначений для ширшої публіки, тож він цілий має більш публіцистичного характеру ніж строго-наукового.

Найбільша стаття з 1900 р. — се огляд діяльності Пант. Куліша д. Ос. Маковей, що вийшов теж просторою окремою книжкою (169 ст.). Праця ся буде окремо обговорена у бібліографії, тут скажемо лише, що сей „огляд“ має всі прикмети почину, всі добрі і слабі сторони його. Необробленість предмету дає вже тим самим певну варгість розвідці д. Маковей і чинить її підставою для всіх дальших студій над Кулішем; розміри, певна таємність, що оточує Куліша, його різнородність та екстремність і цілий звязаний із його діяльністю політично-культурний підклад сучасної української нації, та при тім усім синтетичні змагання автора — були причиною деяких менше тривких висновків, підшукування певних невідмінних законів, та при тім полишення багато дечого неясним і незрозумілим. В першій біографії Куліша инакше бути й не могло і ми мусимо дякувати автору за неї, хоч би й мали гадки відмінні від нього (т. IX—XII).

Поодинокі письменники знайшли своїх оцінювачів ще ось у яких статтях: Карпенко-Карий (нап. Юрій Кміт), Наталія Кобринська (нап. М. Грушевський), Стефан Ковалів (нап. О. Маковей), М. О. Кулішева (нап. Б. Грінченко), М. О. Дикарів (нап. О. Кобиський).

Розвідка д. Кміта перший раз хоче дати основний та одноцільний образ драматичної письменської діяльності найвизначнішого нашого письменника на сім полі (т. XI). І автор признає за Іваном Тобилевичом право до першенства у нашій драматичній літературі, одначе його безоглядну стійність зменьшає до доволі незначної висоти. Що привело д. Кміта до такого переконання? Бою ся схибити, одначе міні здасть ся, що попередні студії автора над скандинавською літературою (диви працю Ібзена у II річнику) навели його на спеціальний пункт виходу, коли береть ся оцінювати якийсь драматичний твір. Ся спеціальна точка виходу лежить у тім, що автор, прочитавши драму, дає запит: яка ідея положена в основу сієї драми? — та й à tout prix хоче її знайти. З того буває й такє, що знайде сих основних ідей більше ніж одну, а супроти того положення критика стає важке. Тим же не хочемо говорити, що у Тобилевича нема основних з гори покладених ідей, лише сі ідеї бувають иноді иньші ніж хоче автор. Д. Кміт має спеціальну прихильність до суспільних ідей і таких шукає, а в автора драми виходить на верх якийсь психологічний мотив. Ось і непорозуміння готове! (Прим. у комедії „Розумний та дурень“). Ще одну прикмету має д. Кміт, на яку я не міг би дати своєї згоди і яка теж стала ся причиною редукції в оцінці д. Тобилевича — се його погляд, що характери діячів драми мусять бути коли не повними студиями з психології, то принаймні цілими психологічними образками. Психологічне противенство і психологічна неможливість — иньша річ, се і з одиниці в житю чинить або божевільного або ідіота; одначе се людське жите ані анатомічна лаборатория ані філософічний семінар, — тому пошож усе те вводити у драму. Оці гадки насунули ся нам при читанню будь-що-будь інтересної і цінної розвідки д. Кміта, що при дальших студиях над нашою драматичною літературою може дати неодну основну точку (Anhaltspunkt) для оцінки і зрозуміння. Редактор Л. Н. Вістника, д. Франко, подібні замітки додав при кінці розвідки д. Кміта.

Проф. Грушевський дав нам образ письменської діяльності д. Наталії Кобринської вкупі з оглядом осередка її діяльності, себ то т. зв. жіночого руху, якого Н. К. вістає ся коли не найбільшою, то найголоснішою репрезентанткою. Д. Грушевський дуже прихильно оцінює її літературну діяльність, а найвище ставить перші чотири оповідання („Шуминська“, „Задля кусника хліба“, „Виборець“, „Ядзя і Катруся“), невдатними називає сі твори, до яких д. К. брала тему з народньої фантастики, або з обсягу психології. За те гарна, на думку проф. Гр. символістична поезия у прозі („Метеор“ — на нашу думку дуже слабонька), одначе в інтересі літератури радить її проф. Гр. звернути ся до суспільно-реалістичного напряму (т. IX).

Стефан Ковалів видвигнутий, так сказати-б, вперше на ширший літературний сьвіт д. О. Маковеем і, як наша публіка дякує тепер „Видавничій Спілці“ за „відкрите“ двох томів гарних оповідань, так само кождий буде вдячний д. О. М. за його нарис про сього письменника. Оповіджено тут що важійше з життя С. Ковалева, схарактеризовано гуртом усі і поодинокі його оповідання, виведено інтересне порівняння з оповіданнями Фраяка. Д. М. радить автору більше звертати позір на артистичне оброблення, стиль і мову, чого недостача зменьшає подекуди велику вартість його оповідань (т. XI).

Д. Б. Грінченко у статі п. з. „Поет жіночого горя“ дає нарис літературної діяльності О. Кулішевої (Ганни Барвінок), в якій розказано про життя й поодинокі твори письменниці. А сих творів єсть тепер більш як 30. Високо ставить їх мову (т. XI).

Один із найвизначніших сучасних українських етнографів М. Дикарів знайшов по смерті жителісця в О. Кониськім. Біографія ся стійна тим, що автор її покористувався до написання її кореспонденцією покійника. З тих листів показується стаття високоосвіченої людини, з чистим характером, благородним серцем, великою любовою для народу й України і з вічними, болючими злиднями (т. XII).

Дальше піднести треба дуже інтересну статтю д. Б. Грінченка про народній театр. Він збирає звістки про драматичні вистави на селі, вацікавлення ними селян, розбирає вартість репертуару і доходить до думки, що більшість українських драм не надається до народніх вистав, бо „народови треба здорової, моральної й артистичної з літературного погляду драми, а не гопака і горілки, не демонстрування фізіологічних функцій паних і неморальних людей“ (XI).

Анальоґічні уваги про галицько-руський театр дра І. Фраяка, де він з нагоди задуманої реформи нашого театру подає свої гадки про се питання. Він противить ся штучному піддержуванню міського характеру нашого театру, який у нас ще передчасний; за те рад би звернути задуману реформу обернути в сей бік, щоб театр став культурною інституцією для люду і йому приносив науку людської й національної сьвідомости. Поки ся реформа не можлива з дотеперішнім театром, то належало-б сотворити театр нового типу, щоб був призначений головню для мас і для села (XII).

Коло тої самої ідеї про народню освіту обертається стаття д. Е. Косевича п. з. Людові університети (I). Автор має на меті організацію українського людого університета в Галичині (що вже незабаром увійде в життя) і ся розвідка має познайомити нашу публіку з такими-ж інституціями в чужих народів, Англії, Данії, Америці, Бельгії, Німеччині, Швайцарії, Польщі, з їх програмами, фреквенціями, ре-

зультатами і т. ин. Новий український університет за „кільканайцять літ такої праці принесе цілковите відродження української нації в Галичині, дасть імпульс до величезного припливу інтелігентних сил, здібних до культурної роботи. Відроджена просвітою Галичина стане правдивим духовим центром усеї України і коли наш селянин дорівняє освітою данському селянинові, тоді буде близька порішєня і справа свобідної й незалежної України“.

Про славні хліборобські спідки М. Левитського пише д. М. Р—в, реасумуючи заслуги і здобутки сієї інституції українського патріота для селянської людности (X).

Про штуку подібуюмо три статі: дра Фрнка про малюнки І. Труша, проф. М. Грушевського про другу артистичну виставу у Львові і д. Г. Хоткевича про альбом *Из украинской Старины*. Перший підносить великий талант артиста в портретованню, головнo-ж у пейзажах, закидаючи йому при тім недостачу перспективи, яка, на думку критика, походить із задля замилювання д. Труша в кольористиці. Сю хибу бачить він головнo у видах Львова, де змальовані лише передні сцени. „Обняти широкий простір, підчеркнути те, що є на ньому характеристичне, дати глядачеві чуте тої ширини і далечини — се задачі, що лежать мабуть поза обсягом здібности д. Труша“ — говорить критик. Чи се вірно — покаже незабаром нова вистава образів д. Труша (1901 р.), завважу одно лише: значна певність висказу д. Фрнка ослабилась би сильно, коли-б був він потрудив ся порівняти звістні види Львова з природою. Я принаймні, зробивши се, відступив від подібної думки, як вище наведена (IX).

Огляд проф. Грушевського доходить до висновку, що у нас ще нема своєї штуки, хоч є артисти, та більшість із них зійшла на церковних ремісників. Проектом організації українських артистів кінчить автор свої замітки (XII).

Про статю д. Хоткевича хіба стільки сказати-б, що він прийняв альбом *„Из украинской Старины“* коли не з одушевліннем, то з дуже великим признаннем. На нашу думку малюнки сі належало-б в оцінці зредувати принаймньє в двое (XI).

Чужі літератури були доволі багато обговорювані в оригінальних і перекладаних статях. На першому місці покласти треба-б нарис д. Е. Деґєна про жіночу долю в сучасній німецькій літературі (IX), нові сили в сучасній літературі (А. Негрі, т. X) та про Воскрєсеніє Л. Толстого (XI), з яких особливо гарна, хоч до певної міри одностороння, — остання. Сюди належать ще замітки дра Фрнка про *Fécondité* Золя і соті роковини уродин Гайне (IX).

Хто хоче мати погляд на наші сучасні літературно-видавничі обставини, нехай читає інтересні замітки д. Франка п. з. Журнал і публіка, де зведено рахунки між публікою і Л.-Н. Вістником (IX).

Обрахунок минулого століття подає нам діяльог того-ж автора п. з. На склонї віку, де виступають три особи, оприміст-суспільник, песиміст-філософ і жінка і кожде зі свого становища судить минулий вік (XII).

Дуже зручно і глибоко розглянене питання політичної незалежності України у його-ж статі: Поза межами можливого, більш із т. зв. філософичного становища (XII).

На основі праці проф. Загоровського написа розвідка д. П. Рондяка про розвід в минушості й теперішності з поводу нового німецького кодекса (IX).

У постійнім відділі „Із російської України“ подибуємо дуже зручно написану статю Spectator-а про проф. Флоринського й українське письменство (X), хоч материял проти нього автор бере з самих таки брошур його та критик иньших учених (Михальчука, Науменка, Антоновича); далі — д. Хоткевича п. з. Факт історичної вартости, де порушено велику житєвість нашого драматичного письменства і його виконавця — українського театру; того-ж автора статя п. з. Ne quid nimis, де висловлюєть ся полемічна гадка проти закидів українській суспільности, починених д. Кониським у житєписи М. Дикарева (XII); та його-ж про ворогів українського театру в роді лихих драматургів як прим. д. Сластин й ин. (XI).

У відділі „Наші товариства“ маємо огляд розвитку Наукового Товариства імени Шевченка (IX) М. Грушевського, що також появилсь у 1 ч. „Хроніки Н. Т. ім. Ш.“.

У „Новинах нашої літератури“ подибуємо оцінки на „Повісти й оповідання“ І. Левицького (Л. Ч.); „В путах шайтана“ М. Коцюбинського (Л. Крушельницький); „Тарас Бульба“ М. Старицького (Г. Г—да); „Старосвітські батюшки“ І. Левицького (Л. Ч.) й ин. Деякі з них визначають ся гумором, більшість поверховністю.

З перекладаних статей зазначити треба Л. Жанруа про Данте (IX), Ф. Йодля про Дж. Бруно (X).

З иньших статей важніші ще: Немирича про Музей Тарновського і М. Грушевського про вулицю Шевченка у Львові (X). З посмертних згадок зазначимо М. Комара й І. Франка про Е. Борисова (XI).

Коли додамо до вище огляненого ще велику силу критичних заміток, наукових звісток і материялів, які розсипані у третім відділі кожної книжки, що має заголовок „Хроніка і бібліографія“ і для яких

вкінці треба буде скремого показчика — то будемо мати вироблений погляд на вагу сього журналу, — на жаль за мало ще відомого поза Галичиною. А до зросту його, зверхнього і внутрішнього, до виконання його національно-культурного завдання потрібно сеї більшої популярності доконче.

Добрими фейлетонами не визначилось і в сїм році Дѣло. У статі п. з. Українсько-руська література і наука в 1899 р. подає др. І. Франко огляд і характеристику останньої нашої літературної і наукової продукції. В ній доглянув автор корисні прояви: „Число передплатників руських щиро-народних видань побільшало, література почала еманципувати ся від газет і періодичних видань, письменська і наукова продукція почала обхапувати ширші поля, почала, що так скажу, ловити момент сучасного літературного смаку і сучасних основних ідей цивілізованого сьвіта, появило ся таке число нових робітників — перекладачів, популяризаторів, беллетристів і цілих організацій, якого давнійше нераз не бувало й за десять літ. Число виданих у 1899 р. книжок і брошур — не практиковано високе доси у нас...“ Автор обговорює діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка, київської громади („Кіевская Старина“), далше переходить до характеристики „Літ.-наук. Вістника“, видань „Українсько-руської видавничої Спільки“, Бібліотеки „Дѣла“ й ин. Далше йде коротенька характеристика молодих письменників, нового руху серед молодіжи, та найновіших беллетристичних новин на російській Україні. Кінчить свій огляд автор ось якими словами: „огонь розгоряєть ся добре; антракти в нашім розвитку вже неможливі“, (ч. 1).

Д. М. З—ий у Картині до історії шкільництва в Галичині на початку ХІХ віку подає п'ять документів до сього діла (1817—29), де показуєть ся, що австрійський уряд і консисторії дбали більше про освіту людности, аніж се представляють деякі історики (Калінка), в кождім разі дбалість ся далеко більша ніж колишнього польського уряду (ч. 16).

Той самий автор подав кілька документів до історії руського шкільництва 1848 р.) де показано старання Русинів про власну мову у школах і заведене польщини проти їх волі (ч. 106).

У статі п. з. День 6 лютого 1858 р. в Мілянї подає д. Лемко деякі звістки про італіянський революційний рух на основі записок воєнного архіва у Відні. Звістки тим цікавіші, що першою жертвою руху впали вояки-Русини 10 полку піхоти (ч. 18).

Помяніть діла батьків ваших! — такий заголовок має слово дра В. Щурата на Шевченківськїм вечері в Перемишлі, одначе своїм змістом належить воно більше до беллетристики (ч. 70).

Генрік Ібсен знайшов собі прихильника в д-рі Я. Ол., хоч за його розв'язки символів ледви був би йому вдячний (ч. 73).

Про Ібсена, спеціально про „Нору“, говорить теж д. Н. Кобринська зі свого „жіночого“ становища. На взір характеру сеї розвідки подаємо закінчення її: „Коли маємо давитись на твір Ібсена, яко твір штуки, і коли під штукою розуміємо силу вражіння, то „Нора“ в представленню яко реальна особа (sic!) не лиш під виглядом ідеї, але і під виглядом штуки випадає слабою, безцвітною і родить скорше несмак під артистичне вдоволення. Натомість Нора яко символ виступає в повній гармонійній цілості і викінченню, набирає правдивої естетичної досконалості і родить кольосальне вражіння“. Мова „ужасна“ (чч. 142—144).

Про Короткий погляд на іст. Читальні руської дух. семинарії у Львові І. Кузева говоримо окремо, в бібліографії.

До сеї ж справи належить стаття о. М. Зубрицького п. з. Читальня в руській семинарії 1879—1882, де автор доповняє звістки про рух у семинарській читальні в тих роках, до чого д. Кузів не мав матеріялу. О. З. бере се з особистих споминів (145—148).

Про загальну долю читальні по 1882 р. говорять „Сучасник“ теж на основі особистих споминів (161—2).

Д. І. Копач подав силвестку звісного німецького філософа Фр. Паульзена, дуже йому прихильну (ч. 123).

Шведський учений др. Л. Ніштрем, що гостював був минулого року між Українцями у Львові схарактеризований що до своєї діяльності (ч. 133).

Як причинок до історії наших галицьких обставин що до літературної мови служити можуть дві статі д. Н.: В справі народного язика (124—140) і Хто пестрить язик? (195—196). Се полеміка на оба боки. Перша проти української мови, якої придержують ся найновіші письменники й літерати. Дещо з його заміток справедливе, цікаве й бистре, але головна основа покладена індивідуальним уподобанню, або на фальшивім становищі, що ось то в німецькій мові єсть таке слово, а ми на се відповідне мусимо мати таке. — Друга стаття звернена ніби проти „Язичія“ наших москвофілів, але при тій нагоді знову сипле горячого бобу „своїм“ Українцям.

Про другу артистичну виставу руських малярів 1900 р. говорить д. К. Кучурак (251—3), що дивить ся на штуку церковно-рутенськими очима.

З перекладів найважнійша розвідка О. Левицького про звичаєві форми в подружжю XVI—XVII ст. (200—3).

Про розвідки о. І. Рудовича про св'ятоюрські ярмарки і про унію у львівській єпархії говоримо окремо.

Ще слабше що до наукових фейлетонів виходять инші українські часописи, белетристика перемагає усюди. В **Руслані** окрім розвідок проф. К. Студинського п. з. Характеристика поезій Гулака Артемовського та Козаччина і гайдамаччина в Енеїді Котляревського, що вийшли теж окремо й осібно будуть обговорені, подибуємо хіба ще промову Юл. Костецького на вечерницях Шевченка у Стрию (чч. 80—2), банальну, як багато таких промов.

У **Буковині** окрім статі Ф. Королевського про шлюбні звичаї у Чорногорців (ч. 125—6) та рецензій на „Із днів журби“ Івана Франка, „Воскресеніє“ Л. Толстого та „Буковинську Русь“ Смаль-Стоцького — не бачимо таки нічого.

У студентській часописи п. з. **Молода Україна**, що виходила саме перший рік (що місяця), зазначити можна ось що: Л. Цегельського про М. Драгоманова, його думки, діяльність і значінне проба одноцільної характеристики сього діяча; В. Старосольського про Кирило-Методієвське Брацтво, де сей момент освітлено з політичного боку; Т. Меленя про Гр. С. Сковороду — огляд його життя й нарис його думок; того-ж автора про Дж. Бруно; П. Ясенка Картини з природних наук. Усі ті статі мають більш публіцистичний характер ніж науковий, але писані гарно й живо. З посеред властивої публіцистики важніші статі: В. Старосольського промова на львівських Шевченківських вечерницях; Л. Цегельського про всесвітній соціяльний рух й українську національну справу; В. Гуркевича про Українців в галицьких середніх школах; С. Чарнецького про науку української мови в польських середніх школах у Львові; Е. Косевича про Шевченкові обходи молодіжю й багато инших. Між посмертними згадками читаємо огляд життя й діяльності О.Я. Кониського написаний І. Бриком.

Орган Руского Педагогічного Товариства **Учитель** друкував у сім році статтю Л. Павеницького про початок і розвій шкільництва на Руси, що буде обговорено окремо.

Свобода (американський тижневник) давала популярні фейлетони з обсягу суспільних та економічних наук.

Від минулого року виходить у Львові **Богословський Вѣстникъ** (4 рази в рік), присвячений справам церкви й духовенства. Редактор його належить, що правда, до проти-українського табору, одначе офіційна мова журналу таки українська (з виїмкою статі о. А. Петрушевича), хоч правопис ніби етимологічна. Се теж интересна проява! У першім річнику подибуємо властиве лише одну статтю з більш науко-

вим характером, а се А. С. Петрушевича про спосіб вибору й поставлення духовників із світських людей у XVI ст. на Україні, де автор подає текст рукописи XVI ст. луцької єпископії, що містить приписи до вибору духовенства. Одна частина має заголовок „Указъ какъ достоитъ избирати діаконовъ и священниковъ“, друга „Уставъ како достоитъ избирати епископа“. Рукопис тепер у станиславівській єпископській бібліотеці. Автор подає її зміст „для вѣдомости всѣхъ любителей нашей древней церковной старины и русского языка, еще не совѣмъ, якъ вынѣ, испорченного вліянніємъ чужихъ языковъ“. Та на превеликий жаль його, і ся памятка не без польонізмів! Автор підчеркує їх. Сюди належать такі слова як: маєт, свѣдѣки, годе-ний, вірячи, пильно, заховаты й т. ин.

З иньших статей згадаємо: про Дж. Бруно, де автор (α) взяв ся головно за полеміку зі статєю проф. Йодля (з Л. Н. Вістника); о. Дорожинського (редактора) про біблійну потопу, о. Крипакевича про артистичну форму псалма 118. У бібліографічній відділі були рецензії на І. Франка „Мій Ізмарагд“ та на „Живі струни“. Дух усіх статей клерикально-консервативний.

С. Томашівський.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész: áttekintő ismertetés. Irtta Hampel József. Az orsz. rég. és embertani társulat kiadványa. (Памятки бронзового віку на Угорщині. III частина: Загальні відомости. Накладом краєвого археологічного й антропологічного товариства). Будапешт, 1896, ст. 254+62 таблиці.

Відомий у науці передісторії автор оглянув у сім томі бронзові нахідки на території нинішнього Угорського королівства, подав їх опис, вироблюваннє, звістки про тодішню культуру, спеціально означив відносини угорської території до решти Європи.

Не вважаючи на неоднакову історичну долю всіх частин нинішнього Угорського королівства, автор при описі предметів стоїть що так назву на централістичнім становищі (чи не з політики?) і говорить у суміш про ту саму категорію предметів в усяких сторін краю. Реальну вартість мають як раз сі описи з малюнками, тому, хочаби вибрати матеріал для української передісторії, треба окремо ставляти побіч себе сі описи і малюнки.

У перших двох главах говорить автор про науку передісторії в Європі і нинішній її стан, спеціально про угорську від 1828 р. (Янкович). Межи нинішніми збирачами визначаєть ся угорський Русин Т. Легоцький, що трудить ся головно в Бережськім комітаті. З поміж музеїв на перше місце покласти треба Угорський Національний Музей, окрім того єсть провінціональні та приватні музеї і збірки.

Віі третьої глави починаєть ся опис предметів, до яких малюнки в меньшій частині є в доданих таблицях, у більшій подані в попередніх

томах, а багато невиданих, в Нац. Музею та таких, що подані в інших видавництвах (тут таблиці йдуть від CLXXXIII—CCLV). Після опису подає автор виказ, де кілька чого знайдено і звідси треба вибирати материяли для якоїсь території. XII гл. і далі задля сказаного в горі централістичного пункту погляду не представляють наукової вартости — се загальні висновки про культуру бронзового віку, не мов би він належав до самих Мадярів. На щастє говорить автор про переймання промислу і загалом культури, хоч із застереженнями про сталість її оригінальність своєї культури (ст. 250).

З доданих таблиць належать до нашої території: CLXXXIII, красногорський скарб; CLXXXIV, теж красногорський скарб; CXСІХ скарб із Бережського комітатa; CCLIV оружє з відти-ж; CCLV подібно.

С. Т.

Н. В. Шляковъ — О Поученіи Владиміра Мономаха (Ж. М. Н. II., 1900, V, VI, VII, ст. 96—138, 209—258, 1—22).

Чимала, але дуже тяжко і по части хаотично написана студія Д. Шлякова складаєть ся з трох частин. В першій він хоче уставити час написання Науки, для того уставляє хронологію описаних в ній подій і доходить до виводу, що Наука написана в 1106 р.; в другій він, аналізуючи Науку з літературного боку, доводить, що вона написана під впливом церковної служби першого тижня посту й здогадуєть ся, що Мономах написав її, спинивши ся в дорозі для того аби сповідати й причащати ся на першім тижні вел. посту (с. 234). В третій він пробує вказати місце, де саме Наука була написана, й доводить, що се була осада звана Волга на місци нинішнього Углича.

Така схема сеї розвідки, загромадженої зрештою слабо звязаними з темою екскурсами, гіпотезами й навіть поетичними рефlekсами. Найліпше випала друга частина: автор очевидно літургіст по спеціальности і в сій сфері чує себе дома; його доводи, де він зближає алюзії Науки до св. письма і різних церковних молитов і єспівів першого тижня, мають справдешній інтерес. З богослуженнем близьких тижнів звязує автор алюзії Науки до Пролога, Шестоднева, Поучень Василя В. (Како подобаєть лѣпо человекъ быти і другої науки — „Научи ся вѣрный человекъ“ — ся остатня також з Пролога), слова Анастасія Синаїта (с. 215—9, 237, 240, 251). Заразом вказує він і иньші запозичення з богословської лектури (с. 253—5). Хоч не всі його паралелі зовсім певні, а певна частина була вказана вже попередніми дослідниками — (Протопоповим і Пономарьовим), але ся частина розвідки має значний інтерес. Заразом автор пробує відтворити первісний склад Науки, звязуючи з нею, як її закінчення, той уривок молитви, що в Лаврентієв-

ським кодексі стоїть по листі до Олега, і навіть знаходить в Науці „правильність побудови і майстерність композиції“ (с. 258)!

В першій частині найбільш цікаве — проба хронологізації оповідань Науки; висновки автора не завжди щасливі, між ними й дата 1106 р. для Науки не має ніякої певності; з тим падають і інші зв'язані з тим висновки автора, що взагалі задалеко іде в своїх розумованнях і гіпотезах (напр. він знає, що Мономахові сини дістали кожен свій примірник Науки і той що ми маємо — списаний з примірника Андрія Мономаховича). При тім же автор показує незнання новітньої історичної літератури, й тим також толкують ся деякі грубі помилки його. Третя частина — висновок місця написання — має також гіпотетичний характер.

М. Грушевський.

Г. П. Бѣльченко — Поученіе блаженнаго Оеодосія, игумена печерскаго, о казняхъ Божіихъ (Лѣтопись ист.-фил. общ. при новорос. университетѣ, VIII, 1900, с. 177—162).

Невелика, але добра робота. Автор, давши погляд на історію питання, спинаєть ся головню коло виставленого д. Вадковским (м. Анто-нієм) аргумента против приналежности поучення Теодосію — що м. Фотій користав з грецького текста сього поучення. Опираючися на тім, що в тексті Фотія єсть пропуск однаковий з текстом літописним і Торжественника, він доводить, на мій погляд — зовсім основно, що Фотій користав з текста словянського. Відси дальший висновок — що всі три версії ідуть від одного словянського текста, відмінного від текста Златоструя, опублікованого Срезневским. Справи авторства Теодосія автор не рішає, справедливо одначе зазначає, що подібність зі Златоструєм не виключає ще приналежности проповіді Теодосію: Теодосій міг запозичити звідти основу її. На жаль тільки автор не пробує вяснити питання про вступ, який маємо в літописній версії і в версії надписаній іменем Теодосія, а не маємо у Фотія.

М. Г.

В. М. Гусовъ — Къ вопросу о редакціяхъ Моленія Данила Заточника, Од., 1899, ст. 34 (з VIII т. Лѣтописи ист.-фил. общ. при Новорос. ун.).

Моленію Данила останніми роками досить пощастило: розвідка дра Щурата, надрукована в IX т. наших Записок викликала розвідку д. Лященка, обговорену вже нами (т. XXXIV Записок), а тепер перед нами лежить стаття д. Гусова, що хоч, по його словам, опираєть ся на його давнійшій студентській роботі (р. 1893), але в друкованій своїй формі звернена фронтом до згаданої розвідки д. Лященка.

Д. Гусов взагалі годить з д. Лященком в його виснодах що до часу й обставин написання Моленія, тільки натиск кладе на те, що

воно належить Суздальщині. Він справедливо підносить, що князювання Ярослава в Переяславі Руським належить до дуже молодих літ його (від 10 до 15), отже се робить певну трудність в тім, аби засланне Данила класти на сі часи його переяславського князювання, але розуміється на сій підставі не можна ще твердити, що автором Слова не був хтось з українських бояр, що могли зістати ся в Ярославовій дружині і по його виході з Переяслава Руського, а ще менше — зачисляти його, як робить автор (хоч і обережно — „кажется“ — с. 27, пор. с. 34) „къ произведеніямъ ростово-суздальской литературы времени, названнаго у Костомарова золотымъ вѣкомъ этой письменности“: як би навіть писав се Моленіє прирощений Суздадецъ, його школа безперечно українська — Моленіє входить в одну групу з иншими українськими пам'ятками сих часів як Слово о п. Ігореві, слово на збудованне видубецької стіни, повість про мятеж по смерті Романа в Галицькій літописі¹⁾, писаннями, до котрих „золотий вік ростово-суздальської літератури“ не дає ніяких аналогій.

Головний зміст розвідки Гусова одначе не в сїм: його головна задача — довести, що основний текст Моленія маємо в т. зв. другій редакції, репрезентованій кодексами Чудовським і Ундольського. Автор одначе, як мині здасть ся, занадто оптимистично дивить ся на сю редакцію: признаючи, що вона ближше стоїть до прототипа, треба признати істнування інтерполяцій і в ній значить признання II редакції ліпшою ще не увільняє нас від потреби реконструувати первістне Моленіє.

М. Г.

O źródłach heraldyki ruskiej, skreślił Dr. Franciszek Piekosiński (Rozprawy akad. umiejęt. — wydział hist.-fil., XXXVIII).

З сеї статі здана вже була справа — в справозданню з того тому Rozpraw (в попереднім томі), і я тут хочу піднести тільки одну справу. Іде мова про руські геральдичні зиски, але й д. Пекосіньський в своїй репліці й инші учасники спору на сїм пункті показали дуже неповні відомости. Я сеї справи, котрою ніколи спеціально не займав ся, теж не маю заміру вичерпувати, але хочу піднести деякі занадто сильні прогалини або помилки в поглядах д. Пекосіньського.

І так д. П. сьвято переконалий (с. 203—4), що руські бояре не мали печаток, так що, на його гадку, коли кн. Дмитро-Любарт укладав умову з Казимиром, прийшло ся на ігвалт робити їм печатки ad hoc. Шан. автор, очевидно, забув (чи не знає?) звістного факту, що уже

¹⁾ Див. Історію України-Руси III с. 469—472.

в X в. руські купці і княжі післанці мали золоті й срібні печатки, які служили для посвідчення їх осіб і очевидно — мали на собі певні знаки власности (Hausmarken).

Подібні печатки заховали ся до нас в староруських перстнях в досить значному числі (публіковані у Кондакова Рус. клады I, Рус. древности V і мною в Записках т. XXV).

Коли йде мова про геральдичні знаки, то треба знати знаки на київських монетах — з іменами Володимира, Сьвятополка, Ярослава і Володимира Ольгердовича; знаки ці зрештою мають свою велику літературу.

Коли йде мова про руські печатки й геральдичні знаки, не можуть бути полишені на боці дорогичинські пльомби (що мають теж свою літературу); тут в великім числі приходять і кирилічні букви, за котрими так попитує д. Пекосінський.

А не знаючи того всього, на підставі коментовання зовсім не виразного тексту видавати категоричні суди про неістнування руської геральдики — буде, не знаю чи по *krakowsk*-и чи *nie* по *krakowsk*-и (див. с. 188 статі), але в усякім разі не науково. М. Г.

Акты Литовско - Русскаго государства изданные М. Довнаръ-Запольскимъ. Выпускъ I (1390—1529 г.), сторін XII+258 (відб. з Чтеній московських, 1899, IV).

Акти ці обіймають просторонь часу від 1390 року до 1529; числом їх 199. Найбільше з них припадає на часи пановання Александра і Жиґмонта I, а лишень мале число на панованє їх попередників (на час пановання Володислава Ягайла припадає 1 акт, на час Витовта 6, Свидригайла 1, Жиґмонта Кейстутовича 1, Казимира 8, Александра 80, Жиґмонта 102). Змістом своїм вони всі майже належать до внутрішньої, господарської політики Ягайловичів.

Перше місце можна тут віддати наданням містам маґдебурського права; ці акти важні для нас вже хоч би через те, що деякі з них належать до давних часів і походять ще від Володислава Ягайла та Витовта, до сього вони характеризують нам досить докладно німецьке право на Литві. Важне місце займають дальше рахункові записки, бо з них можемо пізнати грошову господарку Ягайловичів; так в акті 15 вичисляють ся видатки за державну службу, з акта 16 довідуємо ся, що в князі при роздачі намісництва і староств діставали гроші від нових намісників та старостів, з акта 153 можемо пізнати, як складано рахунки з виаренованих дібр чи то мит; в виданих актах взагалі подибуємо чимало актів що дотикають аренд корчем і мит. Акти під числом 14, 61, 68, 112, 113, 117, 130, 184, 190, 191, 193, 195 дотикають виключно бояр; одні з них як акт 14 показує, що бояре не мають пла-

тити дяла, другі як 112, 113, 130, 185, 190, говорять про перехід людей низших верств в боярство, знов иньші як 193 про перехід бояр в шляхту.

З поодиноких актів піднесемо 156 — де записана присяга писарів, 126 — означення повинностей міщан, 134 — виказ городів, що мають висилати вояків до військової служби, 138 — виказ городів, що увільнені від висилання вояків, а за се мають давати викуп. Акт 199 дотикає вже політики заграничної: се відповідь волоським послам. Окрім сього знаходимо ще багато потверджень маєтностей, надань людей, увільнень від обов'язків та жалоби на кривди тивунів та намісників.

В кінці потреба замітити, що хоч видавець поставив собі за ціль видати лише такі акти, котрі ще не були напечатані, але подибуємо й деякі акти уже видані в Литовській метриці д. Леонтовича. *Й. Ч.*

Иванъ Р. Войниловець — Церковъ и монастырь св. Юрія у Львовѣ та вѣдпусты и ярмарки святоюрскіѣ, (Дѣло, 1900 р., чч. 89—121).

Автор мабуть духовний, се видно зі стилю, зворотів, духа і т. ин., а найбільш із мови: вона важка і не без польонізмів. Зрештою праця на скрізь ділетантська зі всіма її добрими і лихими прикметами. До перших належить докладність і деталічність, до других некритичність й обмежування до відомостей із другої руки, при тім дуже скупеньке цитування жерел.

Починаєть ся праця з найдавніших часів, від кн. Льва, що мав заложити монастир св. Юрія, дальше переповіджені важніші політичні події, які мали вплив на церковні обставини. Автор не запускаєть ся ніде в освітлювання і вияснювання причин, обмежаєть ся лише до реєстровання, навіть у такій справі, як віддання цілої львівської єпархії під управу львівського латинського єпископа (1509). Приверненням православного єпископа (1539) і заведенням крилоса, датуєть ся, на думку автора, упадок Василян; що досі фактично завідували єпархією. При Шумлянським двигнулися й його сторонники Василяне. Проці пішли знов у гору, як спроваджено з Теребовлі чудотворний образ Божої Матери. Ся спілка своєю енергією довела до того, що ціла єпархія прийняла унію (1700). Пізнійше протегування монахів викликало ворожнечу між ними і світським духовенством. Довший час мали монахи перевагу, особливо коли дістали (1720) право відпусту і ярмарку. Автор має ярмарок за річ звязану з відпустом лише посередню, силою конечности, та про се можнаб сперечати ся, а й сам автор говорить, що на сих відпустах „шинкували горівку і пиво з владичої пивниці і з бровару“. Реформа 1739 р. давала Василянам, спеціально съвятоюрським, незалежність від владик, по части

навіть перевагу над ними. Тут оповідає ширше автор про нові сьвято-юрські школи для виховування духовних від пол. XVIII ст. Цікаві тут звістки про винародовлення монахів (за монастирськими актами) і противні змагання декого в єпископів. Найгорячіша боротьба Василяян з білим духовенством почала ся від еп. Льва Шептицького і тягла ся аж по австрійські часи. Ся боротьба не була без національно-політичної за-краски, бо монахи виступали як ультра-католики. Як звістно, імя Шептицького вязали з Уманською різнею (1768). Незгода закінчила ся побідою єпископа й установою чисто-сьвітської капітули (1771), а процес в сій справі та справі св. юрської церкви покінчив ся 1779 р. теж побідою сьвітського духовенства. 1817 р. Василяяне уступили цілком із св. юрської гори. Що до ярмарків привілей Йосифа II (1789) признає право до них за єпископами, хоч велів обмежити відпусти. Образом ярмарку з 30 і 50-и років кінчить ся розвідка, що малаб більшу вартість, як би всі звістки були зазначені, звідки їх автор узяв, хоч із другої руки. Се, на жаль, показує, що після пок. Пелеша наше духовенство не має ніякого поважнішого історика.

С. Т.

Ив. Рудовичъ — Унія въ львѣвскій епархіи, Льв., 1900. (Дѣло, 1900, чт. 221 і 236).

Починаєть ся розвідка від діяльности еп. Гед. Балабана і його заходів коло унії. Автор підносить його особисті інтереси, але при загальній характеристиці настрою народа він паде у неясність та вузкоглядність. Ось чому, на думку автора, шляхта була противна унії: „Шляхта гляділа на унію церковну з політичного становища — бояла ся, щоби не зміг ся вплив королівського правительства, котре досить було прогрішило ся против руської шляхти, усуваючи її від усіх впливових урядів, а роздавало всі інтратні становища напливовій шляхті великопольській і мазовецькій, яка на Русі наживала впливу, значіння і майна. А найпаче станула в опозиції шляхта карпатського Підгір'я волоського походження, зайшла з Угорщини, що не відрізняла справи віри і церкви від політики, традиційну ненависть до католицької церкви принесла ізва Карпат, де представителем римо-католицької віри був грабіжний і брутальний Мадяр“. Чи лише так мало? Що становище шляхти супроти унії мало у своїй основі політичні мотиви, се певно. Одначе ся політика була дещо ширша, ніж думає автор. Не у розширенню королівської влади діло, православна шляхта булаб згодила ся і на абсолютизм, як би він опер ся на ній. Протеґованне чужої шляхти (та окатоличеної своєї) тут має бульше ваги, і традиційний жаль за сьвітлими колись часами руського боярства, з'убожіння, суспільне й економічне пониження, теж більш задля політичних причин, та бажання зі-

статись на становищі, що так скажу, благонадежності — витворювали сей опозиційний дух між православною шляхтою, якої тоді було в Галичині дуже багато. Політичні міродатні сфери на Русі були зложені майже виключно з посідачів величезних королівщин, тож і ціла ся фаланга руської шляхти в політично-суспільнім житю стояла ближше порога. Та звичайно той, що боїть ся води, — тоне, і православне шляхта з великої релігійної ревности покатоличила ся й ополячила ся. Бо релігія все таки лише форма.

Що до „волоської шляхти з Угорщини“ — то сей уступ повинен був автор задля сорому пропустити. Усе се казки, тому й полеміку пропускаємо. З тим, що висше виписано, не годить ся гадка автора про пияність поступу унії: „пасивний опір народу і духовенства, котре бачило, що унію підперає католицька шляхта, а вона все була для нас народу і духовенства синонімом гнету і неволі...“ Як то? Чи автор думає, що православна шляхта в економічно-суспільних відносинах була синонімом братерства і волі, супроти низших верств? Таж вище сказано, що ся шляхта була унії противна!

А вже найбільшу помилку бачимо в погляді, буцім то козацький рух 1648 р. був рішучим ударом для унії. Де вичитав подібне д. автор, годі мні знати, бо сього не показано в дописках. Сталось се мабуть лише „по внутрішнім переконанням“. Щоб багато не розписуватись, ми будемо стільки сьмілі, щоб відослати д. автора до нашої розвідки про народні рухи 1648 р. до уступа про їх наслідки з релігійного боку (ст. 137), де висказано щось дияметрально противне гадці автора. А вартоб було завести полеміку на сю тему, як що д. автору не подобаєть ся моя думка.

При оповіданню про Шумлянського держить ся автор дра Шараневича, аж так далеко, що акцентує його думку про „українофільську політику“ еп. Ш., а навіть замість слова „шляхта“ уживає „дворяне“. Се вже не по українофільськи!

Причинами виступають у автора всюди індивідуальні мотиви в діланню, а всякі иньші т. зв. „вищі рації“ зводять ся у нього до польонізації та московщення, і ніяк він добачити не може, що як унія по стороні Польщі, так православне по стороні Москви дуже важне *raison d'état*. Дещо сьвітла на діяльність еп. Ш. кинула була критика праці дра Шараневича, зроблена дром Франком (Записки т. XXII). Поза розвідками Шараневича автор використовує ще Ліковского *Dzieje kościoła unickiego* та Історию Унії Пелеша.

Інтересно говорить автор про наслідки 1 липня 1700 р. „Тая подія не остала ся без впливу на культурне, політичне й економічне жите народу“. Перша користь то зближення до культурнішого захода;

друга — полекша духовенство в товариськім (sic!) житю; третя — „що хлопам-уніятм попускали троха прикрої панщиняної шруби“. На перше можнаб згодити ся, хоч із деякими застереженнями, друге дивне (чи автор припадком не перекладав слово „товариський“ з „общественный“?), третє просто невірне. А деж ті політичні наслідки? Львівські міщане-Русини після того, як прийняли унію, ще менше мали політичних прав і значіння, аніж перед тим. Та про усе те вже автор не говорить. Остаточно без використання величезного рукописного материялу про се, як і про церковні справи в Галичині взагалі, сього питання рішити не можна, а переписування все того самого не допоможе.

Такі наші гадки про статю о. Рудовича, в котрім все ж таки приємно нам бачити нового робітника на занедбаній ниві галицького церковного життя.

С. Т.

Fr. Rawita-Gawroński — *Historya ruchów hajdamackich* (w. XVIII). We Lwowie, 1899. Nakładem K. S. Jakubowskiego, т. I. і II, ст. 269+297.

Fr. Rawita-Gawroński — *Historya ruchów hajdamackich*. We Lwowie 1901. Księgarnia H. Altenberga, т. I. і II, ст. 269+297.

З вище наведеного заголовка виходило б, що працю д. Гавронського дуже скоро розхоплено і тому появилось ся друге видання. Про розголос та популярність його ми нічого не чули, а приглянувши ся ближше, побачили ми, що се ніякі два видання, а лише переміна окладянки. Текст полишив ся ненарушений, навіть і численні його друкарські похибки ті самі, хоч дві окремі друкарні видніють на заголовках. Дійсно, легкий спосіб, щоб рекламувати й піддержати сьвіжість книжки! Остаточно — вільно Французам одну тисячку звати окремим виданням, чом не можна д. Гавронському за те саме мати одну десятку чи сотку? Та киньмо формальність!

Коли я прочитав заголовок сеї праці, опанувало мною миле почування. Всеж таки раз, погадав я собі, мати мемо підручник історії гайдамаччини, де буде перший раз зібраний увесь материял і як так критично повірений, щоб могли бути точкою виходу для дальших студій. Та прочитуючи сю історію, розчарував ся вповні у моїм попереднім оптимізмі. Хиба вихісновані тут деякі рукописні материяли присилують нових дослідників дякувати авторови за виявлення їх. Та роблячи з гори се застереження що до праці, відчуваємо себе в неменьшій обовязку перевірити критично висновки з тих жерел, як неподільну власність самого автора.

Моє становище в тому випадку трудне, бо приходить ся ставати межи двома противностями, межи двома виразними становищами істориків,

які чомусь то академічний спокій проміняли за політичний антагонізм. Біда в самих предметі, що досі не стратив політичної ваги, та се ще не звільняє від завдання критичної аналізи праці.

Правда, у нашій минувшині єсть багато таких хвилин, при яких історики розділюють ся зараз на дві ворожі громади і ще довго-довго воювати вони з собою будуть. Се инакше бути не може, доки певні історичні події мають свій відгук у нинішніх суспільно-політичних прямованнях, і доки сі прямовання будуть до себе просто протилежні. Лік на се аж у будучині.

Чи розумів се д. автор — не знати, але що обертав ся в тім „зачарованім колесі“ політичної історії чи історичної політики — сього дав нам доказ у своїй передмові. На ній мусимо дещо зупинитись.

По кількох замітках про жерела спиняєть ся автор ширше на київськім видавництві „Архіва Ю.-З. Росції“. Він упевняє нас, що „Архив“ мав з гори поставлену гадку, буцім то Поляки вічні вороги руського народа і за таких треба їх мати й на будуще. „Погляд сей — говорить д. Гавронський — виходив не із жерельних дослідів, лише з державної політики“. Сеї ідеї держали ся історики, на думку автора, одні свідомо, иньші несвідомо, а „благороднійших“ уносила з собою течія нового народнього радикалізма і поза сею хвилию, що їх унесла, не давала доглянути правди в подіях й історичнім образі“. Звідси має йти в сім видавництві спеціальний добір документів, виключно таких, що кидають лихе світло на польську минувшину. Взагалі закидає автор сьому вигавництву коли не нещирість і нечесть, то в кождім разі односторонність.

Закид не новий і ми тут обороняти видавців не будемо (свого часу появилa ся від них оборонна брошура проти подібних закидів), замітимо лише, що автор коли не повинен бути голословним прокуратором, то повинен був ясно сказати, яких саме актів та документів київські (про иньших не говоримо, бо й автор має на думці головню Киян) видавці не видали, щоб не бути односторонними. Два три приклади могли б гарно ілюстровати закиди д. Гавронського. Він у далеко кращім положінню. аніж згадані видавці, але в його виписках про жерела нічого такого не бачу, щоби противажило документам виданим у Києві. Щоб односторонности у т. зв. київській школі не було, я не сьмію говорити, що більше, я піднімав подібні закиди при кількох нагодах (останнім разом при оцінці праці д. Вовка-Карачевського про козацько-польські війни), тому й автор може мене уважати подекуди своїм союзником, але одно! Я говорив про односторонне освітлювання полій, а не про видання жерел. Коли жерела кого компромітують (історичний документ святий!), то не лише Польщу, але й саму Україну,

прим. акти про Палія і т. ин. Остаточного документ горорить сам за себе і той, в кого сумління чисте, не боїть ся ніякої подібної компромітації. Ще одно. Яким способом припилив автор прихильників народного радикалізма до державної російської політики — сього піяк я зрозуміти не годен. Чи російське самодержавне і людвий радикалізм одно й те саме? Мабуть тут відкривасть ся сучасна політична політура автора.

Чи сак чи так воно, все таки після високо критичного становища автора так і надіємо ся повности, широстю, спокою, правди і т. ин. (тим більше, що з гори вже читаємо похвали на сю адресу) що всі жерела й материяли досліджувані самостійно, з першої руки і т. ин. Та зараз опісля читаємо: „У великім гайдамацькім руху, що майже цілий вік нищив і кровю обливав власний край, не добачив я ані сліду „високих ідей“, що буцім то оживляли провідників сього руху, знайшов я натомиць дикі інстинкти, що поганяли до нищення всякого освітнього дорібку, розбурханне пристрастей без позитивної мети перед собою, релігійний фанатизм без християнського духа у глибині, повну недостачу державности і непогамовану самоволю варварства, що жило і ділало без політичного завтра“. Українська суспільність, на думку автора, нездібна до зрозуміння державної свободи, не має духовної й моральної культури, хитра і кровожадна і т. ин. Читаючи усе те, проти волі приходять на думку пословиця: „що твоє, то й моє, а що моє то тобі зась“. І на щож наговорив д. Гавронський так багато про ворожнечість та односторонність видавців „Ахрива Ю.-З. Росії“? Чи єсть хто такий наївний, щоб після сього вірив у безсторонність та наукову повагу автора? Таж тут із кожного слова пробиваєть ся незнання політичних і суспільних законів, що нормують людське житє; виходить неосвіченість автора у соціології та історії культури; а що найбільш показуєть ся недостача наукового почування, для якого нема в історії нічого поганого, як і для природника серед його світа. І сї думки ідуть про народ, який потьському на р о д о в и крихіткі кривди не вчинив, бо не мав до того політичної сили...

Щоб піддержати свою думку, хоче автор здобути природний доказ на неї. Результатом дослідів сих було „сумне переконання, що туранські етнічні основи у крові української суспільности“ усьому винні. Казочка пахне дуже далекою стариною, щоб можна з нею полемізувати, антрополог та соціолог махне лише рукою на такий „учений“ вивід автора. Не станемо писати томів, щоб збивати в горі наведені погляди д. Гавронського: приглянувши ся дальшому, ми побачимо, що се захід непотрібний.

Дальше говорить автор у вступі про вихідну точку історика. Переходить поодинокі з них, відмовляє усякої вартости кождому з окремо,

хоч усім разом по трохи раниї признає, а з усього на купу виходить у нього, що „головний мотив племінної ненависти мав характер цілком матеріальний“. Себто який?!

Але ж і для д. Гавронського потрібний якийсь пункт виходу! Тож він по довгих розумованнях, а ще мабуть довших роздумованнях, кличе: *εὐρηκα!* „Не вплив одного чинника, але всіх разом треба досліджувати рівнорядно, себто вибрати таке становище, з якого цілість форм сеї події було б видно“ — читаємо з вдовolenєм. Що се за щасливе відкритє д. Гавронського? Бачимо й очам своїм не віримо. „Таким пунктом буде лише — *risum teneatis* — державне становище“. Я, признаю ся, прочитував уступ два рази, не міг повірити, що чоловік, що два листки у зад, кидав людям в очи, що ось то вони односторонні, бо опановані державною ідеєю, показує читачеві, як щось нове, ним віднайдене, йому в заслугу належне — отсе саме становище. Як би не поважний тон, то думав би хто, що се жарт, та на жаль воно не так, бо далше читаємо: „Звичайно, що зі становища чужих державних і політичних інтересів, з релігійного або класового пункту, рухи і боротьби гайдамаків мажуть набрати иньшого характера й закраски, маю одначе переконання, що з історичного боку, мій пункт погляду ширший, справедливійший і ближший до правди, апіж погляди иньших істориків“. Що за гнучкість гадки! Та забув автор сказати, як се він польське державне становище розуміє, чи з пункту погляду котрого з польських королів, чи польських магнатів XVIII ст., чи загалу шляхти, чи може в розумінню сучасного демократизма, чи остаточно зі становища котрої з нинішніх трьох держав. Бож усі часи, усі класи та верстви бачать се державне становище инакше. Як же серед хаосу остояв ся д. Гавронський? Сей верх баламуцтва міг би навіть увільнити нас від дальшого розбору праці д. Гавронського, а коли сього не чинимо, то лише з огляду на менше з ділом обзнайомлених читачів та на новість деяких матеріалів ужитих до праці. На переді видніє спис сих жерел дуже просторий. Про вартість деяких із них, головно нових будемо тут і там говорити. Кінець вступу про характер гайдамацьких рухів відкладаємо на самий кінець оцінки.

Перший том обіймає події до 1770 р. і має окремий заголовок за Костомаровим: „Руїна“. З десяти розділів сього тома присвячений перший поглядови на причини, у яких лежав зарід гайдамаччини. Фантазія й ерудиція тут цілком така сама як у переднім слові. У вишукуванню причин гайдамаччини він іде дуже далеко, до часів Печенігів, Торків, Половців, Клобуків і т. ин. Кров сих племен відзивалась у Залізняка. Мабуть автор хотів скасати, що Україна своїм географічним положіннем давала взагалі користний терен до всякого рода рухів, але наговорив

багато усякого пиншого. Коли ми дальше читаємо про колонізацію України й доводи автора, що українська людність вічно переливала ся в західних країв, Волині та Галичини, то ми не знаємо що й думати про ці антропологічні елюкубрації його. Отже на ким відбив ся саме сей туранський чи „тюркський“ характер колишніх мешканців степу? Часи сильного росту українського племені від XI – XIII ст. д. Гавронський перескочив, відразу опинив ся над Калкою щоб сказати: ось дивить, зрада то вже у їх (бродників) крові і т. п. В часі татарської неволі небо посилає спасителя у виді Литви та Польщі... Заносило ся на велику і сьвітлу будучину Польщі й Литві — але, на превеликий жаль автора, Турки появились і заохотили Татарів на нападів. Тоді Польща почала імітувати Татарів (Претвич) і до того мала повно моральне й материяльне право, та лише, на жаль, „те саме зараз після нього (Претвича) робили на власну руку різні „козацькі гетьмани“, маючи головню на оці грабіж“. Хто дав право автору до такої класифікації тих самих чинів? Чи може власна оборона Претвича 1550 р. на соймі? Мабуть ні, лише „державне становище“ автора. Про різних старостів після Претвича нема згадки, бо мабуть автор мав деякі сумніви при їх класифікації. По довгих ніби філософічних, ніби природничих розумованнях, зупиняєть ся автор на Запорожю і — о диво! — був ласкав трохи змінити тон. Оригінальний державно-лицарський орґанізм, з політичними бажаннями й аспіраціями, правдивий лицарський орден і т. ин., і т. ин. Жаль лише, що Польща не вміла їх прикувати до своєї галери; були-б сьвітлимими робітниками. Від свого власного човна козакам зась! Бідкає дальше автор, що Польща вела хитку, слабу та боязьку державну політику та дозволила козацтву стратити „історичну ціль“. Коли порівняємо се з замітками в переднім слові, де в українській суспільности автор не бачив нічого позитивного, то виходить суперечність, яких у д. Гавронського не мало. Коли би був він докладнійше застановив ся над польською політикою, був би побачив серед неї свій сучасний образ, недостаток власної орґанізації та одноцільної державної ідеї, а при тім захланність на чуже добро. Тоді був би побачив, що в опіці такого приятеля, яким була Польща, Україна не могла бути инакшою: учитель не дає ученикови більш ніж сам має.

Але сього зрозуміння дарма шукати у д. Гавронського, коли він не зрозумів великої сили суперечностей у своїх поглядах, що характеристичне сьвітло кидають на цілу працю. Дещо ми навели вже, а про багато годі і згадувати. Розбираючи політичні проєкти XVI—XVII вв. про опанованне Крима, критикує автор сильно тодішню польську державну політику, як нездарну (інтересно, на якім він тут стоїть становищі!)

і, мабуть не думаючи, що противить ся сам собі, оповідає про те, що козаки добре розуміли вагу гадки про Крим, значить, були розумніші від тодішніх менерів польської державної політики. Се завдання виповнила замість Польщі Москва, але знов лише тому, що вагу сього завдання розуміла Україна і вона втягнула Москву у сю боротьбу таки проти її волі. Автор жалує, що виконання сієї „місії“ дало силу й величину Росії, а не Польщі, а його висновки могли б служити найкращим доказом, що Україна могла-б жити сильним політичним життям як без польської культури, так без московської організації, себто мала всякі дані до самостійности. Ось і ключ до зрозуміння усіх таємних причин гайдамацтва українського народу!

І таким способом одна суперечність переплітає другу, автор доходить навіть до оборони козацтва-коштом річи посполитої (ст. 35). Не ласкавий лише д. Гавронський до Хмельницького тому, що він замість із Польщею на Татарів, пішов з Татарами на Польщу, хоч не сьміє не признати, що се був конечний наслідок польської державної таки політики. Одначе Хмельницький все таки остатній...

Ідеї 1648 р. штучні, фальшиві, нещирі, анархістичні і т. ин. і т. ин., але ані разу не приходить автору до голови, що може як раз се прокляте „історичне завдання“ й було мотором політики Хмельницького. Для Виговського він ласкавіший, Юрка Хмельницького зове прототипом Залізняка, з иньшими обходить ся теж безцеремонно. Внутрішня боротьба і замішання на Україні „вितворило сю безпечну гуляшність, що не дивила ся нінащо, не числила ся з тим, чиє майно і золото іде на мід і горівку, і вона стала ся моральною прикметою козаччини і гайдамаччини“. Така диягноза хвороби, яку описує д. Гавронський у своїй праці. Признаю ся авторови, що не належу до оборонців гайдамаччини і бачу добре усе зле й некультурне у ній, але рівночасно думаю, що відмовляти її усякої раціональної історичної причини се не лише дуже ненауково, але й не сумлінно...

З дальших глав, що описують гайдамаччину від поч. XVIII ст., будемо акцентувати лише головніше, маючи се переконання, що ідейний бік праці майже вже вияснений. Коли автор говорить про релігійні справи, то попри кількох правдивих заміток повстало знов багато суперечностей і неясностей. Боротьба межи уніятами і православними вивтвила, на думку автора, у Поляків (sic!) релігійну нетолеранцію і тоді починаєть ся правне обмежування і переслідування православних. Про се питання у релігійних відносинах нема що багато говорити; той самий закид можна прикласти до всіх иньших держав, і Польща від них цілком не гірша як не ліпша; але проте історики все не вільно писати свідомо неправди. Неправність православних мала свій початок

ще перед унією, а опісля обняла і тих і тих, звичайно — уніятів у меншій степені.

Про Мазепу і перше (1709) знищення Січі говорить автор по хронікарськи, не хочачи знати, що се найвищий ступінь розвитку козащини з політичного боку. Ся мовчанка мабуть для вигоди. За те величезне історичне значіння надає автор сій події що до внутрішніх справ Польщі. Перехід частини Запорозжців на сей бік Дніпра, що „привикли до війни, до життя серед вічного несупокою і боротьби, принесли бурливий темперамент... витворили підпаловий матеріял, що піддержуваний невдоволенням і роздармованим хлопством, розніс огонь по Браславським і Київським воеводствам“¹⁾. Дивно стає і моторошно, коли почуєш, що 60-літня боротьба мала у своїй основі такий маловажний факт. Де-ж подів ся вплив довгої козацько-польської війни, турецької війни 1672 р., де то славне запустіння України, над яким так бідкав був Собеский, де його колонізація, де заходи Палія коло неї, де наслідки внутрішньої боротьби межи Поляками за королями? Усе те покрито тайною, і то для такого автора, що в шуканню причин уміє часом доходити сім століть назад до всяких „тюркських“ племен... Дивні діла твої, Господи! Дослідження усіх причин ще не мусить очистити гайдамаччину першої половини XVIII ст. від тих закидів, які чинить її д. Гавронський, і я її боронити не стану, але ніяк через голову міні перейти не може, як може чоловік що претендує на ученість більш ніж піввіковому загальному народному рухови нічого більше не піддати як лише індивідуальні психологічні мотиви. Коли так, то зведемо цілу історію на купу романів та й більш нічого. Та д. Гавронський мабуть так історію розуміє. „Розбій і виломлювання з під гамівця суспільного порядку“ характеризує гайдамацький рух від початку, говорить автор і ані прочуває, що сим замазав усе попередню сказане. Виломлювати ся з під суспільного порядку має ніяк не можливо з самих лише індивідуальних мотивів без таких самих, себто суспільних причин. Про се міг би д. Гавронського перекопати перший ліпший шкільний підручник психології.

І так далше. Одно автор пише, за хвилю се власними словами замазує, і так *in infinitum*. З огляду на папір мусимо гадку вибирання всяких суперечностей покинути¹⁾.

Докладний опис подій за Палія нічого не доказує, як лиш се, що автор стоїть на ґрунті шляхотського партикуляризму. Він може на

¹⁾ Як колючий примір читаємо: (za Chmielnickiego) przyswiewała tym walkom idea wolności, a nawet odrębności państwowej... Wolność była wprawdzie rozumianą w pojęciu kastowym, ale nikt jej w owe czasy nie rozumiał inaczej... (ст. 54). А що говорив автор в переднім слові?

нашій недавній оцінці праці д. Вовка-Карачевського переконати ся, що й без того „вищого“ становища можна дещо обмежити героїство Палія.

При оповіданнях про дикі напади гайдамаків стараєть ся автор звернути спеціальну увагу на нелюдскість і грабіжний характер нападів, а не думає, що в тих часах усюди так було, у Поляків не менше, де підчас спокою такі самі вчинки йшли від коронного, регулярного війська, від „культурних“ шляхтичів у їх найздах, що так само було з французькими військами Людовика XIV у Німеччині, а що більше — й досі не перевело ся, чого доказом південна Африка й Китай. Та при тім, хоч би краски про гайдамаків і в десятеро були чорніші, то все вони бліднуть супроти иньших вище наведених, бо у гайдамаків нема ніякого знаходу на територію чужої нації, а лише оборона, нехай невміла і примітивна, своєї власної від утиску, байдуже про те, чи дійсного чи уявленого, що йшов від чужих елементів, суспільних, політичних і національних.

З поміж усіх проводирів гайдамацьких куп, як лицарів „з під темної зв'язди“, підносить автор Саву Чалого, бо сей „станов по стороні влади і порядку“. Справедливо завважає він, що сей перехід, чи там зрада, була виємкова проява, але не бачить, що се дуже інтересний доказ одностунності у тодішніх масових стремліннях. Чи се також доказ розбійничих мотивів? Та-ж і тоді були люде, що хотіли спокійного життя, родинного і господарського, дорібку праці, захисту й безпечности. А де-ж був їх голос? Як звістно автору, селяне у більшости не рушались, лише одиниці, але сі мали симпатію серед сих спокійних. Щось у тім мусить бути! Зрештою історія Сави тут перший раз докладно обговорена і, що найважійше, пояснена у цілій справі роль Москви як і претендента до гетьманства — Орлика. Се взагалі ліпша сторона праці д. Гавронського, що в ній відносини до Росії перший раз докладнійше освітлені.

Шоста глава першого тома присвячена економічному становншчу українських селян до 1768 в порівнянню з иньшими польськими краями. Вже з самого заголовка видно становище автора в сім питанню. Він хоче показати, що на Україні селянам краще жилось ніж де небудь дальше на захід, що ось то гадка російських і деяких українських істориків про „незносний економічний гнет“, як про причину гайдямаччини, упадає, — виходить що гайдямаччина була ділом самоволі і т. ин. Загально беручи, можна признати, що й українським селянам жило ся краще ніж иньшим, що деякі історики тенденційні (але не більш від д. Гавронського), одначе годі відмовляти економічно-суспільних мотивів цілому народньому рухови. Таке безоглядне порівнянне ще не доказ. Автор мусить признати, що у відчуванню всякого рода гнету

й реакції на нього мають велике значінне психологічні мотиви, себто утиск не має об'єктивної міри, лише суб'єктивну, залежить отже від темпераменту і вразливості неволеного. Коли-б був автор звернув на се увагу, то був би не підносив тріумфальної пісні при кінці глави, але спостеріг, що ся реакція українських селян, навіть на найлекший розмірно гнет, була сильніша не в міру, ніж иньших. Се цілком природно. Сам автор доказує, що людність Правобережя складала ся майже виключно з утікачів із західних і північних сторін, що шукали кращої економічно-суспільної долі, також з виходців ізза Дніпра, — і се все були одиниці найерергічніші і найбільш вразливі. Зразу на слободах знаходили вони бажане, але помалу тодішній суспільний устрій та економічні обставини почали їм пригадувати минулу їх неволю — і тим більшу викликувати реакцію. Се-ж загально звісно, що ображене місце на людській тілі найбільше стає вразливе. Так само і на душі. Коли селянин у західних сторонах уважав нераз свій стан освяченим, долею з неба ї падав у резигнацію, то там на сам вид шляхтича чи його посіпаки, чи кобондза чи уніятського Василянина відчував ненависть і падав у бажання пімсти. Се легко зрозуміле, і нам треба дивитись *sine ira et studio* та замість стояти на всяких „вищих“, чи державних чи політично-суспільних, становищах, станути на пункті людської прихильности до всіх, єдино гіднім для поважного історика.

До кращих сторін приці д. Гавронського, як уже сказано, належить розсвітленне становища Росії в сім періоді, а спеціальна глава про Задніпрянщину (7 глава), загалом беручи, доволі інтересна, як і характеристика тодішнього українського духовенства — противага для деяких українських істориків. Але й тут автор не устеріг ся від односторонности. Релігійний мотив має своє значінне й окреме для себе. Він має инакший вплив на людські уми ніж усі иньші, чи політичні, чи суспільні ідеї і тому мусить бути инакше суджений. Не судім про саму ідею з того, який наслідок, чи яку форму ся ідея мала (розбій, грабіж, взагалі неморальні вчинки...), але з того, чи така ідея була і мала рацию бути. Инакше що зробили би ми з усіма релігійними війнами західньої Європи! Се-ж певно, що ніякий революційний поклик не дав стільки моральних і материяльних нещасть, скільки релігійний, з чиеї небудь сторони. Альбігензи, Маври, Гугеноти, Ірляндці, 30-літня війна і т. ин. можуть бути малим лише прикладом на се. Якже невинно представляють ся супроти того релігійні рухи на Україні! А д. Гавронському жаль, що польські власти за мало гонять, хапають, вішають, стинають (ст. 221)! На щастє прикладів подібної репресії подав автор не мало в останній главі, і з них видно, що ті репресії дотикали як раз невинних і двоїли ціле нещастє. Ось вартість державної ідеї!

Другий том присвячений виключно Коліїщині. Оповідючи про релігійні відносини другої половини XVIII ст., бачить себе автор примушеним признати, „що надмірна релігійна ревність причинила ся теж не мало до розворушення народу иньшої віри“ і мусіла дати причину до православної реакції. Розумієть ся, по стороні Польщі самі лише ревні релігійні ідеалісти, а по стороні українській самі фанатики з дикими інстинктами, — се зрозуміле і ми дивувались би, як би того такий автор як д. Г. не акцентував. Далі сьпіває автор давню пісеньку, що православним жило ся в Польщі як у Бога за дверми, нерівноправности не було, гнету ще менше і т. ин. Усе те занадто старе, щоб із тим вести полеміку. Иньша річ — московфілство тодішнього православного духовенства, иньша річ, чи гайдамаки дійсно переймали ся релігійною ідеєю, але таки напевно був у Польщі політичний плян — усунути православє і замінити його приваймні унією. Сей плян супроти претенсій московських царів і супроти розділу українських земель між Росією і Польщею цілком оправданий з боку останньої, і годі не добачити певного розуму в тім, але й се певно, що се католиченне прискіпшило кінець Польщі. Автор нічого не згадує про те, що й увіяти не мали повних політичних прав, прим. єпископи не могли засідати в сенаті. Щож отже дивного, коли православне духовенство сповняло зраду стану. Вина тут рішучо по стороні Польщі, як усюди в Європі при подібних подіях.

Найбільшого ворога в д. Гавронським знайшов славний ігумен Значко-Яворський, який просто угинаєть ся під усякими некористними прикметами, далеко в більшій мірі ніж під похвалами українського історика. Яворський заслужив менше пристрасної оцінки, хоч би задля величезної своєї здібности і впливу. Релігійний фанатизм поганий, але не більше серед православних як і серед католиків. Але так глянути на справу не може автор задля свого „державного становища“. Інтересно булоб знати авторову гадку про таке саме релігійне питання, але так, щоб ролі католицизма і православя, Поляків й Українців, були поперемінювані. Мабуть тоді Яворський виріс би на національного героя. Але в такім випадку метою історії стає не правда, а щось иньше. Таке вражінне маємо, прочитавши виводи автора про справу дисидентів на соймах 1766—68, при чім автор як найвизразнійше, з цілою пристрасцю стає по стороні Залуского, Солтика, панського нунція, проти рівноправности православних (5 глава).

Переходячи до опису подій Коліїщини, збиває автор „на прах“ погляди, немов то барські конфедерати мали що на сумління, вони чисті як слеза, а лише приватна авантюра дала до того причину. „Сокрушення“ се оперте *nota bene* не на документах, лише на здібностях автора у викрутах.

Один із розділів (8) присвячений справі славної „золотої грамоти“ Катерини II; доказано тут, що така грамота дійсно ходила межи народом і була фальсифікатом помислу Яворського. Усе те останочню не нове, а признане більшістю українських істориків.

До інтересних частин праці належить 9 глава — про Уманьщину перед бунтом, де подано дещо звісток про економічний стан сеї околиці, з материялів ще не виданих. Автор подає се в тій думці, в якій у першій томі писав про економічні обставини цілої України, звістно — з тим самим результатом.

Саму Коліїщину й Уманську різню подав автор на основі тих самих материялів, що й д. Шульгин, лише з просто противною тенденцією. Нових звісток (рукописних) мало, а й то другорядні. Про Гонту д. Г. говорить з певною симпатією, про Залізняка з ненавистю.

Кінчить автор свою працю наперед зреассумованням своїх дослідів, чи там властиве поглядів на гайдамаччину, у тоні, який ми вже пізнали. Сі свої погляди старається автор піддержати народньою традицією, що буцїм то неприхильно дивить ся на гайдамаків. Наведені пісні доказують лише, що автор їх не розуміє, та й годі. З тих пісень висновує автор ще гадку про „характерний рис українського народу“, себто фаталїзм і покірність у неволі, та невдячність за добро (в колишній Польщі). А може ся покірність і сей фаталїзм нинішнього покоління як-раз наслідок того колишнього добра?

Кількома виписками з „Гайдамаків“ Шевченка кінчить автор другий том.

Ще кілька слів про вступні замітки. Д. Гавронський не може згодити з гадкою, щоб ставити гайдамаччину побіч народних рухів західньої й середньої Європи, а се тому, що в Німеччині виразно вивішувано програму економічно-суспільного характеру, а на Україні хліба було аж занадто. На се скажемо, що скількість хліба ще тут не рішає, а західноєвропейські народні рухи не дуже різнять ся від гайдамаччини, про що автор переконав ся - б, прочитавши „Історию хлопських війн“ Ціммермана або опис котрої небудь хлопської війни на території Австро-Угорщини. А що українські народні рухи були такі довгі та завзяті, то тому була винна по перше політично-суспільна організація давньої Польщі та злучення кількох елементів боротьби: економічного, суспільного, політичного, релігійного та національного. Останочню головна вага характеру гайдамаччини лежить у козаччині і коли-б автор приглянув ся сій без пристрасти, то був би назвав гайдамаччину конечним її наслідком, політичним і етичним нещастєм, але таки прородною боротьбою за волю, сим фенїксом у стремліннях одиниці і народів. І козаччина і гайдамаччина мала фатальні наслідки,

економічні, політичні і культурні більші ще для України, віж для Польщі, в тім цілий їх трагізм. А се заслугує більше симпатії для них аніж се видно у автора.

Взагалі ж праця д. Гавроньского, попри деякі свої добрі сторони, належить до ряду сих історичних творів, яких читання чинить суспільности більше шкоди ніж дає пожитку, без огляду на те, хто їх писав, Українець, Поляк чи Москаль. *С. Томашівський.*

Ив. Ротаръ, — Епіфаній Славинецькій, літературний діятель XVII в. (Кіевская Старина, 1900, X—XII).

Праця дуже пильна і старанно зроблена. Автор користувався в значній мірі архівним і рукописним матеріалом, використовуючи при тім і багату дотеперішню літературу про Славинецького. На жаль, здобутки всіх тих дотеперішніх праць, не виключаючи й Ротарової, не дуже великі. Про життя Епіфанія знаємо дуже мало, а його характер тільки в двох моментах виявляється виразно: в процесі патріарха Нікона і в його диспуті з Симеоном Полоцьким. Д. Ротар — видно початковий учений і поклав собі метою видобути з архівів усе, що можна, для біографії Епіфанія; але про молодість Епіфанія, про його вчінє і праці перед покликанєм до Москви й по тих стараннях автора не знаємо нічого певного. Силкуючи ся склеїти біографію Епіфанія з дрібних звісток, рахунків доходів та пенсій, розпоряджень царських та принагідних записок д. Ротар, що правда, простує не одну хибну звістку давніших дослідників або потверджує їх документальними доказами, але на жаль не вміє дати нам ясного, хоч троха заокругленого образу тодішнього часу і змагань, серед яких жив і працював Епіфаній. Так само ми не маємо з праці д. Ротара докладного поняття про Епіфанія як ученого ані як письменника, не говорячи вже про те, що автор навіть не пробував вяснити собі й нам, чим же властиво був Епіфаній в історії Московщини і України? чи репрезентував поступовий, чи ретроградний елемент? Із слів д. Ротара можна би вибрати дещо на підпору одного й другого осуду. Додаймо до того, що користується автор своїм матеріалом якось незручно, повторяє ті самі цитати по два або й по три рази в різних місцях, пише сухо і якось боязливо, а знов пробуючи розмахнути ся до ширшої характеристики, добирає не все відповідний матеріал, — от і будемо мати загальне вражінє, яке робить на читача праця д. Ротара.

І ще одно. Одним із важких жерел для пізнання літературної праці Славинецького служить твір, у яким справедливо бачуть найстаршу пробу наукової бібліографії на Руси, пв. „Оглавление книгаш и кто их писалъ“. Авторство сего твору признають Сильвестрови Медвѣдеву, і д. Ротар

нераз цитує його з назвою Медвѣдева, не висловляючи що до сього ніякого сумніву. Тимчасом існує в науці суперечка що до сього твору. Проф. Соболевский, а за ним і дехто иньший не без певних підстав признають автором сего твору Епіфанія Славинецкого. Хоча найновіший біограф Медведєва, Прозоровский, таки стоїть на тім, що він був автором „Оглавленія“, та про те випадало б було д. Ротару хоч згадати про сю суперечку і висловити про неї свою думку, а може пошукати й деяких нових даних для рішення суперечки. Бож нема сумніву, що признавши Славинецкого автором „Оглавленія“, ми здобули би в тім творі важний причинок для оцінки його наукового і письменницького хисту.

Ів. Франко.

П. Гавриловъ — Характеристика польскихъ и южно-русскихъ литературныхъ теченій послѣдней четверти XVII вѣка, въ связи съ общимъ направлениемъ тогдашней литературы (Кіевская Старина, 1900, IV - V).

Імя д. Гаврилова у-перве стрічаєть ся нам в числі робітників на ниві історії літератури. І праця, якої заголовок ми виписали вище, вказує перо-новака. Читаючи її на сторінках поважного київського місячника нам знехотя насувала ся думка, що вона тільки через якусь помилку, через редакційний недогляд дістала ся туди. Справді, за весь час існування „К. Старини“ нам не трапляло ся читати в ній наукової праці з таким низьким науковим цензом. Поперед усього автор не вияснює ніде, про що саме він хоче говорити. Покладені в титулі „литературныя теченія“ — термін сам собою такий широкий, що в ньому вмістити ся що хто хоче. Та на ділі д. Гаврілов ухитрив ся в своїй праці майже нічого не сказати про дійсні літературні течії. Обертаючи ся в сфері темних і переважно зовсім пустих загальників він блукає мов сліпий, хапаючи ся то за се, то за те, що наскочить під руки. Що ви приміром ясного винесете ось із якого реченя: „Обращаясь же къ литературѣ мы видимъ, что она стоитъ въ связи съ общимъ ходомъ государственнаго и общественнаго развитія, но выражается своеобразно въ зависимости отъ того, къ государству или къ обществу стоитъ въ прямомъ пропорціональномъ отношеніи“? Не вважаючи на ніби математичну формулу зміст сього реченя — і многих подібних у тій праці — зовсім темний, а те що сяк-так ясне, то зовсім прості і давно звісні річи, тільки висловлені бомбастичним стилем. Огляд змісту праці д. Гаврілова покаже ще яснійше її вартість.

У коротенькім вступі (4 сторони) автор застановляєть ся над впливом Сауїтів на духовий стан Польщі в другій половині XVII в. Сказати про сей вплив щось свого автор не вміє; він кладе поруч себе виписки

з різних істориків польської літератури без огляду на те, чи їх праці мають жерелову вартість, чи се тільки підручники склесні для певних практичних цілей. Отже маємо тут маленькі виписки з Сирокомлі, Мацейовського, Лукашевича, Спасовича та Мехержинського; в додатку автор покликаєть ся ще на Лелевеля, Шайноху і Бобжинського, не вказуючи, які їх праці і які уступи мав на думці, а найдовше зупиняє ся на звисній апології Єзуїтів кс. Заленського „Czy Jezuitci zgubili Polskę?“ Хоча висновки кс. Заленського про невинність Єзуїтів в духовім упадку Польщі зовсім перечать поглядам висловленим у попередніх цитатах, то про те д. Г. не силкуєть ся контролювати правдивість наведених ним поглядів, але задовольєть ся загальною фразою, що причиною того упадку було „разстройство общественного самосознанія“, як колиб ся фраза без цілої купи деталей могла хоч ще небудь пояснити. Се „разстройство“ по думці л. Гаврілова „уполномочиваєть насъ ближе всмотрѣться въ характеръ литературы, чтобы точнѣе опредѣлить направление общественного самосознанія“. Льогічно думаючи виходило би зовсім навпаки: коли було „разстройство“, то требаб історикиви поперед усього вяснити, як виглядав здоровий стан, а потім: в чім проявляли ся ненормальности, і яка була їх причина. Ну, але для д. Гаврілова закони льогіки не писані; він поспішає від „разстройства общественного самосознанія“ чим швидше до „характера литературы“ і „направления общественного самосознанія“, тобто від одного загальника до двох.

В першім розділі (10 стор.) автор дає образ того „характеру“ польської літератури в другій половині XVII в., образ, якого можна було надіяти ся по приведених висше реченях. Із сього розділу ми довідуємо ся, що автор працював у рукописнім відділі Петербурської Публ. бібліотеки, але, як то каже московська приповідка, „по Гороховой ишолъ, да гороху не нашолъ“. Видно, що не було кому вказати йому там дороги, і він наскочивши з разу на кілька томів риторичної січки зупинив ся на тім, що хактерною прикметою того часу було ораторство. А маючи такий цінний загальник і не силкуючись навіть вяснити собі його значіння, він і зупинив ся, бо в томах Мехержинського „Historja wumowy w Polsce“ знайшов готовий учений апарат для сеї теми. Зацитувавши без ніякої потреби цілу купу польських ораторів того часу — міг зацитувати їх у десятеро більше, бож тоді кождий польський шляхтич був оратором — автор пришпилює сюди увагу про французьку моду в російській суспільности кінця XVIII віку і з повним задоволенєм біжить до „анализа соціальныхъ устоевъ общаго литературнаго теченія“. Сей аналіз він виконує дуже дешевим робом: одна паницька пісенька Коховського, пару цитатів із Спасовича та Заленського про Вацлава Потоцкого, Паска та Рудаевского і ще одна пя-

ницька пісенька, видобута автором із рукопису Петерб. Публ. бібліотеки — ось і все. Не видно ані сліду, щоб автор, пишучи характеристику польської літератури другої половини XVII в., хоч мав у руках який будь-твір тої літератури, щоб прочитав хоч Твардовського „Wojna domowa“ або Потоцького „Wojna Chocimska“, щоб йому хоч снила ся пребогата література польських віршованих політичних памфлетів, польський віршований роман („Argenida“, „Nadobna Paskwalina“), польська драма (в тім числі й політична сатира) того часу. Ми не видимо ані згадки про сатиру Опалінського, — одним словом, усе характерне для історії польської літератури другої половини XVII в. лишилось авторови незвісним. Ще більше безцеремонно написаний третій розділ праці д. Гаврілова — характеристика французької літератури XVII в. Зв'язок цього розділу з попереднім такий. що, бачите, багато польської молодіжи в ту пору їздило до Франції. Але який вплив мала тодішня французька література на польську, яка саме частина французької літератури мала вплив на польську, цього автор ані думає розбирати. Очевидно, не знаючи детально ані польської ані французької літератури того часу і пишучи „учену“ працю по підручниках, та й то ще таким, як Шерра і Дююї, або по журнальним статтям, д. Гаврілов і не міг завдати собі таких питань. Те, що автор говорить про Расена, Молера, про псевдоклясицизм і т. и. в тодішній французькій літературі, свідчить про його повне нерозуміння того часу і тої літератури і про невідільне та безтямне повторювання того, що знайшов він у своїх принагідно нахапаних підручниках.

В кінці третій розділ, задля якого властиво ся писанина знайшла місце в „К. Старинѣ“, се характеристика українсько-руського письменства другої половини XVII в. Сю — характеристику змістив д. Гаврілов на 19 сторінках, із яких що найменше 3 треба відчислити на цитовані під текстом титули різних книжок. Та на лихо, д. Гаврілов із усіх тих книжок не виніс нічого. Він говорить широко про українську проповідь того часу і вказує цитованих нашими проповідниками європейських теологів на доказ польського впливу, хоча цитовані ним теологи — не Поляки і писали по латині. Все, що міг наш автор добачити в укр. літературі того часу, се „отсутствие живого общественного интереса“ — і на доказ того він цитує пісню-віршу про попа пияницю з XVII в., яка може свідчити як раз навпаки. Розуміється, що крім сеї вірші автор ані одним словом не дає пізнати, щоб він знав, читав, простудиював самі пам'ятки нашої тодішньої літератури. І тут, як у попередніх розділах, він черпає своє знання з підручників і з поодиноких монографій. Брак власних жерелових студій не дозволяє йому ані обняти цілості явищ, ані вистерігати ся помилок та односторонностей, що ча-

сом трапляють ся в монографіях. При тім дивна якась мусіла бути школа, яку перейшов автор. Замість шукати фактів, він вишукує із тих книжок, які цитує, переважно голі тези, загальники і вирвавши їх із живого зв'язку, в якім були сказані автором, робить їх незрозумілими, а нераз просто парадоксальними.

Додаймо до цього ще одно неприємне явище. Корректа в статі неможлива. Майже всі польські цитати подані з такими помилками, які виявляють — не знати, чи в автора, чи в корректора — основне незнання польської мови. Систематично пишеть ся тут: *Mecherziński*, *Zełęski*, *mówu roznnych*, *praznym* (зам. *próżnym*), *pamiętnike małżęskie związkie*. Але знаходимо й інші помилки, які мабуть треба признати авторови, як ось: *Climacterae* (се *Коховського Climacteres*), *Рудовскій* зам. *Рудавський*, *Bojazet* (*Расенів Bajazet*), *m-me de Lucnes* (зам. *de Luynes*), *Корнелій Аляпиде* (*Corn. a Lapide*), *Іаковъ de Vorahence* (*Jacobus de Voragine*), *Nicolas Delira* (*Nicolaus de Lyra*), *Голятовскій* (сеї абсурдної, московської форми уживає К. Стар. систематично — не розумію, чому. *Галатовскій* — назва шкільна, витворена з грецького *γαλα*, *γαλακτος* = молоко!), *миринизми*, *миринистическія* вимоги (зам. *маринізми*, від італійського письменника *Маріні*, творця бомбастичного стилю, яким користується й д. Гаврілов).

Ів. Франко.

В. И. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Часть 2. Приложенія. Описанія сборниковъ псалмъ, кантовъ и пѣсень. Вирши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели. СПб, I—II, 1900.

Отсеї два томи (425+210 сторін великої 8-ки), се найновіший важний причинок до історії нашого письменства і до вияснення тої ролі, яку грало воно довгий час як посередник між заходом і північю. Автор сеї праці, д. Перетц, звівши уже своїми науковими працями, тай сама отся праця була частинами опублікована в р. 1899 в „Извѣстіяхъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ“ і обговорена мною в 38 томі Записок, стор. 41—46. Та про те, видаючи свою працю окремою книжкою, д. Перетц значно розширив її, вніс більше ладу і системи в свої досліди і ясно визначив собі мету, яка надає праці головне її значінє. Супроти цього, до нової праці д. Пе-

ретца зовсім не належить закид, зроблений мною його статям у „Извѣстіяхъ“, коли натомість добрі прикмети, піднесені там, тут знаходять ся в більшій мірі.

Сам титул показує, до чого змагають досліди д. Перетца. Передмова пояснює се докладніше. Його займає дослід над розвитком сучасної народної пісні, головню ліричної і релігійної. Заглиблюючи ся в минуле він натрапив там на велику силу давніх віршованих творів і придивляючись їм дійшов до погляду, що в тих пробах давніх письменників треба шукати основи для сучасної народної вісні, що „простонародное въ массѣ случаевъ первоначально было продуктомъ творчества болѣе культурныхъ, высшихъ классовъ“, — значить, і для сучасної народної української і великоруської пісні „источникомъ является старинная виршевая литература, зародившаяся на юго-западѣ Россіи, вѣроятно уже въ половинѣ XVI в.“ В повнім обсягу ся теза певно не устоїть ся, але нема сумніву, що для деяких пісень, для деяких груп (балади, легенди, деякі любовні пісні) вона правдива. Дещо задля сеї мети автор зробив уже в давнішій своїй праці „Современная русская народная пѣсня“ (Спб. 1893), а в отсій книзі дає багатий і критично оброблений матеріал для зрозуміння і оцінки тої поетичної традиції, яка була у нас (на Україні і в Московщині) аж до хвилі, поки її з рук інтелігенції не витиснула нова артистична література. Правда, деякі дуже важні питання автор полишає поки що на боці, приміром: як могли в таких деревляних, незугарних та важких творів, як більшина давніх віршів, повстати такі чудові, граціозні та високо-поетичні перли, як більшина наших народних пісень? Або: чи кращі між віршами і кантами, записаними в XVII і XVIII в., не були випадком витворами простолюда, перенесеними на папір яким будь книжником з пам'яті або з уст простолюдних співаків? Автор почуває ті браки своєї праці заявляючи, що „зупиняється поки що на чисто формальнім роздивленню найдавніших памяток руської артистичної поезії“. Значить, д. Перетц іще звернеть ся до сеї вельми цікавої теми.

Перші три глави своєї праці (64 стор.) присвятив д. Перетц теоретичному питанню: що знала давня Русь про верифікацію і її теорію? Один із цікавіших рефератів на недавнім археологічному з'їзді в Києві був виголошений проф. Соболевским і доторкав ся найстарших памяток славянського віршованя, себ то „Похвали царю Симеону“, „Пролога“, „Азбучної молитви“ і и., уміщених у Святославовім Сборнику з 1073 р. Ті твори були перекладені з грецьких оригіналів, а що ті оригінали були написані тзв. політичним віршом, то й перекладач Болгарин силкував ся перекласти їх віршом. Проф. Соболевський досить успішно реставрує віршову форму тих творів. Д. Перетц реєструє

сеї здобуток, але додає, що штука віршовая в старій Руси була незвісна і сам факт істнованя віршів у Сборнику забув ся. Мені здаєть ся, що й тут вивід д. Перетца занадто поспішний. Сяк чи так буде судити критика про мою пробу реставрованя віршової форми „Пісні про Романа“ і „Слова о Лазаревѣ воскресені“, то все таки я не сумніваю ся, що дальші досліди над ритмікою „Слова о полку Игоревѣ“, „Похвали Богу“ Півида і иньших таких творів покажуть нам істноване в старій Руси ритмічних, віршованих творів, будованих не по правилу політичного вірша. І коли д. Перетц заявляє категорично, що перші віршовані проби на Руси ноявляють ся аж коло половини XVI в. на Україні, то супротив сего слід би пригадати йому, що ми вже в перших літ XVI в. маємо звістку польського історика про істноване „дум“ у південній Руси, і в тім же XVI в. Англічанин Річард Джеме записав декілька історичних пісень у Москві. Значить, були пісні, була вироблена верифікація на Руси ще геть швидше. Тай дивно було б, як би їх не було. А що й тоді пісня повставала не без участі інтелігентів, на се дає цінні докази проф. Веселовский у своїх дослідах на полі російської нар. епопеї. Аджеж прим. така билина про Дюка Степановича по думці проф. Веселовского повстала рішучо на основі византийського жерела; перероблена на руське десь у околицях Галича перейшла потім до Київ, де сяк-так приплела ся до циклю Володимирової епопеї, щоб в часом разом з иньшими піснями того циклю перейти на північ.

Не вдаючи ся на хитке і неоране поле таких виводів і комбінацій д. Перетц від разу стає на твердїм ґрунті: по ґраматикам і риторикам руським, польським, латинським XVI—XVIII вв. він слідить, що знали наші предки про віршоване і чого довідували ся в школах. Він показує, як перші руські ґраматики черпаючи з грецьких взірців, ішли зовсім невільничо за Греками, говорили про довгі і короткі склади, про гексаметри, елєгії і т. и., про що самі автори ґраматики не мали ніякісінького понятя. Ґраматика Смотрицького (1619 р.) і тут, як і в многих иньших випадках, робить перелом, впроваджуючи так само невільничо латинську теорію верифікації, оперту на ґраматиці Альвара. Д. Перетц завдав собі чимало і то певно зовсім неприємної праці, слідаючи по польських учебниках риторики різні модифікації та перерібки все тої самої педантичної поетики. Він зібрав тут аж надто багатий матеріал, і хоча результат сеї важкої праці дуже і дуже маленький, то все таки д. Перетцу належить ся подяка за те, що виконав сю роботу, яку все таки хтось мусів узяти на себе. Правда, досліди над розвитком польської поетики повинні б бути роблені на тлі розвитку польської поезії: цікаво б було знати, коли Поляки замість латинських ме-

трів зачали в своїх віршах по просту лічити силляби, як се роблять польські підручники поетики вже в початку XVIII в.?

Далі автор переходить до огляду українсько-руських віршів кінця XVI в., в яких він уже завважує два типи: вірші правильно будовані на взірць польських, 12- і 13-складові, і вірші не однаково довгі, з недбалими, переважно дієсловними римами (на подобу дум). Розуміється, що протестантський співанник із Познанської бібліотеки, про який я згадав у рецензії на попередню працю д. Перетца і якого він і тепер не взяв на увагу, був би мусів змінити його висновок і вказати йому ще й третій тип — коротших, також правильно збудованих віршів. Далі автор наводить і обговорює декілька віршів духовного змісту з початку XVII в., вказуючи їх близьку залежність від польських взірців. Майже без зміни в „Извѣстїй“ переліковано розд. VI, де обговорено ряд укр. віршів записаних Поляками (латинськими літерами) в XVII в., отже поперед усього віршу про битву під Берестечком і другу віршу „Висипав ся хміль із міха“ та пісню-сатиру про попа. Сюди можна було б додати ще віршу сатиру на гетьмана Заславського, опубліковану мною (Хмельницина 1648—49 у сучасних віршах) і вірші, що втягнув у свій „Latopisiec“ Грлич. Та взагалі д. Перетц, здається, не дбав про повноту матеріялу, а тільки про те, щоб використати по зможі той рукописний матеріял, що був у него під руками. Дуже інтересний розд. VII, де на детальнім розборі кількох вірш показано, як духовні, а декуди й світські поезії зразу транскрибувалися, потім перекладалися, а далі перероблювалися з польського на руське. В розд. VIII малює автор на основі документів перший наплив українсько-руських пісень і співаків до Московщини, роздивляє троха детальніше віршовану Псалтирь С. Полоцького та вірші Барановського, вказуючи близьку залежність тих віршарів від польських взірців. У розд. IX подано „матеріяли для характеристики репертуару бандуристів початку XVIII в.“, се б то огляд рукописних співанників, віднайдених у останніх роках, в тім числі й зарваницького співанника, описаного і опублікованого проф. Грушевським у „Записках“. Дальші розділи (X—XIV) займають ся детально процесом переходу українсько-руських кантів та віршів у Московщину в XVII—XVIII в. Розд. XIX присвячений „Богогласникам“. Спеціально про авторів пісень Богогласника висловлює д. Перетц деякі цінні уваги, але ся тема далеко ще не вичерпана. Так само важно те, що в приступних йому рукописах автор віднайшов декілька пісень, що ввійшли в Богогласник попероблювані та повкорочувані. Се для дальших студій над сею цікавою книгою дуже цінні вказівки.

Другий том праці д. Перетца не менше цікавий для нас. Подано там опис і зміст 12-тьох рукописних співанників, що переходують ся в ріж-

них рос. бібліотеках, далі передруковано вірші і дедикації з 15 українсько-руських книжок старого друку (1593—1619), виданих перед виходом граматики Смотрицького, і в кінці збірку українських пісень із різних рукописів XVIII в., часть може найцінніша з сего тому. Кінчить ся він поданєм кількох незвісних доси віршів Теофана Прокоповича і Показчиком. Праця д. Перетца видана гарно, коректна загалом старання.

Ів. Франко.

В. И. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и материалы. Т. II. Изъ исторіи старинной русской повѣсти. 1. Слухи и толки о патріархѣ Никонѣ въ литературной обработкѣ писателей XVII — XVIII в. Спб. 1900, ст. 68.

Правління патріярха Нікона і розпочате в часі того правління, головню за порадою Українця Славинецького, „исправление“ церковних книг дало почин формальній революції в Московщині і витвореню так званого „раскола“. Важність тих подій для історії духового розвитку Московщини доси ще не оцінена як слід. Досить буде сказати, що в вирі тої революції, при свисті батогів, брязкоті кайдан, скрипіню тортур та тріщаню стосів, на яких палено раскольників, зароджує ся у-перве справді національне велико-руське письменство, появляють ся писання протопопа Аввакума, появляє ся ціла та „поморська“ раскольників література, в якій по за обскуною теологічно-казуїстичною формою видно у-перве на московськім ґрунті проблески живої людської душі, пристрасти, критики і малюнки побуту, видно зароди всего того, що в творах Достоевського, Толстого, Щедрина, Островського мало здобути великоруській літературі XIX в. світове значінє. І що цікавійше: не вважаючи на „старовірство“ тої літератури в ній на кождім кроці стрічаємо нові форми, нові ідейні звязки, нові мотиви, що вже вийшли були в житє і несвідомо для самих авторів виливались у них на папір. Із сього погляду література старообрядців XVII—XVIII в. заслугує на найпильнійшу увагу, якої, на жаль, доси не діждала ся. З величезного її багатства далеко не все ще було опубліковане, а праця д. Перетца, якої наголовок виписано вище, показує, що при добрій волі в тих купках записаного паперу можна знайти прецікаві річи.

Д. Перетц поклав собі метою зібрати раскольників оповідання про Нікона. Раскольники вважали Нікона ще при його житю за попередника Антихриста, а то й за самого Антихриста. Д. Перетц зовсім вірно добачає жерело того погляду в тих есхатологічних легендах та писаннях, яких так багато було в християнській церкві. Правда, до заведеня друкарень стара Русь знала таких писань дуже не много. Навіть Апо-

каліпсіс сьв. Івана була у нас мало розширена; найпопулярніше було Откровеніє Методія Патарського, апокріф, якого рефлексі знаходимо і в народніх оповіданнях та піснях великоруських і українських. Аж коли появили ся друковані Біблії і друковані переклади писань отців церкви, спеціально-ж писань про кінець сьвіта й Антихриста, то й фантазія простих людей, розворушена тими „божими словами“, починає працювати в тім напрямі. Д. Перетц зазначає сей звязок, але не досить кладе на него натиску. Він не звертає уваги прим. на те, що такі явища повторяли ся всюди в західній Європі: апокаліптична пошесть у XVI і XVII в. пройшла по Англії, Франції і Німеччині як одна з визначних форм великого реформаційного руху. Ще Гус писав про Антихриста — се був папа. В ту саму нуту грали пізніші реформатори; в сей бік звернена й брошура Зиванія, що була передрукована в Москві в „Кириловій книзі“ і зробила ся одною з основ раскольницьких вірувань. Поява жидівського месії Сабатая Цві в Єрусалимі дала привід до дуже розповсюджених поголосок у цілій Польщі і на Україні про те, що Антихрист уже явив ся. Таким робом повірки московських раскольників про Нікона-Антихриста являють ся тільки одною хвилею сеї європейської течії, трохи чи не першою хвилею, що плеснувши в далекій Англії відплеснулась аж на Уралі та в Соловках, розмиваючи ту ізоляційну стіну, яка доси ділила Московщину від решти Європи.

І які інтересні камінчики несла з собою та хвиля! Під впливом вірування в те, що Нікон — Антихрист, фантазія його ворогів причіплює до него найрізкіші оповідання, зачуті Бог зна відки, доповнені фантазією по утертим, устною традицією виробленим шаблонам. А та устна традиція вже привикла була оперувати масою матеріялу принесеного з заходу, нечуваного в старій Руси. Нікон — чародій, що за дочасний блиск і власть запродав свою душу чортові, як другий Фавст або Твардовський; Нікон, з разу тихий і побожний, чує від чарівника пророцтво, що буде колись „государем“, і се пророцтво, хоч він з разу не вірить йому, звільна затроює йому душу, як Макбетові; Ніконова душа лишає тіло і мандрує в ночі до пекла, відки рано вертає „въ колесницѣ и слуги многими обстоимъ“, а потім у спальні входить знов у тіло; Нікон править службу богу, а праведний монах бачить на його шії обкручену гадюку і т. и. Кожда з тих повістей, які зібрав д. Перетц, одержала б належне освітлене і сама зі свого боку кинула б цікаве сьвітло на склад думок її авторів, коли б обробити її порівняним методом: прототипи показались би для кожної в західно-європейським письменстві. Д. Перетц такого досліду не дав, та вже се одно, що він уважає ті оповідання не за історичний, а за беллетристичний матеріял, за початки великоруської повісті, треба вважати його заслугою. Ся

збірка, якій бажаємо як найбільше подібних продовжень, повинна розбудити більше ніж доси зацікавлене роскольникською літературою в Росії. Досліди над нею, роблені широким, історико-порівняним методом, будуть мати деякий інтерес і для нашої літератури, бо роскольники заходили й на нашу територію, а їх письменство багато дечого черпало з нашого, переробляючи ті позики по своєму. *Ів. Франко.*

Ст. Смаль-Стоцкий — Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці, 1897, ст. 293, 16^о.

Маленька Буковина випередила Галичину: має першу суцільну історію свого новішого життя, від коли прилучено її до Австрії. Появилась вона таки недавно (1900 р.), хоч має вчасну дату, бо в р. 1897 почала друкувати ся, але не вийшла. Строго наукова вона не єсть і коли кинемо лиш оком на зміст її, побачимо властиву її ціль — пропаганди національного почування. З того теж боку й оцінювати її мусимо. Із тринадцяти розділів праці, два вже давніше були друковані у Правді 1894 р. (X — про науку української мови у середніх школах на Буковині; XIII — про товариство „Руська Бесіда“ в Чернівцях) і тодіж були обговорені в „Записках“ (т. VI). Тут вони дещо розширені й доповнені.

Починає автор від XII ст. себто від пановання Ярослава Осмомисла акцентуючи приналежність нинішньої буковинської території до галицького князівства, і даліше потує по хронікарськи (навіть занадто по хронікарськи) найважливіші моменти XII—XVIII ст. Доторкаєть ся справи колонізації, української й волоської, переваги української культури у Молдавії, зносин українських центрів із нею — але все те коротко і без глибокої характеристики. Автор чув себе якомсь чужим на сім полі, тому зараз переходить на краще звістне йому поле — історію Буковини від 1775 р., який названий тут „щасливим“. Про те годі тут сперечати ся, бо, як каже пословиця, „добро не су муха“. Що се таке тільки щасте було, видно хочби й зі слів автора: „помимо великих заходів правительства і щирх людей Буковинська Русь в освіті і культурі завсіди ще початкує“. Не дивно, бо до 1841 р. Австрія не ввела на Буковині ані одної суспільної реформи! Зате вагу культурного сполучення Буковини й Галичини схарактеризував автор дуже добре.

Інтересний III розділ про Буковину в часі прилучення — про число, суспільні обставини, народність і культурний стан мешканців. На жаль лише майже всі звістки брав автор із другої руки, тай із тими обходив ся дуже коротенько і з виразною метою: було зле, тепер краще, дякуймо ва се Австрії.

Почавши від IV розд. аж до X (з виїмкою IX) йде мова про шкільні відносини на Буковині. Уряд відразу почав заводити тут школи, самі німецькі, з наукою волоської мови, а про українську й не думав. Та мабуть і за те дякувати треба Австрії...

Сей „щасливий“ період тривав лише коротко, бо 1786 р. прилучено Буковину до Галичини, що сій „принесло багато шкоди“, а найбільш тому що вмер геніяльний Йосиф II.

Автор щасливий, що нестачу культурного поступу на Буковині в тім новім періоді може кинути у вину польській шляхті, замість офіційній Австрії, хоч у тім часі Поляки ще не були такими великими панами. Та щож — автор не добачує кольосальної загально-австрійської реакції на кождім полі від 1790—1848 р., із найяснішим її виразом у т. зв. системі Метерніха! Польська шляхта, звісно, мала ту саму думку, тому й використовувала і так вужденне шкільництво для своїх польонізаційних цілей. А ще більше завинив тут клерикалізм Австрії, що віддавав школи під догляд і управу латинського духовенства, яке в Галичині і Буковині було польське. Та й коли 1850 р. сю управу перейняло православне духовенство, справа не пішла краще ні з культурного, ні з національного боку — як се сам автор признає, і ліпший час наступив аж від 1868 р., коли управу над шкільництвом перебрала на себе держава (знесення конкордату 1855 р.). Усе те дуже інтересне, але переказане автором не цікаво, бо без освітлення й порівняння зі загальним ходом внутрішнього політичного життя Австрії. Обставини й переміни сього життя в XIX ст. в Австрії — типові і повинні були до кінця роз'яснені в історії Буковини! Се можна було обговорити і при тім остатись влччим для сеї Австрії.

І так аж до кінця праці веде автор оповідання, немов би державного організма не було й у ній не було ніяких течій, впливів, перемін напрямів, боротьб за і проти конституції і т. ин.

Дальше розбирає плян науки і характеризує ту „руську“ мову, яка вживалась у народних школах до 1868 р. (сербські книжки, „земскій языкъ“) і як супроти того виглядала мова дяківських шкіл (чисто-народня).

Цілий VIII розділ призначений на обговорення церковних відносин, з яких теж показуєть ся велика дбалість австрійського уряду, щоб Русини, борони Боже, не поволожились під волоською консисторією (се думка не д. автора, а моя).

Безперечно багато стійности має IX глава праці п. з. „Зародки руського письменства на Буковині“, хоч на жаль таки за коротка й автор дав нам більш се, що мав під рукою. Єсть тут звістка про отсих письменників: Гаврила Продана, Василя Ферлеєвича, Василя Продана, Ми-

хайла Коморошана, та про їх твори й лектуру. Розумієть ся, вона показуєть ся дуже й дуже мізерно.

Після об'єктивного представлення науки руської мови у середніх школах (розд. X) переходить автор до характеристики пробудження національного почування (XI). Коротенько переходить т. зв. попіве революцію 1848 р. проти влади Гакмана, довше спинаєть ся на селянськiм бунті під проводом Лукіяна Кобилиці, не входячи одначе у глибшу характеристику його, а цікаво було-б, бо сі хлопи 1848—9 р. були одинокими оборонцями національної справи буковинських Русинів, як се показуєть ся при справі відлучення Буковини від Галичини (руськi селяне були за злукою). Дальше довго розписуєть ся автор про національну політику Волохів, яка було далеко свідоміша й розумнійша у них 1848 р. аніж у буковинських Русинів тепер (автор так не говорить, радше противно). З певним вдовolenнем говорить автор про піддержуванне Русинів урядом проти Волохів, чого виплодом було заснованне 1869 р. товариства „Руська Бесіда“. Се товариство обіймало провід у дальшiм національно-культурнiм і політичнiм житю буковинських Українців й оглядом його діяльности аж до половин 90-их років — кінчить ся праця д-ра Смал-Стоцького. Кінчить автор свою розвідку апотеозою діяльности „Руської Бесіди“ (до 1894 р. чисто літературної, від тоді аналогічної львівській „Просьвіті“) і покликem: *in hoc signo vinces!*

За мало! — скажемо на се.

У „слові на закінченне“ обіцяє автор з часом доповнити деякі боки (література і найновіші часи) отсеї студії, чого від себе йому щиро бажаємо.

Мова могла б бути у книжці ліпша, так само і стиль (прим. „Угорська Русь належала до угорських, відтак до австрійських королів і цісарів“).

С. Т.

И. Куз'явѣ. — Короткій поглядъ на исторію Читальнѣ рускои духовнои семинаріи у Львовѣ (відб. з Дѣла, 1900, чч. 80—81, Львів, 1900).

Після національного руху за М. Шашкевича не було межі львівськими семинаристами ні житя ні організації, аж до першої конституційної ери. Першим провідником був звістний Василь Ковальський, що заложив першу читальню 1850 р. Коли не стало Ковальського, читальня упадала, аж у 60-и роках праця над виданнем німецько-руського словаря (Партицького) оживила рух в семинарії, та опісля вона знов упадає майже цілком, а старання коло здвигнення її (1869 р.) розбивають ся на партійних боротьбах, і 1871 р. читальня паде зовсім. Відновлено її 1879 р.,

але аж 1890 р. стала вона дійсним осередком літературно-наукового руху серед питомців. Незабаром одначе взяли верх москвофіли, яких усунуено аж 1895 р. Від тоді починаєть ся найкращий період читальні, що має в собі аж вісім тіснийший кружків і спеціальне „літературно-наукове товариство“.

Такий зміст інтересної, хоч на скупенькім матеріялі опертої статі д. Кузева.

С. Т.

И. Стороженко — Новые материалы для биографии Шевченка (Кіевская Старина, 1900, XI, стор. 297—326).

Зут подані листи Українців до Шевченка, переховані в архіві департаменту поліції при „Дѣлѣ о художникѣ Шевченкѣ“; всіх листів 15: 2 Квітки, 4 Куліша, 7 Андрія Лизогуба, 1 Сергія Левицького і гумористичне послання Забіли (котрим вже користувався і Кониський). — Нашою задачею буде порівняти ті листи з дотичними місцями новішої біографії Шевченка — Кониського й осудити, о скільки вони додають щось нового до історії життя Тараса.

Перший лист походить від Квітки, носить дату: Основа 22 ноября 1841; писаний по українськи. Квітка дякує Тарасови, що він не вважаючи на напасти Москалів не кидає рідної мови і заохочує його працювати далше в тому напрямі. З подробиць піднесемо звістку, що пояснює нам факт, правда не дуже важний, але все таки потрібний до докладної біографії: Кониський каже (стор. 106), що „Квітка прохав у його (Шевченка) поезий до якогось свого альманаха“. З отсього листу показує ся, що се не був Квітчин альманах, а Бецького „Молодик“ (що вийшов у Харкові в рр. 1843—44). Квітка просить у Шевченка конче українських поезий, бо Бецький має московських безліч, треба би отже „наських“ ще трошки“. Далше Кониський не згадує, що Шевченко був вже тоді себ то 1841 р. знайомий (бодай заочно) з Артемовським; Квітка власне навязує сю знайомість у своїому листі: „Покланяєть Вам пан Артемовський“. Інші подробиці сього листу не представляють для нас великого інтересу.

Меньше важний вже другий лист, писаний 22 цвітня 1842 р. в Основі. З нього можна піднести хіба се, що Шевченко вже тоді знав ся з Корсуном, про котрого пише йому Основяненко.

Перший лист Куліша писаний в Києві 20 жовтня 1843 російською мовою. Ся дата потверджує висказ Кониського, що Шевченко знав ся вже 1843 р. з Кулішом, проти твердження Петрова, що старав ся доказати, ніби наш поет спізнав ся з Кулішом доперва 1845 р. Сей лист важний ще й тим, що означає докладніше ніж то міг зробити Кониський час повороту Шевченка з України у Петербург. Кониський пише (ст. 132):

„з Яготина і з України вернув Шевченко під кінець 1843“. З цього-ж листу видно, що в часі, коли його писано, себто 20 жовтня поет був уже в Петербурзі, бо Куліш пише: „писалъ я Вамъ два раза изъ Украины“. А що Тарас був 18 вересня ще у свого брата, Йосипа на хрестинах, отже його поворот треба покласти на час від 18 вересня до 20 жовтня. Інше в тім листі вже менше важне для життєписи Шевченка.

Другий лист Куліша з дня 5 липня 1844, писаний по українськи, означає нам троха ближше ніж Кониський час відїзду Шевченка на Україну у - друге. Кониський запримітив, що Шевченко рушив на Україну не пізніше липня. З вище наведеного листу видно, що міг він туди поїхати хіба по 5 липню, бо того дня був він ще в Петербурзі, що його Куліш називає „Петровою бурсою“. Дальше сей сердечний лист свідчить про близькі відносини між Кулішом і Шевченком, про що Кониський згадує надто побіжно.

ІІІ лист з 31/XII 1844 не має для нас великої ваги; в ньому просить Куліш у Шевченка віршів до своїх „Записок о Южной Руси“.

Найважнійший з літературного боку лист четвертий, писаний по російськи. Тут розбирає і критикує Куліш з естетичного становища „Кобзаря“ і „Гайдамаків“ і вказує на деякі похибки, які він міг запримітити. Шевченко покористувався тим його радами при другім виданю „Кобзаря“. З біографічного боку має сей лист невелику вартість.

Тут треба згадати, що д. Стороженко і після виводів Кониського, що Шевченко написав „Наймичку“ 1844 р. (стор. 146, пор. його Пробу хронології творів Т. Шевченка — Записки VIII с. 12 і далі) оповідає, що Шевченко „ровставався съ нимъ (Лизогубом) въ 1847 г. отдавъ ему на сохраненіе свою только-что оконченную поэму „Наймичку“. На жаль Стороженко ближше цього погляда не аргументує.

Листи Лизогуба відзначають ся великою релігійністю. Очевидно, тим релігійним духом хотів Лизогуб піддержувати духа великого поета, потішаючи його тим, що се, мовляв, божа воля, та вказуючи, що його самого діткнула рука Господня, забравши йому його улюблену донечку. На просьбу Шевченка посилав він йому пензлі Шаріяна, папір, фарби і т. и. Крім того пише до нього з часта, бажаючи тим потішити поета.

Справедливо запримітив Кониський (ст. 15), говорячи про те, чому Шевченко одержував вразу так мало листів, — що „ледви хто знав, куди саме доля закинула поета“, бо навіть такий щирий друг, як Лизогуб, не знав таки довгенько, куди саме запроторено Шевченка: на се нарікає він у листі до Шевченка з 31/XII 1847. Дальше пише Кониський ось що: „Від 7-го березня р. 1848 аж до листопада 1839 не стрічаємо ніже єдиного листу ні до його (Шевченка) ні від його“.

Тимчасом з листу Лизогуба, датованого: 15/VII 1848, Хуторъ близь Одесси, дізнаємо ся, що Шевченко писав лист до його 9 мая с. р., а Лизогуб відписав йому 15 липня. Та сей лист одержав Шевченко аж в падолисті 1849. Зрештою листи Лизогуба не дають нічого замітнішого для нас.

Дуже важний натомість лист Сергія Левицького з 6 марта 1850 р., тим більше що Кониський не користувався ніяким листом Левицького, як він і сам про те згадує. Найперше бачимо, що Левицький мусів відвідувати Шевченка, бо пише, що не бачився з ним вже три місяці, отже бачився з поетом десь при кінці 1850 р. Тоді взяв він від Тараса письмо до кн. Репніної. Найбільше важний уступ наведемо в цілості: „Багацько єсть тутъ нашихъ, да кажется таки люде, що проминавъ бы ихъ на Нимця, не только що на хрещеного, а єсть межъ ними, поки конешно знаю, одиныхъ — се Николай Алексѣвичъ Головка, магистръ математическихъ наукъ пзъ Харькова. Отде справедлива душа! Якъ зійдемося, то перше слово його объ Васъ. Винъ сотрудникомъ у нѣкоторыхъ журналахъ и хлопецъ дуже розумный; жаль только, що своєю правдивістю чы не наробыть того, щобъ не запроторылы и його куды, бо вже и тепер подъ надзоромъ полиціи. Винъ часто буває у Остроградскаго, и я помандрую колы небудь зъ нимъ до його. Багацько єсть тутъ такихъ, що згадують Васъ, а Головка каже, що Васъ не стало, а на мѣсто того стало большъ ажъ до 1000 людей, готовыхъ стоять за все, що Вы казали и що кажутъ люде, для которыхъ правда така голосна і правдыва штука, що хочъ-бы и казаты и при самомъ Карли Ивановичи, то не спугалысь-бы“. Наслѣдок тих необачно висказанихъ слів, а особливо остатніх речень був такий, що Головка мали арештувати, та він, щоб не допустити до того, відобрав собі жите.

Тим вичерпують ся нові відомости, які приносять нам цінні матеріали проф. Стороженка.

Я. К.

В. Срезневскій — И. Е. Бецкій издатель „Молодика“. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1900, XII).

В згаданій статі автор займає ся розбором головної літературної діяльності Івана Бецкого, а попереджає його кількома бібліографічними датами.

Іван Бецкій родився в Москві р. 1818 jako син міщанина. З початку учився в домі Погодіна, з котрим лучила його тісна приязнь вже від перших літ молодости. Від р. 1831—1833 учився у Кубарєва і Венеліна передовсім французької й німецької мови. В р. 1833 вступив на московський університет і записався на філософічний віділ, де зацікавився з Буслаєвим, Катковим і иншими російськими ученими. В сім часі

брав участь в перекладі „Історії середніх віків“, що її видав в р. 1836 Погодін. Від р. 1839 бачимо його студентом харківського університету — тут перебував аж до р. 1842. По скінченню студій вступив на службу до харківського дворянського „собрания“. В р. 1849 перенесено його до канцелярії московського губернатора. Але незабаром він виступив з служби й виїхав за границю — де перебував довгий час. Умер в р. 1890. Літературна діяльність Бецкого починається в р. 1838: в сім році надрукував він у „Современник-у“ переклад з Жан Поля під заг. „Отдельныя мысли, отрывки изъ Жана Поля“. В рік пізніше появилася в часописи „Галатея“ його вірша під заг. „Дума на могилахъ умершей“. В р. 1844 видав „Антологію изъ сочиненій Жана Поль Рихтера“. Крім цього займався перекладами англійських і італійських письменників; писав вірші і різного рода розвідки підписуючи себе псевдонімом „Надежда Васильковичъ“. Літературне його імя полягає головню на виданню чотирох томів альманаха „Молодик“. Перші два томи вийшли в р. 1843, а другі два в р. 1844 в Харкові. Повний заголовок цього альманаха „Молодикъ, Українскій литературный сборникъ издаваемый И. Бецкимъ“.

Бецкий хотів зробити свій збірник — як сам каже — „по возможности представителемъ всей умственной и художественной дѣятельности благословленной, даровитой Украины“. Крім цього постарався притягнути до співучасті видатіших російських письменників як Лермонтова, кн. Шаховского, Погодіна і інших. Однак перший том цього видання не сповнив цілком обіцянок автора. Він не вдовольнив ані української ані російської публіки. Замість того, щоби відповісти своїй цілі і назві — український збірник — Молодик був всім иншим лише не українським збірником. З українських статей уміщена була лише одна Г. Квітки під заг. „Основаніе Харькова, старинное преданіе“ — в обсягу поезії ввійшли до цього тому лише дві поезії Щоголева „Мельодія“ і „Весна“. З російських розвідок і віршів не заслуговує жадна уваги, бо — як казав Белінський — до провінціального альманаха ніхто чогось ліпшого не посилав.

О скільки перший том не відповів своїй задачі і не здійснив покладаних на нього надій — о скільки другий і третій том перевищили всякі надії. Сесі два томи вийшли справді удачно як що до добору матеріялу так і що до його упорядкування. Головним співробітником при уложенню сих двох томів був Костомарів, котрого лучили в Бецкий приятельські зносини. Як для першого тому назва український збірник була майже цілком голословною, бо в ній була поміщена лише одна стаття, що дотикала ся України — так сесі два томи були чисто українськими. В другім томі бачимо сам цвіт сучасної української поезії —

тут є і Гр. Квітка з своїми оповіданнями „Перекотиполе“ і „Підбрехач“, і Шевченко з думкою „Тяжко-важко в світі жити“ і з баллядою „Утоплена“. Тут знаходимо писання Метлинського, Костомарова, Бодянского, Левченка і інших. При кінці другого тому помістив видавець правила правописи, прийнятої ним у збірнику, щоб поєднати погляди різних письменників.

Ще ліпше випав третій том — серйозний історичний збірник з історії України. Тут уміщено отсі статі: „Основаніє харьковскаго колегіума“ і „Взглядъ на украинскую старину“ В. Каразина, „Первыя войны малороссійскихъ козаковъ съ поляками“ Н. Костомарова, „Очеркъ малороссійскихъ повѣрій і обычаевъ относящихся къ праздникамъ“ К. Сементовскаго, „Нѣсколько словъ объ Иванѣ Купалѣ“ А. В., „Обзоръ сочиненій, писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ“ і „Русско-польскіе вельможи“ Костомарова, „Выписки изъ писемъ С. Сквороды“ І. Срезневскаго. При кінці сього тому подав видавець фамсіміля автографів листів осіб, що належать до української історії.

Як бачимо сесі два томи справді відповіли своїй цілі і були дійсно українським збірником. Через се і критика прийняла їх дуже прихильно і не жалувала похвал для їх видавця.

Одначе на жаль четвертий том вийшов знова як перший безбарвним альманахом. Головною причиною неудачі була погоня редактора за голосними російськими іменами і бажанє його, приподобати ся головно російській публіці. Видавцєви удало ся виправді з'єднати для сього збірника деяких російських поетів, між котрими був Жуковский і Пушкін — але з українських поетів прислали до сього тому свої поезії лише Гребінка і Щоголів. Ще найбільше щасливо з сього тому вийшла історична часть, де поміщені ось які статі, що дотикають України: „Историческое обозрѣніе Малороссіи и города Кієна“ Берлинського, дальше матеріяли до української історії: „Статейный списокъ россійскихъ пословъ къ малороссійскому гетману Демянну Ігнатовичу 1671 г. августа 1720 дня“ і „Реестръ малороссійскимъ дѣламъ старыхъ и новыхъ лѣтъ“.

З випуском четвертим скінчило ся видавництво Молодика. Бецкий писав вправді при кінці сього тому, що буде вести далі видавництво і уложив був чавіть плян і подав матеріял, що мав ввійти до дальших томів — одначе сесі обіцянки ніколи не сповнили ся.

Коли будемо шукати причини, чому се видавництво так зміняло ся що до своєї вартости і змісту і чому Бецкий не повів його далі, хоча мав готовий матеріял і воно матеріяльно оплачувало ся — то знайдемо її таки в самім видавцю. Се був чоловік слабкого характеру, неясних поглядів. Він підлягав ріжним впливам сторонних людей

і сі впливи відбивали ся і на самім видавництві. Перший том Молодика виїшов під впливом Міллера, що вправді до творів иньших письменників прикладав дуже строгу мірку, але до своїх власних то дуже легеньку. Другий і третій зложив ся під впливом Костомарова — і на них, як бачилисьмо, головно онираєть ся і слава Бецкого. На четвертім томі видко вплив Погодіна. Коли Костомарів — знеохочений сим — відтягнув ся від співробітництва — другий неудачний помічник Міллер перестав цілком зносити ся з видавництвом, а Каразин і Гребінка не жили вже — Бецкий не відважив ся сам на свою руку продовжати альманаха і залишив його. С. Гм.

Prof. Dr. Raimund Friedrich Kaindl — Die Huzulen („Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, Bukowina, ст. 271—282).

— Zauberglaube bei den Huzulen (Globus, LXXVI B. N. 15—17, 1899).

— Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen. Beiträge zur Hausbauforschung in Oesterreich. Mit 74 Text-Illustrationen (Mittheil. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien, 1898, т. XXVIII, ст. 223—249).

— Bei den Rusnaken am Pruth und Dniester. Beiträge zur Volkskunde der Ruthenen. (Beilage zur Allgem. Zeitung, 1899, N. 196).

— Bericht über neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten in Galizien (Globus, B. LXXVIII, N. 15, 1900).

— Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukovina während des Jahres 1899, Чернівці, 1900, ст. 12.

На Гуцульщину, той незвичайно цікавий з кожного погляду закуток нашого краю, звертано вже не від нині увагу; детальніших і докладних дослідів про неї одначе — можна сказати — так як би не було в науці до найновіших часів. Доперва сумлінні досліді проф. Кайндля та Шухевича посунули цілу справу наперед, коли оба вони подали в своїх працях цілий ряд цінних матеріялів для пізнання Гуцулів. Правда, і в їх працях не вичерпані ще всі прояви гуцульського життя, та всеж при помочи тих праць можна буде тепер зіставити таку одноцільну монографію пілої Гуцульщини (в Галичині, Буковині, Угорщині), на яку для иньших відломків нашого народа прийдесть ся ще не мало почекати.

Як видно з повисше наведених наголовків, більша частина новіших праць проф. Кайндля присвячена також Гуцулам.

Вони становлять доповнене до давніше оголошених новими причинами.

Вправді перша праця „Die Huzulen“ не приносить нічого нового: вона написана популярно, зі спеціальною метою — дати ширшим кругам загальний погляд на Гуцулів і становить немов резюме попередніх праць тогож автора; за те друга, в якій автор подає гуцульські забобони та ворожби, становить важне жерело доси так мало прослідженої частини нашого фольклору, без якого обійти ся або його поминути нікому не буде можна, хто схоче на тім полі працювати. Подавши способи, при помочи яких можна набути надприродну силу ворожбитства, що походить зазвсігди від чорта (записати ся чортови на роздорожу, виховати собі чорта із зноски і т. д.), автор переходить поодиноким таких „надчоловіків“: опирів, відьмаків і відьм, ворожитів і ворожок, градобурів та знахорів і наводить численні приклади їх діяльності, яка виходить раз на зло, то знов на добро людям. Далше подає всякі ворожбитства для викликаня доброї погоди (Wetterzauberei), для хованя товару (Viehzauber), зашептунаня і замовлянн слабостей (Krankheitsbeschwörungen), любовні практики для приєднаня женихів (Liebeszauber), забобони стрілецькі, рибальські, лісних робітників і силавачів дерева, повірки про закопані скарби і ворожбитства в загороді (Zauber in Haus und Hof). При всіх тих забобонах відіграють видну ролю певні числа, формулки, одні до одних більше або менше подібні, певні години, дни, пори року, певні проклони, певні річі і т. и. Розумієть ся само собою, що предмети уживані при ворожбах, не виходять поза круг річий, невідомих в околиці. Замітне тільки те, що Гуцули дуже часто послуగుють ся при ріжних чарах живим сріблом, чого деінде не подибуєть ся. Із збірки забобонів д. Кайндля показуєть ся наглядно, що Гуцульщина дуже на них богата та що ще довго буде можна їх звідти зачерпувати.

Третя праця складаєть ся з чотирох частин: у двох перших говорить ся про Угорських Русинів з долин Ріки і обох Тис, у двох других про Галицьких Русинів, Гуцуло-Бойків — як називає їх автор — з долини Золотої Бистриці, та Бойків з над Манявки, Чорної Бистриці і Лімниці. Автор займаєть ся тут головню ношею і забудованєм Русинів, при чім констатує, що подібне, а що неподібне в них в порівнаню з ношею і забудованєм Гуцулів знад Прута і Черемоша. Тільки при Угорських Русинах звернув він увагу також на їх соціяльне положене і дійшов тут до дуже невеселих думок. Угорські Русини такі бідні, що се мусить відразу впасти кождому в очи, навіть не дослідникови, що за тим слідить спеціально. Не мають ні в що убрати ся, ні що з'єсти; їх пожива — се страва, яку ледви деінде ївби хто... Бідність та досягає найвисшої точки над Рікою; над обома Тисами вона не така вже сильца, хоч

і там нема добра. Коли автор придивляв ся тим людям, то вони робили от яке вражінє на ньому: „So weit mir das Ruthenengebiet bekannt ist, habe ich nur in Ungarn rusnakische Frauen an den Strassen Steine klopfen gesehen; eine von diesen Arbeiterinnen war umringt von einer Schaar von Kindern und neben sich hatte sie die Wiege, in der ein Säugling lag.... Mit welch' übermässigem Danke nahmen sie ein Stükchen Zucker oder einen Bissen Brot für die Kinder an! Allen diesen Leuten sah der Gram und die Sorge aus den Augen, die eingefallenen Wangen und bleichen Gesichtszüge waren das unverkennbare Wahrzeichen, dass diese Leute auch zur Erntezeit nicht satt zu essen haben, in welcher doch auch in dem zu so trauriger Berühmtheit gelangten Galizien der Bauer wenigstens nicht Hunger leidet“. (Ст. 227). Шкода тільки, що автор не заняв ся докладнійше розслідуєнем материяльного положеня тих людей: в тім напрямі міг він справді відкрити Америку!

У четвертій статі подає автор невеличку збірку забобонів і повірок при закладах і будові дому, при подружжю, при родині, смерті і т. и., пару зашептунів, переказ про закопані скарби, два, на його думку, ново утворені оповідання про дитину, що з'їла зиму і про попа, що буцім то убив чоловіка, два анекдоти і дві космогонічні легенди. Вірування і забобони — цікаві, як і в попередній праці, оповіданняж зовсім не нові, а деякі з них були по кілька разів друквані.

Пята стаття — се невеличкий реферат про антропологічні і фольклорні праці в Галичині. Між ними згадують ся деякі праці з „Записок“ та праці з „Етногр. Збірника“ та „Материялів до у. р. етнології“. Характер статі чисто інформаційний.

В останній брошурі подає автор бібліографію праць за 1899 р., що дотикають Буковини. Вказані там праці з археології, етнографії, історії, географії і статистики, що появили ся на різних мовах чи то окремими книжками, чи то журналах і газетах. Для тих, що займають ся Буковиною, брошурка ся становить дуже добрий орієнтаційний підручник.

На закінченє отсього огляду сьмію висловити надію, що ш. автор буде й дальше вести свої студії над нашим фольклором, які приносять честь йому, а з нами познайомлюють Захід. В. Г.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Истории и Древностей, т. XX і XXI, Одеса, 1897—8.

В відділі розвідок XX тома*) занотуємо отсі:

*) Коротка замітка про XX том була вже подана в Записках т. XXII.

Къ вопросу о происхожденіи „готскаго стиля“ предметовъ ювелирнаго искусства, Р. фон Штерна (ст. 1—15). — Літом р. 1896 знайдено в околиці Керчи на Кримі в одній могилі два людські кістяки, при мужеськім кістяку був меч висаджаний дорогим каменем, дві ручки з мечів з дорогими каменями, дві золоті спряжки, перстені і три камені в золотій оправі; при жіночім кістяку знайдено диядему з відтиском римської монети, дві брансолети і ковтки. Сі предмети дісталися на власність одеському музею. Вже кілька літ перед тим знайдено в сій самій околиці подібні предмети і тоді звівши археолог de Baye зачислив їх до „меровінгської епохи“, до „готського стилю“ і доводив, що вони служили до окраси гробу якогось готського вельможи. Д. Штерн не годиться з тим поглядом, бо на диядемі є напись: Maximianus Nob. Caes. (nobilissimus Caesar). Вона отже вказує на часи сього цесаря (р. 293—311 по Хр.), коли про впливи готської штуки не може бути мови, бо Босфор в ті часи був автономічною державою під римським начальством, і взагалі займав відпорне становище супроти чужосторонніх впливів в тих часах. Протинно, каже д. Штерн, Готи тут стрітилися з культурою грецькою і рознесли її дальше.

Нимфея и первый „списокъ нимфейскихъ гражданъ“, В. В. Шкорпила (стор. 16—28). В місцевості Ельтигені, біля Керчи знайдено кілька камінних плит з грецькими написями. На сій місці в старинності стояло місто Нимфея. Автор переходить коротко звістки, які маємо про Нимфею аж до р. 63 пр. Хр., коли уриваються всякі відомости про неї (з доби християнської не маємо про ню звісток, ані не знайдено тут їхніх пам'яток), і потім спеціально займаєся одною з тих плит. На його гадку походить вона з III або IV віку пр. Хр. На ній виписаний ряд грецьких імен: автор здогадуєся, що се може бути каталогъ горожан міста Нимфеї. Споряджений він був здаєся приватними людьми, а не урядом. Імена майже всі грецькі, крім кількох варварських. Що правда, кілька імен на сій таблиці лише в частині заховалися, отже автор сам від себе на власний догад їх реставрував, зрештою само твердження, що маємо тут каталогъ горожан Нимфеї, здаєся мені гіпотетичним.

„Graffiti“ на античныхъ южнорусскихъ сосудахъ, Р. фон Штерна (ст. 163—199). — Д. Штерн знайшов в одеськім музею багату колекцію предметів грецької кераміки з написами з українських сторін; ся колекція побільшилася ще щедрим даром д. Берте-Делагарда; крім того звернувшись д. Штерн до Імп. Археологічної Комісії з прошенням, щоби ті предмети з написями, які знайшлися при розкопах в Херсонесі, прислала йому. Таким чином автор набирав до 150 ріжних предметів з написями (graffiti): збанки, вази, тарілі, миски і т. и., або й черенки з подібних предметів, де є якась частина написи. Д. Штерн ділить їх на чо-

тири групи: I група, де напись має означати присвяту богам сего предмету; II група, де написи мають означати імя властителя; III група, де написи означають імя купців чи фірми, як то і тепер на начинях подибуємо: се „fastura“ чи „фірма“, купця чи майстра; крім того на сих начинях стрічають ся ще по дві або три букви — сі букви толкує д. Штерн як „числа“, себ то ціну того начиня. До IV групи зачисляє він всі ті написи, що не міг до жадної з попередніх груп зачислити. Автор сам признає, що сей його поділ зовсім свободний, гіпотетичний, може бути навіть хибний, що його може хто будь змінити чи звалити.

Про статю Петровского — про традицію апостольської проповіді на північнім побережю Чорного моря, уміщену тут і в т. XXI, не буду говорити, бо вона була вже ширше обговорена в Записках т. XXXIII. Рівнож не буду близше застановляти ся над комунікатами Берия-Делагуда про християнські написи Крима, в обох томах.

В розділі материялів згадаємо Акты 1787—1791 годовъ, извлеченные изъ дѣлъ Кубанскаго Войскаго Архива и сообщенные Е. Д. Фелицыным (ст. 50—59). — Д. Феліцин предложив 97 різних документів з Кубанського архіва до історії Чорноморського війська. Але що між тим видав майже всі сі акти особною книжкою П. Дмитренко, отже д. Феліцин подає тільки 8 актів, котрі Дмитренко не видав. Се переважно короткі накази военні (ордери) кн. Потемкіна до атаманів чорноморських козаків; довший наказ генер. Арсенєва, де виписано докладно цілий плян облоги і взагалі приготовань до занятя міста Ізмаїла.

Матерьялы по исторіи запорожья въ XVIII вѣкѣ П. Іванова були обговорені в Записках т. XXII, тому на них не спиняємо ся.

З Miscellane-ів згадаємо отсі замітки: Цементъ водопровода древняго Херсонеса — хемичне об'ясненне незвичайної твердості сього цемента (майже з чистого вапна).

Бумаги П. О. Бурачкова — головний інтерес має тут велика кореспонденція з ріжними ученими і писателями; між иньшими є два листи проф. Амбр. Метлинського, товариша Бурачкова з університету.

Серед некрольоів інтересний для нас некрольо протоєрея Петра Лебединцева (родив ся р. 1819 в Київській губернії, яко син убогого священика, покінчивши середні школи і теологію в Києві став священиком і учителем в білоцерковській гімназії, опісля прийшов до Києва).

З Протоколів згадаємо: проф. Маркевич звертає увагу на статю проф. Потилицина в „Журналѣ русскаго физико-химическаго Общества при Императорскомъ С-Петербургомъ университетѣ“: „О составѣ и происхожденіи золота надгробной пластинки изъ города Ольвіи“. Автор описує сю бляшку й подає її хемічну аналізу: показало ся, що вона зроблена з природного золота (81.41% золота, 17.00% срібла, 0.86%

міди, 0-23% желіза); автор тої гадки, що ся бляшка зроблена з золота уральського, бо там власне в такім складі знаходить ся. Д. Штерн перестерігає, що при закупі старинних начинь треба бути дуже обережним, бо спекулянти підробляють і продають їх за дорогі гроші, яко антики. Проф. Маркевич відчитав реферат про боротьбу запорожського кошевого П. Калнишевського з гайдамаками; референт подав тут наказ (ордер) з 27/VII 1768 Калнишевського, де він наказує асаулу Сидору Білому іти над Бог против гайдамаків. Він же звернув увагу на інтересні для історії Одеси документи із збірника Дмитренка, — на кілька рапортів князю Потемкіну при занятю Гаджибея, на звістки про чорноморських козаків, що прийшли до Одеси, а не переселили ся на Тамань, про купця Кленова, що торгував над Дунаєм, де мешкали по збуреню Січи Запорожці і був ужитий правительством до звербовання козаків, наслідком чого значне число їх і навіть оден атаман — Помело перейшли до Одеси і присягли на вірність Росії.

В томі ХХІ занотуємо дві статі д. Шкорнила про камені з грецькими написами в Мелек-Чесменськім музею, придбані в р. 1896—7 — знайдені в Криму, з перших віків християнства. Далі маємо:

Нісколько замѣтокъ по поводу новыхъ изслѣдованій „о фибулахъ“ и по поводу фибулъ хранящихся въ музеѣ Имп. Одесс. Общества Истор. и Древн. — Р. Гаусмана (стор. 255—270, статя друкована по російськи і по німецьки en regard). Автор подає властиво короткий зміст з нової праці: O. Almgren Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Stockholm, 1897. Альмгрен переходить і описує різні форми фібул з перших віків по Хр., які були в музею в Штокгольмі, числячи тих форм до 250. Між иньшими вирізняє він групу фібул лукових з заверненою пятою (арбалстових). Такі фібули знаходили ся в східній Прусії, в дорічю Висли як також і Лівляндії; Альмгрен і иньші, як Тішлер, виводять сей тип фібул з полудневої Росії, й Альмгрен звертає ся до російських учених, щоби розслідили його початок. Д. Гаусман на доповнене студий Альмгрена описує фібули одеського музею (42) і висловляє свою гадку, що вище згаданий тип походить правдоподібно від Готів, але рішучо при тім не обстає.

Е. фон Штерн — Содержание гробницы, раскопаной въ 1896 году въ Керчи (стор. 271—292). — Д. Штерн закупив сі річи на власність Товариства. Гріб складав ся з двох камер, в одній був кістяк людський з різними оздобами і начинем, в другій був кістяк кінський з багатою кінською зброєю. Коло людського кістяка були три начиня з зеленатоватого шкла, вінок золотий в виді лаврових листків, на голові

помершого, другий вінок, з котрого лиш сім листків заховало ся, на шії було вісім намистинок з мягкого каменя, на руці золота бранзолета, перстень з різбленим каменем (голова Гермеса), шість мідяних наколечників стріл сильно заржавілих, нарешті в головах невеличка скринка з штучним замком (автор дуже докладно описує механізм сего замку і виводить його з Єгипту). — В другій камері найдено коло кістяка кінського окраси і зброю для коня (з бронзи, срібла й золота); з огляду що багато предметів було в двох описах, треба припускати, що тут маємо властиво дві кінські упряжі — одна до щоденного ужитку, а друга зроблена тільки для похорону. Автор припускає на підставі техніки предметів, що вони походять з I в. по Хр. Померший був найправдоподібніше Скитом (мущина); предмети знайдені в сім гробі можна уважати типичним взірцем мішаної пів-грецької, пів-варварської культури, що широко була розповсюджена в Босфорських царстві з початком нашої ери, і з тої причини мають не малий історичний інтерес.

В Матеріялах проф. Кулаковський подав переклад „Аланского Послания“, еп. Теодора з 1-ої половини XIII в. П. Короленко подав подоріж В. Гаджанова по Арменії в 1804 р. — Никита Гаджанов був військовим старшиною Чорноморських козаків, і походив з вірменської родини з міста Єривани. За різні заслуги при війську дійшов з часом до степені підполковника. В р. 1804 отримавши увільнене на час від військової служби, поїхав в свої родинні сторони, до Вірменії, щоб, як каже, поклонити ся святим місцям і видіти ся з ріднею. Сю подорож він описує в виді справоздання своему полковникови.

Письмо Николая Тимофѣевича Бѣлаго къ Прокофію Петровичу Короленко о Сидорѣ Бѣломъ, ст. 46—56. — Тойже д. Короленко подав документ, що містить близші відомости про Сидора Білого, що був першим отаманом Чорноморського війська. Сидор Білий був отаманом війська Чорноморського, потім підполковником і полковником сього війська. Він товаришив царіці Катерині II в її подорожі в Крим і загинув в битві під Очаковом 1788 против Турків.

В Miscelanea-x проф. Маркевич надрукував „Овруцкую купчую“ 1590 р., нічим не визначну. Він же подав кілька причинків до історії Одеси: передрукував статтю з „Петербуржскихъ Коммерческихъ Вѣдомостей“ з р. 1804, написану якимсь подорожним про Одесу (Автор пише ся, що Одеса від р. 1792 так скоро розвинула ся, бо в тім (1804) році вже мала звиж 15 тисяч мешканців, нарікає на велику дорожню в Одесі і подає кілька на се прикладів; дальше говорить про торгівлю: Одеса мала багато доходу зі збіжа і заливала иньші краї своїм збіжжєм, особливо пшеницею; мала також вже тоді не малий дохід

і з торгівлі товарами промисловими). Далі — подав д. М. кілька заміток про Гаджибей на підставі гравюри з 1818 р., і про зміну морського берега в Одесі за останні 100 літ на підставі порівняння мап і описей Чорного моря: автор приходять до виводу, що береги Чорного моря в околицях Одеси сто літ тому сягали далеко в гллуб моря. За сей протяг літ змила вода в околиці Одеси 333.200 квад. сажнів суші.

Нарешті сьвящ. Юрґевич подав причинки до історії Одеської Архангело-Михайловської монастирської церкви.

В Протоколах занотуємо: Д. Юрґевич читав про оловяні византійські печатки в одеськім музею: всіх печаток він описує сім, з X і XI в. Д. Линниченко читав про археологічні новини на київській археологічній виставі, головню про розкопки Хвойки й Мазараки.

М. К—а.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммисіи, Ч. 19 (рік XII), Симферополь, 1899.

В сій книжці комісії маємо інтересну статю П. Короленка: „Войсковые фабрики и заводы Черноморскаго казачьяго войска“. По царському наказу 1792 р. чорноморське військо мусіло кинути землі між Бугом і Дністром і перейти на Кубань. Край сей, багатий натуральними дарами природи, був тоді цілком дикий. Чорноморці опинили ся в трудному становищі і терпіли велику нужду у всьому, найбільше ж в одежі, особливо-ж від того часу, як російський уряд задумав завести „единообразіе въ обмундированіи“ війська. Начальство вираховало, що треба багато коштів на те, аби постачити одежі на все військо на новий взір, і от херсонський воєнний губернатор Дюк де Рішеле звелів збудувати військову фабрику для виробу сукна. Виписали Німця, збудовали фабрику, але... з того нічого не вийшло, не вважаючи на всі заходи урядові: сукна фабрика постачала за мало, виходило воно негарно, коштувало дорого, робочих на фабриці не було. Історія з робітниками найцікавійша: щоб постачити робітників, уряд в 1816 р. видав наказ „о назначеніи и высылкѣ на работы въ суконной фабрикѣ неимѣющихъ своего домашняго обзаведенія вдовицъ, дѣвокъ и мушницъ“. З сього наказу повстало ціле лихо для Чорноморців, особливо для жіноцтва. Примус і насильство з боку уряду не мали впину. Дівчата, щоб спекати ся тяжкої примусової роботи на фабриці, самі віднаходили для себе женихів і виходили за муж, аби мати власне своє „обзаведеніє“, а начальство карало їх за се, як за „преступленіє“. Над дівками вчинили особливий нагляд, а духовенству було заборонено вінчати дівчат і велено „доставлять“ їх на фабрику! Так стояла справа аж до 1846 р., коли військову фабрику знесено після великих страт на неї і великого клопоту. Такий же успіх мали і иньші заходи уряду що до насадження куль-

тури примусоним, бюрократичним шляхом: овечий і кінський заводи, відкриті і скасовані рівночасно з фабрикою.

В сій же книжці надруковано невеличку подорож Арс. Маркевича під заголовком: „Памятники христіанства въ окрестностях Бахчисарая и Карасубазара“. — З поручення комісії автор в літку 1898 р. зробив екскурсію в Крим, в ті місця, де жили колись Греки, і де до сього часу заховуєть ся чимало памяток старовини, переважно церковної, починаючи з XIII віку. Автор оглянув руїни церков в селах: Лака, Керменчик, Біасала, Шури і т. ин. В околицях Карасубазара заховались останки вірменських церков; вони не так давні, як грецькі, і належать до кінця XVI і половини XVII вв. Ф. Мт.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1900: Літературно-науковий Вістник

Дѣло

Руслан

Буковина

Молода Україна

Учитель

Свобода

Богословскій Вѣстникъ

Hampel J. — A bronzkor emlékei Magyarhonban. III rész: áttekintő ismertetés, 1896.

Н. Шляковъ — О Поученіи Владиміра Мономаха, 1900.

Г. Бѣльченко — Поученіе блаженнаго Θεодосія, игумена пещерскаго, о казняхъ Божіихъ, 1900.

В. Гуссовъ — Къ вопросу о редакціяхъ Моленія Даниїла Заточника, 1899.

F. Piekosiński — O źródłach heraldyki ruskiej, 1899.

М. Довнаръ-Запольскій — Акты Литовско-Русскаго государства, I, 1899.

И. Войниловець — Церковь и монастырь св. Юрія у Львовѣ та вѣдпусты и ярмарки святоюрскі, 1900.

И. Рудовичъ — Унія въ львовскій епархіи, 1900.

Fr. Rawita-Gawroński — Historya ruchów hajdamackich, I—II, 1899.

— Historya ruchów hajdamackich, I—II, 1901.

И. Ротаръ — Епифаній Славинецкій, литературный дѣятель XVII в., 1900.

П. Гавриловъ — Характеристика польскихъ и южнорусскихъ литературныхъ теченій послѣдней четверти XVII вѣка, 1900.

В. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни, I—II, 1900.

В. Перетцъ — Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. II. Изъ исторіи старинной русской повѣсти, 1900.

Ст. Смаль-Стоцкий — Буковинська Русь. Культурно історичний образок, 1897.

П. Кузѣвъ — Короткій поглядъ на исторію Читальнѣ рускои духовнои семинаріи у Львовѣ, 1900.

Н. Стороженко — Новые матеріалы для біографіи Шевченка, 1900.

В. Срезневскій — И. Е. Бецкій издатель „Молодика“, 1900.

R. Kaindl — Die Huzulen, 1898.

— Zauberglaube bei den Huzulen, 1889.

— Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen. Beiträge zur Hausbauforschung in Oesterreich, 1898.

— Bei den Rusnaken am Pruth und Dniester. Beiträge zur Volkskunde der Ruthenen, 1899.

— Bericht über neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten in Galizien, 1900.

— Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukovina während des Jahres 1899, 1900.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XX і XXI, 1897—8.

Извѣстія Таврической ученой архивной комиссіи, Ч. 19, 1899.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvičskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinerung an Markian Saškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskýj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrh., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der alruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Lithauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskýj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levčyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie. Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinskyyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jhrh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jhrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukovina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskyyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jhrh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskyj 1—188; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryckij 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskij (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskij (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskij (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskij (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahrh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheiligung, von S. Rudnyckij, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyckij, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochymovč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konytskyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba—III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kiever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgelegten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinskyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volksprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Thors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vysenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Ἀπολόγησις* (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Internedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kiever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kiever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halicz (mit Abbildungen), von M. Hruševskyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba; III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

* Die für den Kiever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyskyj, von M. Hruševskyj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Sevcenko, mitgetheilt von A. Konyskyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Sevcenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode, Einige Probleme und Desiderata, von Dr. A. K., S. 1—40; 5. Lateinische Infinitiva auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba; II. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalywajko's, mitgetheilt von B. Domanyčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmil, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenische Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII—XLI) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—II і XXXV—VI по 6 кор., комплект I—XX т. продасть ся по 48 кор.; X річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII—XLI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI a 6 Kr. B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., X Jahrgang kostet 12 Kr.

НЕ ПИСУЄ

249256